Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona. 1952-1962

UNIVERSITAT POLITÈCNICA
DE CATALUNYA
BARCELONATECH

Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona. 1952-1962

Coordinació: Maribel Rosselló. Autors: Pere Hereu, Jordi Oliveras, Antoni Paricio, Carmen Rodríguez, Maribel Rosselló

Treball realitzat dins del projecte de recerca HAR-201019160 atorgat pel Ministerio de Ciencia e Innovación

UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE CATALUNYA BARCELONATECH

Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona (1952-1962)

Treball realitzat dins del projecte de recerca HAR-201019160 atorgat pel Ministerio de Ciencia e Innovación

Autors dels plànols elaborats per al projecte de recerca:
Sergi Alcalde
Alba Colell
Pere Cuadrench
Liana Giménez
Anna Martínez
Blanca Viñas (plànols del barri de les Cases del Governador)

Amb el suport de

Generalitat de Catalunya

En col·laboració amb el Servei de Llengües i Terminologia de la UPC.

Primera edició: desembre 2011

© Els autors, 2011

Iniciativa Digital Politècnica, 2011
Oficina de Publicacions Acadèmiques Digitals de la UPC
Jordi Girona Salgado, 31
Edifici Torre Girona, D-203, 08034 Barcelona
Tel: 934 015 885
Fax: 934 054 101
www.upc.edu/idp
E-mail: info.idp@upc.edu

© De les imatges tal i com s'especifica en cada una
Arxiu Diocesà. Fons VCE
Arxiu Fotogràfic de Barcelona
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
Arxiu Històric del COAC
Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona. Districte de Sant Andreu
Arxiu Nacional de Catalunya
Hemeroteca de La Vanguardia
Institut Cartogràfic de Catalunya
Obra Sindical del Hogar. Ministerio de la Vivienda

Imatge de la coberta:
Fons VCE. Arxiu Diocesà de Barcelona

Imatge de la contraportada:
Plaça del Congrés Eucarístic. 1966

Disseny Gràfic:
Ombra Torrada

Dipòsit legal:
M-47209-2011

ISBN:
978-84-7653-892-0

Aquesta obra està sota una llicència de Creative Commons Reconocimiento. No comercial-Sin obres derivades 3.0.
http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/

Tapa

Portadella

Crèdits

Introducció 5

Carmen Rodríguez
1. 1949: la consciència pública del problema de l'habitatge 8

Carmen Rodríguez
2. Les VCE: un projecte experimental amb aspiració modèlica 16

Maribel Rosselló
3. El barri dins de la ciutat: evolució urbanística de la zona de les Vivendes del Congrés Eucarístic 22

Jordi Oliveras
4. L'ordenació del conjunt 33

Pere Hereu
5. Els habitatges a les Vivendes del Congrés Eucarístic 45

Antoni Paricio
6. Les Vivendes del Congrés Eucarístic: l'estat de la tècnica i les estratègies aplicades 75

Carmen Rodríguez
7. La qüestió de l'habitatge social dins el marc ideològic del franquisme 85

Carmen Rodríguez
8. Estratègies de promoció 94

Carmen Rodríguez
9. Adjudicació dels pisos i distribució dels habitants 103

Carmen Rodríguez
10. L'anacrònica llar de la postguerra 109

Maribel Rosselló
11. Les Cases del Governador (1952) 119

Introducció

El treball sobre les Vivendes del Congrés Eucarístic que presentem en aquesta publicació té un caràcter autònom, com a monografia centrada en un conjunt residencial que, per la seva dimensió, coherència i qualitat i per les característiques de la seva promoció, s'ens presenta com una peça singular dins del conjunt del teixit residencial que es construeix a Barcelona després de la Guerra Civil Espanyola. Ara bé, aquesta monografia és, alhora, una part del treball de recerca que el nostre equip elabora d'ençà de l'any 2007 amb l'ajut de dos projectes de recerca successius concedits pel Ministeri de Ciència i Innovació i que se centra en l'estudi de la formació del teixit residencial de la Barcelona contemporània.

La nostra recerca ha partit de dues idees bàsiques. En primer lloc, considerem que el teixit residencial constitueix un dels elements fonamentals de la configuració de les ciutats modernes i que, en conseqüència, si volem entendre correctament les característiques que avui en dia presenta qualsevol d'aquestes ciutats, cal conèixer els avatars del seu teixit residencial, les transformacions urbanes i arquitectòniques que li han permès donar resposta a la demanda d'habitatges. En segon lloc, creiem que la demanda i la producció massiva d'habitatges son uns fenòmens que es remunten, com a mínim, a mitjan segle XIX i que els processos de racionalització tipològica i constructiva, d'estandardització i simplificació de les solucions, constitueixen des de l'inici la base sobre la qual se sosté aquella producció massiva.

D'acord amb aquests plantejaments, en els nostre treball de recerca hem examinat com la necessitat d'adequar Barcelona a les dinàmiques de creixement modernes i de satisfer els requeriments d'habitatge dels seus ciutadans (o, si més no, els d'uns sectors prou diversos i significatius), ha fet necessari que s'hagués d'anar plantejant de manera ininterrompuda l'organització del teixit residencial de la ciutat, la configuració dels edificis que el constitueixen, les tipologies dels habitatges que contenen aquests edificis, els sistemes

constructius que els fan possibles, les formes de promoció a què responen i la relació que han establert amb la trama viària. També d'acord amb els plantejaments de partida, el període que abasten els nostres treballs de recerca va des de mitjan segle XIX (des de les operacions de creació massiva d'habitatge que es produeixen encara dins del nucli murallat de la ciutat i prèvies o contemporànies a l'inici de l'Eixample) fins a les actuacions de finals dels anys vuitanta del segle XX.

El creixement i les particularitats del teixit residencial de Barcelona els hem intentat veure a partir de l'anàlisi d'un conjunt de sectors, de parts de la ciutat que, en analitzar la cartografia de Barcelona que teníem a l'abast, ordenada cronològicament, semblaven anar apareixent de bell nou sobre el territori de la ciutat, aparentment com a resposta d'uns processos successius de naixement i consolidació ràpids i clarament delimitats en el temps. Uns sectors, per tant, que podien ser ben expressius, cadascun, de les formes d'implantació i creixement del teixit residencial pròpies d'un període determinat i que podien constituir les fites sobre les quals s'havia d'anar articulant la nostre recerca. Les anàlisis detallades dels sectors escollits són el que ens ha permès entendre algunes de les particularitats que caracteritzen els teixits residencials que ha anat generant el creixement de la Barcelona moderna i, d'aquesta manera, obtenir una certa visió de conjunt de la seva evolució.

Les Vivendes del Congrés Eucarístic constitueixen un dels sectors que han estat objecte del nostre treball de recerca i la manera com s'ha dut a terme –la metodologia emprada– ens permet ara que una part d'aquest treball pugui aparèixer sense gaire distorsions com una monografia. Una monografia, cal dir-ho, impulsada per l'atractiu i l'interès que ha despertat en nosaltres aquesta part de la nostra ciutat, però que en definitiva constitueix una baula del conjunt de la nostra recerca. Segurament, el fet que sigui una part d'un tot pot explicar algunes de les seves particularitats, alguna de les seves limitacions i, potser també, d'algun dels seus hipotètics encerts.

Les Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona. 1952-1962

Carmen Rodríguez

1. 1949: la consciència pública del problema de l'habitatge

El conjunt de Vivendes del Congrés Eucarístic de Barcelona (1954-1962) és un dels primers exemples construïts després d'un seguit de temptatives que –de manera generalitzada a tot l'Estat– cercaven la solució del problema de l'allotjament massiu al temps de la postguerra. Dins el context de l'arquitectura residencial de la dècada de 1950 a Barcelona, el projecte de les Vivendes del Congrés Eucarístic (VCE) genera tot un plantejament global de nou barri que, per la seva definició, es pot considerar com una experiència pilot. Però el barri de les VCE no és només un catalitzador de diferents solucions dirigides a resoldre el problema de l'habitatge, sinó que suposa també l'inici de la dinàmica de construcció massiva, que es concretarà, posteriorment, en els primers polígons de la dècada de 1960.

A finals de la dècada de 1940, la ineficàcia de la política del règim franquista pel que fa a la manca d'habitatge s'havia fet palesa amb l'augment descontrolat dels moviments migratoris i la constatació de l'endarreriment de la indústria de la construcció espanyola. La necessitat de generar espais de debat i reflexió al voltant de la qüestió es deixa sentir aviat en el context arquitectònic, quan comença a manifestar-se l'interès per recuperar els models d'habitatges anteriors a la guerra,[1] alhora que augmenten les vies d'informació que transmeten el que s'estava proposant a l'Europa postbèl·lica.[2] Carlos Sambricio indica que la singularitat d'aquest moment rau en el fet que la reflexió no es produí sobre el sentit que havia de prendre l'arquitectura estatal, sinó en una actitud pragmàtica, interessada especialment en "la organización de la vivienda en planta", en "los criterios que debían caracterizar una vivienda económica".[3]

L'any 1949, una sèrie de fets significatius provocaran un punt d'inflexió en la direcció que prendrà la resolució del problema.

La V Asamblea Nacional de Arquitectos (del 10 al 18 de maig de 1949),[4] celebrada entre Barcelona, Palma de Mallorca i València, va ser una bona oportunitat per a la confluència d'interessos professionals i per plantejar la qüestió de l'habitatge social. Entre els diferents temes de l'Assemblea, rebé una atenció especial el que debatia sobre "Materiales más convenientes y métodos constructivos más

1 En aquest sentit, és significatiu el fet que la *Revista Nacional de Arquitectura* publiqués, el març del 1948, un extracte traduït del text d'Alexander Klein (1928): "Contribución al problema de la vivienda por Alejandro Klein"; *Revista Nacional de Arquitectura*, núm. 75; Madrid: març de 1948.

2 Segons Sambricio, l'assimilació a Espanya del debat europeu sobre l'habitatge se centrava en l'estudi dels models alemanys, holandesos, anglesos i belgues. Sambricio, C. "La vivienda española en los años 50"; a *Los años 50: La arquitectura española y su compromiso con la historia*. Actas del Congreso Internacional; Pamplona, 16-17 de març de 2000, Escuela Técnica Superior de Arquitectura Universidad de Navarra, pàg. 39-47; i també: Sambricio, C. "La vivienda en Madrid, de 1939 al Plan de la Vivienda Social en 1959"; a *La vivienda en Madrid en la década de los 50. El Plan de Urgencia Social*. Madrid: Ministerio de Fomento-Electa, 1999.

3 Sambricio, C. (2000), pàg. 39.

4 Santas, A. "La V Asamblea Nacional de Arquitectos. El inicio de un cambio"; a *Un siglo de vivienda social. 1903-2003*. Vol. II, cap. 4, Del monumentalismo al primer funcionalismo, 1949-1959. Madrid: Nerea, 2003; pàg. 31. També *Revista Nacional de Arquitectura*, núm.1; Madrid: 1948; i *Boletín de la Dirección General de Arquitectura*, núm. 11; Madrid: Juny de 1949; pàg. 3-5 i 27-34; *Revista Nacional de Arquitectura*, núm. 100; Madrid: maig de 1950; pàg. 191-197.

adecuados para mejorar e incrementar la edificación de la vivienda popular".[5] En aquest punt, va destacar l'aportació del Colegio Oficial de Arquitectos Vasco-Navarro, que va presentar un estudi sobre l'habitatge,[6] elaborat per Ricardo Bastida i Emiliano Amann, que "aun a riesgo de polemizar en aquel momento, rompe con la política del régimen y propone retomar la cultura de entreguerras".[7] A més dels aspectes tècnics, constructius i econòmics –en què s'indicaven els càlculs de rendes, de demanda i de superfícies–, l'estudi proposava el model d'edifici del bloc aïllat i uns esquemes de plantes amb 10 models d'habitatges, on desenvolupava els arguments de l'estatge mínim segons les experiències espanyoles anteriors a la guerra civil i les del Congrés Internacional d'Arquitectura Moderna (CIAM) de Frankfurt (1929). Les plantes plantejaven des d'habitatges d'una crugia amb 40 m^2 fins als de doble crugia amb 65 m^2, segons el nombre d'ocupants. La proposta va obtenir una gran difusió en ser editada pel Consejo Superior de los Colegios de Arquitectos de España, que la va repartir entre tots els col·legiats. Segons Azpiri, "gran parte del mérito estaba en hacer una reflexión sobre la vivienda mínima basada en un análisis económico, constructivo y utilitario, completamente al margen de las cuestiones de identidad nacional o de política social".[8]

La consciència pública del problema de l'habitatge està també al darrere de tres concursos que, amb pocs mesos de diferència, van ser convocats a tot l'Estat. El març del 1949, l'Instituto Eduardo Torroja de la Construcción presentava el Concurso Internacional sobre la Construcción de Viviendas amb la voluntat d'impulsar "la industrialización de la construcción de viviendas para alojar 50.000 familias españolas anualmente".[9] A l'agost, el Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid publicava la convocatòria del Concurso de Estudios sobre el Problema de las Viviendas para Clases Media y Obrera y de Anteproyectos para las Mismas (1949), que insistia especialment en la necessitat d'afrontar el problema de l'habitatge des de la perspectiva econòmica, industrial i social. Aquest concurs és el que guanyà Miguel Fisac amb les seves Casas en Cadena.[10]

Aquell mateix any, un grup de participants catalans en la V Assemblea va decidir presentar-se al Concurso sobre el Problema de la Vivienda Económica, que convocà el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears (COACB)[11] amb el suport del bisbat de Barcelona. Francesc Mitjans, Josep Anton Balcells, Antonio Perpiñà i Antoni de Moragas, juntament amb Ramon Tort i Josep Maria Sostres, guanyaren el primer premi. La seva proposta oferia un model de substitució de l'illa tancada amb l'edificació de blocs de fileres en línia de planta baixa i tres pisos, després d'haver estudiat les possibles solucions segons "un análisis científico y racional" de resposta efectiva a la qüestió:[12] Malgrat aquest primer premi, la proposta tindrà menys repercussió en l'àmbit professional que la del segon premi signada per R. Giralt Casadesús i E. Giralt Ortet; de fet, aquesta darrera és la que tindrà més incidència en el projecte dels habitatges del Congrés.

El concurs del COACB representa, tanmateix, un episodi de la confluència d'interessos entre el que començava a prendre forma com un "catolicisme d'acció"[13] compromès amb el problema de l'habitatge i de les seves repercussions socials i la necessitat de millorar la influència pública dels arquitectes per tal de donar resposta efectiva a la qüestió:[14] "Era la primera vegada que els arquitectes de Catalunya s'organitzaven en equip prenent la iniciativa en una qüestió netament social... Per trobar-ne antecedents caldria tornar a l'època del GATCPAC."[15]

També el 1949, el bisbe de Barcelona, Gregorio Modrego (1890-1972), havia començat a manifestar públicament les seves inquietuds sobre el tema amb un seguit d'exhortacions pastorals dirigides a alertar la població de la dramàtica situació de la immigració que arribava a Barcelona i de les perilloses conseqüències que tindria per a la ciutat. A les conclusions del concurs del COACB –que no van ser publicades fins tres anys més tard, acompanyades d'un exhaustiu estudi resum signat per Francesc Bassó i J. M. Buxó, amb la col·laboració d'Oriol Bohigas[16]– es manifesta la clara connivència que, en aquell moment, existia entre el Col·legi i el Bisbat. Presentant aquest estudi, les paraules del degà, Josep M. Ros Vila, coincidien amb les intencions del bisbe en demanar la implicació de totes les forces polítiques, econòmiques i productives per tal d'impulsar el que es considerava una mena de croada espiritual i social: "El problema es de tal magnitud, que sobrepasa el campo de la técnica, de lo económico y de lo social para afectar a lo espiritual. Pero no es insoluble si seguimos las directrices que nos señala el Evangelio, según el cual todos y cada uno debemos procurar el bienestar de nuestro prójimo y, como consecuencia, tenemos el deber moral de contribuir a que la vivienda, dotada de un mínimo de comodidades y servicios, no sea privilegio de las clases pudientes,

sino que debe ser asequible a las clases más modestas, de forma que dispongan de hogar propio, alegre y confortable, donde se pueda desenvolver la vida familiar en un ambiente de bienestar y felicidad."[17]

Al gener, Modrego havia publicat la primera exhortació per demanar la conscienciació social: "Tenemos por cierto que, si por un lado se regula la inmigración a nuestras urbes hasta el límite de lo justo, y todos realizamos

---

5 Resum publicat a *Revista Nacional de Arquitectura*, núm. 90; Madrid: juny de 1949.

6 *Estudio sobre la vivienda económica en España. Referido principalmente a las provincias del Colegio Vasco-Navarro y muy especialmente a la de Vizcaya.*

7 Santas, A. (2003); pàg. 31.

8 Azpiri, A. "La aportación del Colegio Oficial de Arquitectos Vasco-Navarro en la V Asamblea Nacional de Arquitectos, en el año 1949"; a *Los años 50: La arquitectura española y su compromiso con la historia*. Op. cit. pàg. 101-107.

9 La convocatòria es publica a la *Revista Nacional de Arquitectura*, núm. 87; Madrid: març de 1949.

10 *Revista Nacional de Arquitectura* núm. 92; Madrid: agost de 1949.

11 L'equip català també va enviar la seva proposta al Concurs del COAM.

12 Vegeu Rodríguez, C. /Torres, J. Grup R. Barcelona: Gustavo Gili, 1994; pàg. 16-17.

13 Vidal Gironella, J. Una más justa inversión de la riqueza... Fundamento de una obra urgente de solidaridad humana. Resum de la seva intervenció, a XIV Semana Social de España (Burgos, 5-11 de juliol de 1954); Barcelona: Viviendas del Congreso Eucarístico, 1954; pàg. 9.

14 Segons Asier Santas (2003), "en un momento en que los arquitectos españoles pecan de confianza en la respuesta política a la crisis de alojamientos, comienzan a plantear alternativas ofreciendo sus instrumentos en una clara reivindicación de las relaciones contemporáneas entre su profesión y la sociedad"; Op. cit.; pàg. 31.

15 Moragas, Antoni de. "Els deu anys del Grup R d'Arquitectura"; a *Serra d'Or,* números 11-12; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; novembre-desembre, 1961.

16 Bassó, F./Buxó, J. M./Bohigas, O. "Estudio social del problema de la vivienda en relación con las zonas afectadas por el mismo"; a "El problema de la vivienda", número especial de *Cuadernos de Arquitectura,* 15-16; Barcelona, 1953.

17 Ros Vila, J. M. "El problema de la vivienda"; a *Cuadernos de Arquitectura,* números 15-16; Barcelona: 1953; pàg. 1.

1a

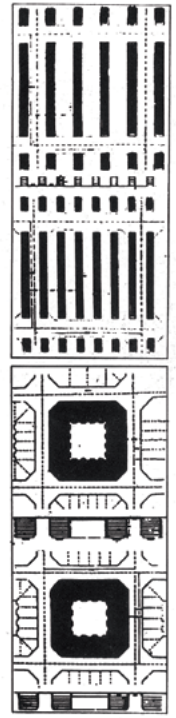

1b

Figura 1a. Coberta del número especial de Cuadernos de Arquitectura dedicat al problema de l'habitatge econòmic; núm. 15-16, Barcelona 1953.

Figura 1b. Concurs sobre el problema de l'habitatge econòmic. Proposta de F. Mitjans, J. M. Sostres, A. de Moragas, R.Tort, R. Balcells i A. Perpiñà. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears (COACB),1949.

Figura 2. El bisbe Modrego amb J. M. Vila, visitant l'exposició del Concurso sobre la vivienda económica de Barcelona. Una iniciativa conjunta del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears i del Bisbat de Barcelona. *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 11-12; Barcelona: 1950.

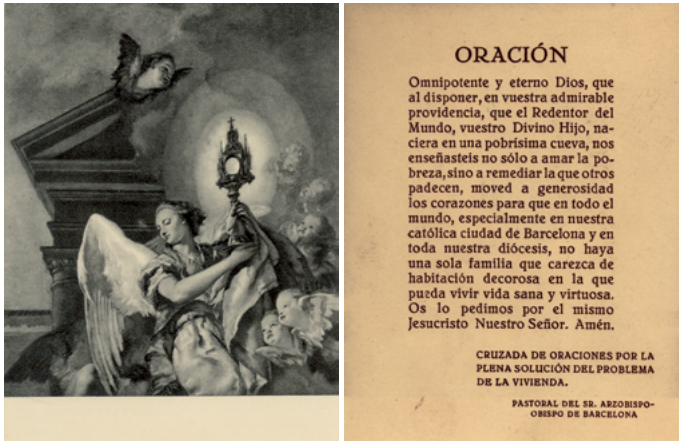

Figura 3. Oració del bisbe Modrego per a la solució del problema de l'habitatge a Barcelona. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

el máximo esfuerzo en la tarea nobilísima de proporcionar viviendas dignas, suficientemente amplias para que pueda desarrollarse plenamente en ellas la vida familiar, el problema hoy tan ingente tendría adecuada solución."[18] El bisbe estava al corrent de les iniciatives beneficoconstructores de la Junta d'Homes d'Acció Catòlica[19] i va poder conèixer també les dels arquitectes a l'exposició dels resultats del concurs del COACB: "Con viva complacencia vemos que un grupo de católicos conciben planes, y algunos han sido sometidos a nuestra consideración, para contribuir a dotar de viviendas decorosas a las familias de modesta posición."[20]

La intensitat de les seves reclamacions augmentava poc temps després en una segona exhortació pastoral titulada *Habitación, pan y trabajo*: "Las viviendas insuficientes para el normal desarrollo de una familia cristiana es grave, si no insuperable obstáculo para la observancia de la moralidad. [...] A agravar el problema contribuye la inmigración indisciplinada [...] el número excesivo de esos inmigrados da lugar, en gran parte, a la inmoralidad de nuestra urbe. [...] El problema sigue siendo urgentísimo como urgente e inaplazable es el remedio de los males de todo orden que se siguen a la falta de vivienda." Cal aclarir que la greu situació ultrapassava l'àmbit de les barraques i afectava també altres sectors socials: "Es frecuente creer que la necesidad de vivienda afecta solamente a los que viven en míseras barracas o en cuevas cavadas en los terraplenes."[21]

El mateix any, s'havia creat a Barcelona el Servicio Municipal de Represión de la Construcción de Barracas y Ampliación de las Existentes. L'Ajuntament no tan sols va enderrocar les agrupacions de barraques de la ciutat, sinó que es va encarregar de fer un cens de barraques, de controlar-ne la construcció i de promoure una campanya perquè els immigrants il·legals retornessin als seus llocs d'origen.[22] L'emergència pública del problema era, doncs, una evidència per a tots els sectors socials.[23]

La coincidència de fets al voltant del 1949 no és només el resultat d'un clima particular generat per la crisi de l'habitatge. Aquests esdeveniments tenen, amb més o menys intensitat, una certa incidència en el que, molt aviat, prendrà forma com el projecte de promoció i construcció dels habitatges del Congrés.

D'altra banda, no s'ha d'oblidar el que va significar en aquell moment el XXXV Congrés Eucarístic Internacional, que s'havia de celebrar el maig del 1952. Modrego

era el màxim responsable local de l'esdeveniment i, a més, s'havia d'enfrontar a l'exigència de trobar una solució al barraquisme i reallotjar-ne els habitants.[24] Si no era possible la completa eradicació de les barraques, s'haurien d'amagar o de desplaçar-ne el contingent durant les dates de la celebració: finalment, els barraquistes van ser traslladats a diferents barris perifèrics de la ciutat, com ara la Verneda o Can Clos. La situació fou, segurament, el detonant d'un neguit personal del bisbe, que va trobar l'ocasió de perpetuar el Congrés més enllà de les

18 Modrego, G. "Exhortación pastoral sobre el problema de la vivienda"; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 11-1-1949.

19 Sobre la constitució del Patronat de les VCE, vegeu Checa, M. *El Patronato de las "Viviendas del Congreso": habitatge i catòlics a la Barcelona del Franquisme;* Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, 2008. Es tracta de l'estudi més complet sobre el procés de constitució i desenvolupament del projecte de les VCE.

20 Modrego, G. *Ibíd*.

21 Modrego, G. "Habitación, pan y trabajo"; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 20-1-1950.

22 "Barraquisme en temps de repressió i racionament. Servicio de erradicación del barraquismo. Desatenció de l'ajuntament franquista i iniciatives de l'Església"; a http://www.barraques.cat. Sobre aquest tema, vegeu també " "Existen en Barcelona unas diez mil barracas habitadas por 60.000 personas aproximadamente"; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 3-9-1949; pàg. 9.

23 Un mes després de la primera exhortació pastoral, *La Vanguardia Española* publicava un article amb el títol "El más urgente problema urbanístico" (26-2-1949); i el 26 de gener de 1950, amb motiu de l'onzè aniversari de l'alliberament de Barcelona, n'apareixia un altre, "El problema de la vivienda en Barcelona a través de 11 años". En ambdós casos es feia un repàs exhaustiu de les realitzacions oficials en matèria d'habitatge alhora que es reclamaven més accions davant l'agreujament de la situació.

24 El 1953 s'instal·là el Centro de Clasificación de Indigentes al Palau de les Missions de Montjuïc, destinació de molts immigrants i barraquistes desallotjats. "La celebració del XXXV Congrés Eucarístic va moure els barraquistes a barris precaris i distants com la Verneda i Can Clos (...). La repressió política havia deixat l'Església com a única institució amb veu pública sobre el barraquisme. Amb un caràcter paternalista, es duien a terme accions d'assistència social. Salut i escola foren els serveis que s'intentà suplir"; a "Barraquisme en temps de repressió i racionament. Servicio de erradicación del barraquismo. Desatenció de l'ajuntament franquista i iniciatives de l'Església": http://www.barraques.cat.

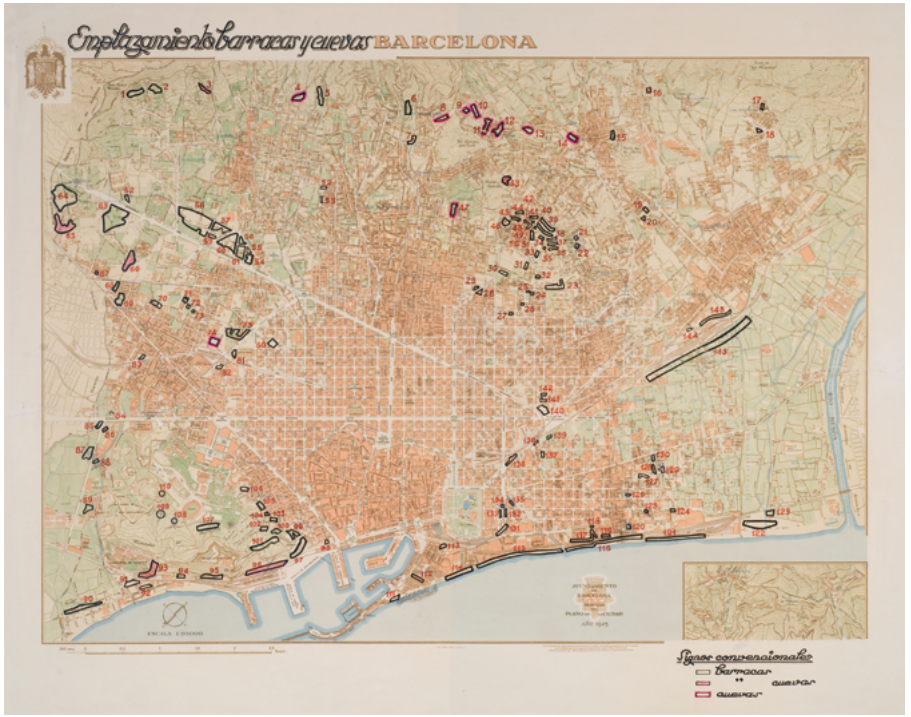

Figura 4. Mapa dels nuclis de barraques a Barcelona. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Figura 5. Gràfic del dèficit d'habitatges a Barcelona entre 1940-1949. Cuadernos de Arquitectura, núm. 15-16, Barcelona, 1953.

Figura 6. Grup de barraques a la Diagonal, 1949. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Figura 7. Treballadors del Servicio de control y represión del barraquismo desallotjant un grup de barraques, 1953. Fons Pérez Rozas, Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

seves dates i deixar a la ciutat una empremta tangible de la seva memòria: "Si Barcelona, con el mismo entusiasmo con que se adhirió al Congreso, acude ahora a la construcción del monumento que ha de perpetuar su memoria; así como en aquellas jornadas insuperables nuestra gran urbe escribió una página de oro que ha tenido la virtud de que esta ciudad condal vaya de boca en boca por el mundo todo, con la máxima alabanza, así también con la construcción de 'Viviendas del Congreso' en número tan crecido que con sus productos pueda acometerse la construcción de otras nuevas, en serle indefinida, habría resuelto (tal vez caso único en el mundo) en un empuje de cristiana caridad y sentido social, ese problema universal que afecta a las grandes urbes de todos los pueblos y no halla solución adecuada."[25]

Tot i que la història de la promoció de les VCE hagi estat interpretada com una iniciativa personal del bisbe i del seu tarannà emprenedor a l'hora d'implicar les forces socials, és evident que Modrego no estava al marge d'altres accions que, des de sectors diversos, pretenien resoldre el dèficit d'habitatges que l'Estat no podia assumir. Un dels àmbits més actius fou l'eclesiàstic. Per tal de conèixer-ne la dinàmica, l'entitat promotora de les futures VCE va fer un estudi dels models existents, com ara la Constructora Benéfica Patronal de Burgos (1952), la de Santiago el Mayor de Santander (1949) o l'Asociación Benéfica Patronato Nuestra Señora de los Desamparados, a València, entre altres.[26] Les entitats religioses es finançaven amb donacions, aportacions dels socis i d'entitats privades i públiques. Més endavant, les diferents iniciatives dels bisbats espanyols es constituïren jurídicament com a Entidades Benéfico-Constructoras segons el decret del 17 de març de 1947. Juntament amb aquestes entitats, cal afegir-hi l'activitat promotora a tot l'Estat d'Acción Católica Nacional,[27] que el 1951 crearà l'anomenat Secretariado Nacional de la Vivienda, amb la finalitat de constituir una estructura estable per aglutinar les diferents iniciatives immobiliàries sorgides dels organismes catòlics de les ciutats espanyoles.

Una de les promocions amb més reconeixement públic era l'Asociación Benéfica La Sagrada Familia (1947), impulsada pel bisbe de Còrdova, Fray Albino González, que va crear els barris del Campo de la Verdad i Cañero. Albino González era el president de la Junta Permanente de las Semanas Sociales i va ser qui, el juliol del 1954,

va dedicar a Burgos una setmana al problema de l'habitatge, amb la participació de nombrosos organismes religiosos que presentaven els resultats de la seva intensa activitat en l'àmbit de la construcció social.[28] Una altra promoció destacada va ser la dels 6.000 habitatges a Madrid d'El Hogar del Empleado, organització apostòlica creada el 1946 al voltant del religiós Tomás Morales. Gestionada per seglars a través d'un patronat, l'associació crearà el 1951 la constructora benèfica Santa María del Hogar –que passarà a anomenar-se Constructora Benéfica Hogar del Empleado– amb la intenció de construir habitatges de renda reduïda. Les funcions del Patronat se centraven en la compra de cases i terrenys edificables; l'arrendament i la venda d'habitatges; la gestió de crèdits, i la "constitución de cuantos organismos fomenten la cooperación y el ahorro entre las familias alojadas y tiendan al mejoramiento de las condiciones de vida de los asociados en sus aspectos espiritual, social, familiar y económico".[29]

Figura 8. Segell commemoratiu del XXXV Congrés Eucarístic, 1952. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

Figura 9. Portada de La Vanguardia amb imatges dels preparatius del Congrés Eucarístic. 4 de maig de 1952.

[25] Modrego, G. Exhortación pastoral (12-7-1952): "Hacia la plena y espléndida realización del proyecto "Viviendas del Congreso Eucarístico"; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 13-7-1952.

[26] "Antecedentes de otras instituciones similares"; document mecanografiat; carpeta 34. Fons VCE de l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

[27] Vegeu Checa, M. "La vivienda social vista por los católicos: el Patronato de las Viviendas del Congreso Eucarístico en Barcelona (1952-1965)"; a *Los años 50: La arquitectura española y su compromiso con la historia*. Actas del Congreso Internacional Pamplona, 16-17 de març de 2000; Escuela Técnica Superior de Arquitectura Universidad de Navarra; pàg. 115-123.

[28] Vegeu Checa, M. "La vivienda social vista por los católicos: el Patronato de las Viviendas del Congreso Eucarístico en Barcelona (1952-1965)"; a *Los años 50: La arquitectura española y su compromiso con la historia*. Actas del Congreso Internacional Pamplona, 16-17 de març de 2000; Escuela Técnica Superior de Arquitectura Universidad de Navarra; pàg. 115-123.

[29] Hurtado, Eva. "El Hogar del Empleado. La labor de la Iglesia en la construcción de las viviendas sociales"; a *Un siglo de vivienda social*. Op. cit.; pàg. 68.

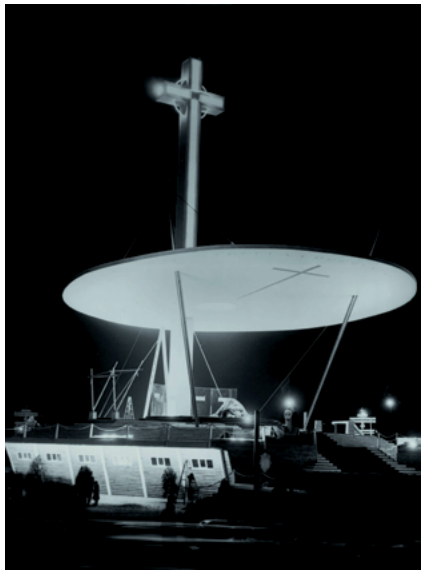

Figura 10. Altar del Congrés Eucarístic situat a la Diagonal, Josep Soteras arquitecte. Barcelona, 1952. Fons Pérez Rozas, Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Figura 11. Missa multitudinària celebrada a l'avinguda Maria Cristina durant el Congrés Eucarístic. Barcelona, 1952. Fons Pérez Rozas, Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Figura 12. Benedicció a la família nombrosa catòlica a la plaça Pius XII durant el Congrés Eucarístic, Barcelona, 1952. Fons Pérez Rozas, Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Carmen Rodríguez

2. Les VCE: un projecte experimental amb aspiració modèlica

Els fonaments ideològics del projecte de les VCE es dirigien a la constitució d'un barri capaç de transmetre no tan sols la imatge de regeneració urbana, sinó especialment la d'un lloc carregat de significació simbòlica, que aspirava a ser un referent, un model d'ordre social i moral dins la ciutat: "Yo no me contento con una construcción meramente material. Aquí no podrán vivir, porque no tendrán ambiente, los que no vivan conformes al Evangelio. Quiero que "Viviendas del Congreso" sea una ciudad modelo, no por espíritu de vanidad, sino por convencimiento de un deber."[1]

A Barcelona, malgrat el triomfalisme del Govern Civil pel que fa a la seva política d'habitatge social, era evident el fracàs de les Cases del Governador, tant en la dimensió urbana com en l'arquitectònica i la social. Per Josep Soteras, el projecte de les VCE podia ser l'oportunitat d'esmenar errors i, alhora, d'experimentar amb certes solucions generades al voltant dels concursos professionals del 1949. Josep Soteras Mauri (titulat el 1930) s'havia incorporat a l'Ajuntament a les darreries de la dècada de 1940; el febrer del 1953, aquest mateix organisme havia aprovat el projecte dels habitatges del Congrés i, en aquell moment, l'arquitecte ja era el director d'urbanisme del consistori. Més tard dirigí el Pla comarcal del 1953, i va deixar la seva empremta a la ciutat durant més de dues dècades. Soteras va ser nomenat arquitecte del Patronat dels Habitatges del Congrés pel lloc que ocupava a l'Ajuntament però també per la seva bona relació amb el bisbat i alguns membres d'Acció Catòlica.[2] La seva participació més dilatada dins en el projecte va ser a les diferents fases del conjunt d'habitatges de les VCE-Can Ros, juntament amb Carlos Marqués Maristany (titulat el 1940) i Antonio Pineda Gualba (titulat el 1936), una figura fonamental en tot el procés, ja que era el delegat regional de l'Instituto Nacional de la Vivienda per Barcelona, Girona i Tarragona.

Un dels esdeveniments en què Soteras va participar directament fou el Dia Mundial de l'Urbanisme,[3] celebrat a Barcelona el 8 de novembre de 1950 amb una exposició al Saló del Tinell en què es mostrava l'activitat constructiva municipal i el projecte del Pla d'ordenació de Barcelona i de la seva zona d'influència.

Els continguts del Dia Mundial de l'Urbanisme, resumits amb el lema "Sol, Aire y Vegetación", constituïren un argument fonamental mitjançant el qual, posteriorment, Soteras plantejarà el projecte de les VCE: "La ciudad orgánica [...]

1 "Un gran deseo hecho realidad. Palabras del Excmo. y Rvdmo. Sr. Arzobispo-Obispo unos meses antes de la celebración del XXXV Congreso Eucarístico Internacional"; a *Vida Católica Femenina* (s/d). Fons VCE de l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

2 Checa, M. (2008); pàg. 192. A l'Arxiu Diocesà de Barcelona hi ha una còpia del projecte presentat pels arquitectes que guanyaren el Concurs del COACB del 1949. Sembla que aquest projecte es va presentar, sense èxit, en una convocatòria de concurs restringit per a la construcció del primer grup d'habitatges de les VCE.

3 Amb motiu d'aquesta celebració, es van presentar els estudis preparatoris del Pla d'ordenació de Barcelona i la seva zona d'influència, que serà aprovat el 1953. Aquest pla, també anomenat Pla comarcal, s'havia de desenvolupar en una sèrie de plans parcials en relació amb una nova zonificació de la ciutat i de l'àrea metropolitana. La Comissió d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona s'havia creat aquest mateix any. Vegeu: *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 14; Barcelona: 1950.

Figura 1. Exposició del Dia Mundial de l'Urbanisme. Cuadernos de Arquitectura, núm. 14. Barcelona, 1950.

ha de responder a las conveniencias de la sociedad humana que en ella habita y, conforme a esta idea, debe ser simultáneamente funcional, humana y cristiana, conservando en su evolución los valores tradicionales y los rasgos determinantes de su propio carácter. [...] Propugnamos para que la vegetación bienhechora penetre en nuestras ciudades, restableciendo el equilibrio entre lo artificial y la naturaleza. Que el aire y el sol lleguen a los hogares y tornen sano el ambiente y aporten alegría al vivir."

Per Soteras, el projecte de les VCE podia ser l'ocasió de posar en pràctica una part dels experiments urbanístics centrats en el model de l'illa oberta que havien protagonitzat els debats del Dia Mundial de l'Urbanisme. Però, més enllà del caràcter experimental d'aquest model, els continguts de la proclamació oficial del Dia Mundial de l'Urbanisme representaven en aquell context també l'exigència de recuperar un ordre social i moral perdut: "A la anarquía de usos reinante ha de suceder una organización que permita la convivencia. Un orden urbano en el que la vivienda del hombre ocupe el lugar adecuado con arreglo a la necesaria relación entre la vida y el trabajo; en el que los centros de vida colectiva constituyan núcleos singulares de las unidades urbanas; en que la industria disponga de áreas propias adecuadas a su función, y en que el recreo y el deporte adquieran preferente atención en el programa de la ciudad."[4]

Dins les formulacions doctrinals del règim franquista, l'urbanisme assumirà el caràcter d'activitat política i social destinada a organitzar i controlar l'espai i els habitants: "Hemos de dar una vivienda digna a cada familia. Hemos de cuidar que esa vivienda se integre con otras en una barriada, formando un conjunto orgánico en el cual la presencia jerárquica de los valores espirituales y colectivos mantengan su rango tradicional. Hemos de equilibrar ciudades y pueblos en hermandad supeditada a la conveniencia nacional..."[5]

Abans de la celebració del Dia Mundial de l'Urbanisme, la crisi del model d'illa tancada ja s'havia posat de manifest en alguns sectors de l'àmbit professional. F. X. Barba Corsini, a la *Revista Nacional de Arquitectura*, considerava que els arquitectes "no tenemos derecho a seguir encajonando a nuestras familias. [...] Ha llegado el momento [...] de acabar con la manzana cerrada, el patio cerrado, y las profundas casas entre medianeras. Ha llegado el momento de la verdadera arquitectura humana"[6]. La qüestió s'havia plantejat, tanmateix, al concurs del COACB, amb la valoració del caràcter de la ciutat orgànica en relació amb els barris construïts de Barcelona, especialment l'Eixample: "Es indudable que deben agruparse las viviendas creando conjuntos urbanos orgánicamente enlazados con la ciudad, con lo que se logra una mayor economía en su construcción. Estas agrupaciones de viviendas, distribuidas por los distintos distritos de la ciudad,

4 "Alocución del Comité organizador del Día Mundial del Urbanismo"; a *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 14; Barcelona: 1950.

5 Arrese, J.L. "Discurso de clausura del Congreso Nacional de Urbanismo en el Salón de Ciento de Barcelona (8-11-1959); a *Política de Vivienda. Textos y Discursos*. Madrid: Ministerio de la Vivienda, 1961; pàg. 135.

6 Barba Corsini, F.J. *Revista Nacional de Arquitectura*, núm. 102; Madrid: juny, 1950.

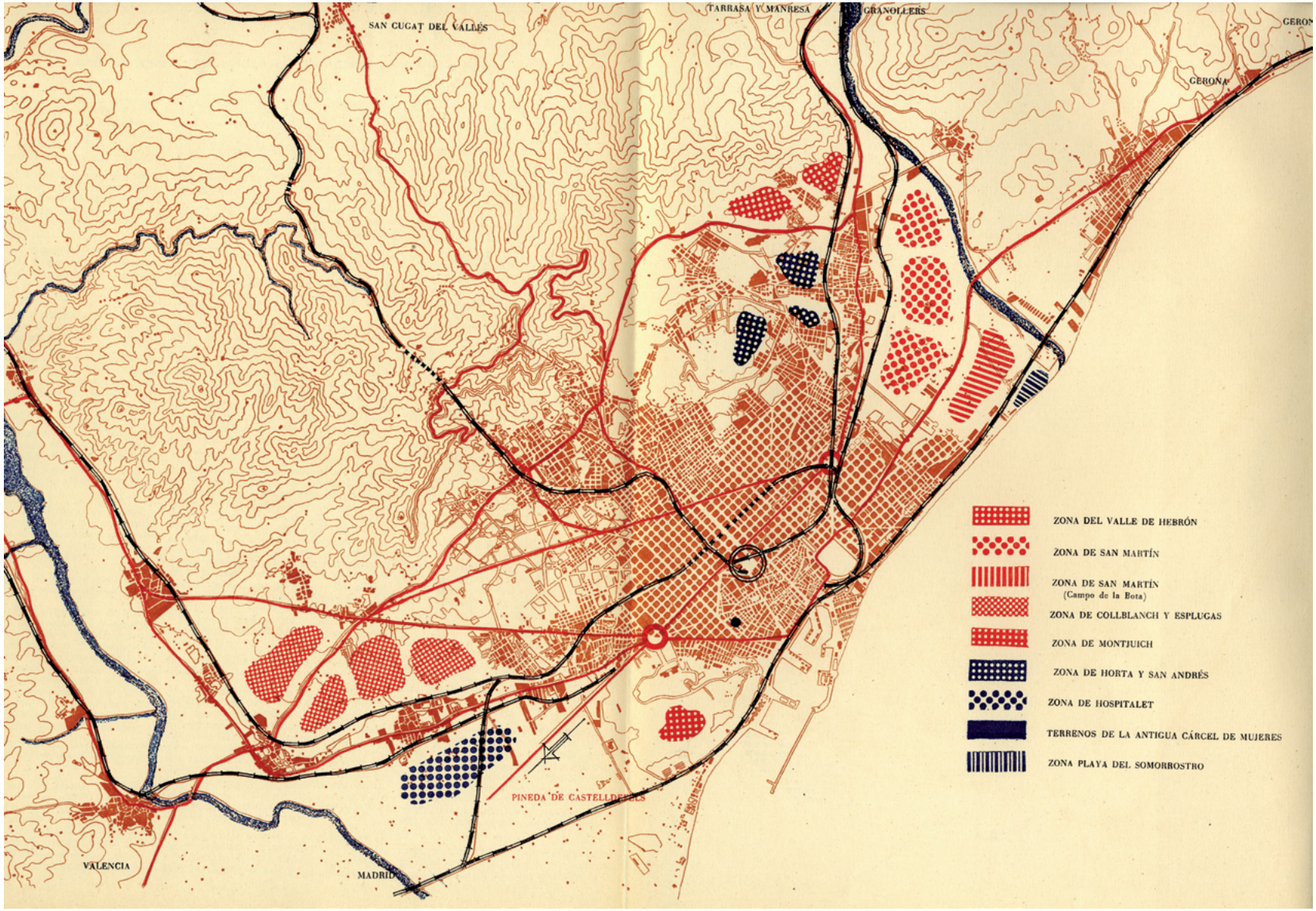

Figura 2. Mapa de zonificació dels futurs habitatges de Barcelona. Cuadernos de Arquitectura, núm. 15-16, Barcelona, 1953.

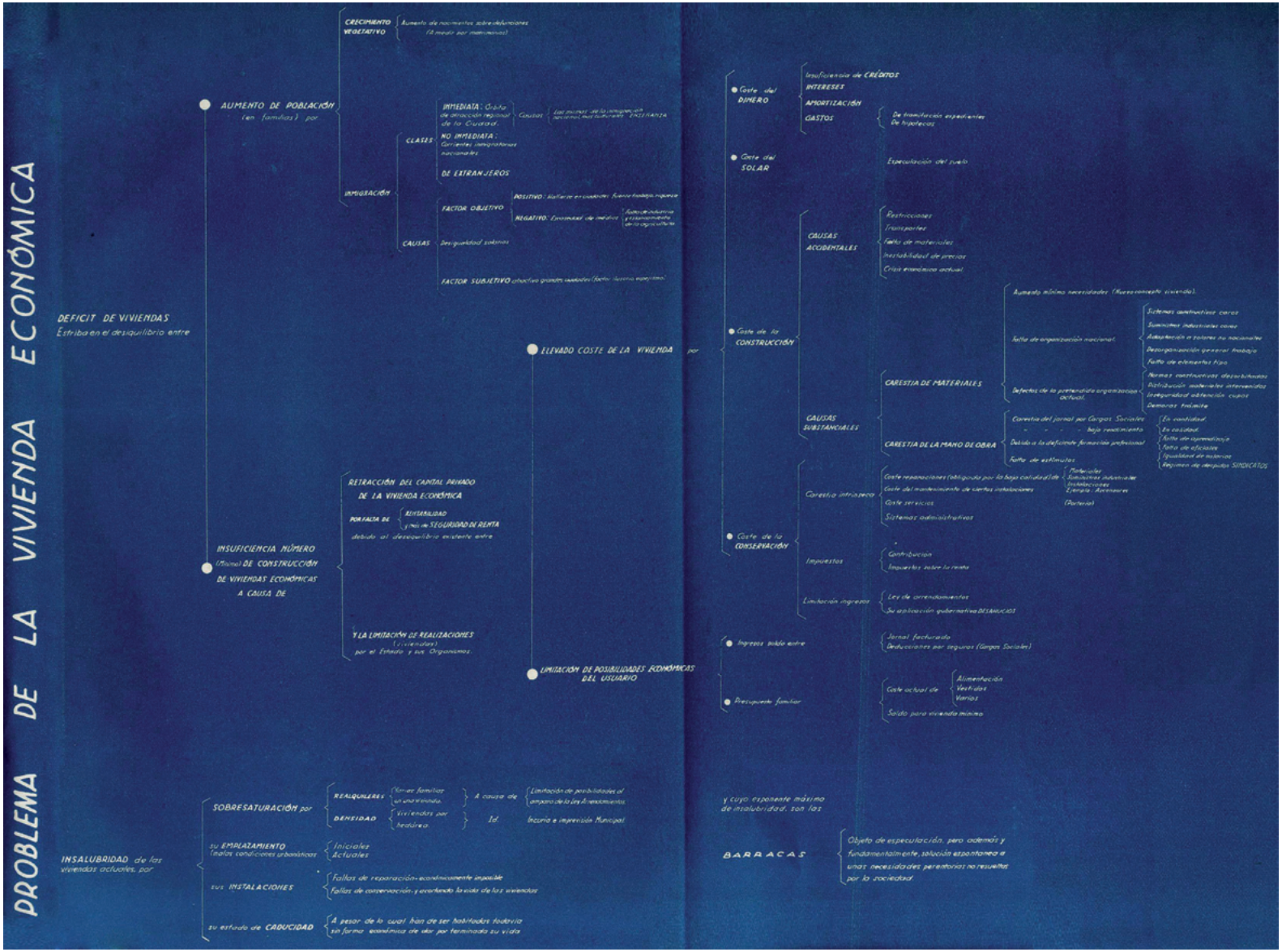

Figura 3. Quadre resum de la situació de l'habitatge econòmic segons els resultats del concurs de 1949. Cuadernos de Arquitectura, núm. 15-16, Barcelona, 1953.

deben tener una cierta extensión, constituyendo una ordenación urbana con sus servicios sociales (iglesia, escuelas, mercados, campos de deporte, etc.). En estas agrupaciones, debe tenerse en cuenta que su orientación sea perfecta y, en todo lo posible, estética, ya que en detalle esto no podrá lograrse mucho, dada la especial índole de este tipo de construcciones en serie."

Els resultats del concurs expressaven la coincidència de la majoria de propostes presentades i també la confluència d'intencions amb el que recollirien els continguts del Dia Mundial de l'Urbanisme: "La casi totalidad de los concursantes proponen el abandono del sistema de manzana cerrada por el de manzana abierta, diferenciando la zona de tráfico, la de vivienda y los espacios verdes. Es criterio general que debe irse al aprovechamiento máximo del suelo manteniendo unas condiciones higiénicas, para economía de la urbanización, instalaciones y transportes. Coinciden los concursantes en que debería huirse por completo de las edificaciones en altura, evitando la colmena humana y la concentración de grandes masas en pequeños espacios."[7] La incorporació del model de l'Eixample contra l'extensió del model de bloc aïllat serà precisament el que, uns anys més tard, David Mackay valorarà com un dels encerts del projecte de les VCE: "Los aciertos reales del barrio se han logrado al aproximarse al concepto urbano de trazado de calles rígidas y grupos de edificios cerrados del tipo del Ensanche de Barcelona, y los verdaderos fallos se dan cuando domina el criterio del bloque aislado. El bloque no puede darse en un país latino e incluso es dudoso si puede tener éxito en los países nórdicos. La gente no vive sólo dentro de los edificios, vive entre ellos y el bloque no crea ni define este espacio exterior."[8]

Quan Soteras tindrà l'oportunitat d'explicar públicament els trets fonamentals del seu projecte, és evident que recollirà no tan sols els arguments del Dia Mundial de l'Urbanisme, sinó també tot el clima generat al voltant del concurs del COACB: "Cuando la sociedad benéfico constructora «Viviendas del Congreso Eucarístico» adquirió unos terrenos en la zona de la calle de Felipe II, para la construcción de viviendas de clase media y modesta, comprendió después de tanteos y estudios que la edificación cerrada y densa que las Ordenanzas Municipales le permitían, si bien constituía una mayor ocupación del terreno, ello era en notable detrimento de la salubridad, higiene y belleza del barrio; y, a pesar de tratarse de construcciones económicas y de alquileres bajos que no excedían de las 300 ptas. mensuales, no vaciló en reducir la densidad de edificación en más de un 40 por 100, sustituyendo las manzanas cerradas por otro tipo de edificación abierta al sol, al aire y la vegetación, y donde tuvieran cabida, además de las viviendas, los jardines para juegos de niños, jardines de reposo, escuelas y todas aquellas atenciones que requiere la vida colectiva."[9]

Encara que no sembli habitual, Modrego assumia immediatament en el seu discurs aquestes teories urbanístiques: "[...] Se ha querido que las viviendas del Congreso, aun a trueque de más dispendio y de menor amplitud inicial de la Obra, tuvieran unas condiciones higiénicas envidiables y por esto se ha buscado una zona adecuada, se ha evitado que las casas sean amazacotadas en pisos cerrados, cual colmena, y se ha procurado que tuvieran amplitud, jardines y superficie necesaria en los pisos."[10]

> **Presentació del projecte (29-1-1953) després de l'aprovació de l'Instituto Nacional de la Vivienda:** "Las construcciones proyectadas [...] constituyen varias manzanas en forma de E de cuatro brazos. Las alas de la fachada principal tienen doce pisos de altura, siete en el cuerpo central y cuatro en las prolongaciones laterales. Se suprimen los patios interiores, con lo que la aireación de todas las viviendas es completa. Están previstas en el proyecto aprobado viviendas de tres, cuatro y cinco habitaciones, además del comedor-sala de estar, cocina y servicios sanitarios. [...] La perspectiva de las edificaciones es de una gran modernidad, y en los cuerpos principales, grandes balcones-terraza renuevan la tradición arquitectónica mediterránea, tan olvidada, en las construcciones utilitarias de los últimos años."[11]

---

7 "Agrupación y desarrollo de las edificaciones"; a *Cuadernos de Arquitectura,* núm. 15-16; pàg.19.

8 Mackay, D. "Viviendas del Congreso Eucarístico"; a *Cuadernos de Arquitectura,* núm. 61. Barcelona: Tercer Trimestre, 1965; pàg.16-21.

9 Soteras, J. "Soluciones de manzana abierta: Presente y Futuro de la Avenida Generalísimo Franco" (Abril 1954); a *Cuadernos de Arquitectura,* núm. 21; Barcelona: 1955.

10 "Alocución del obispo Modrego"; a *Conferencias*... Op. cit.; Barcelona, 1954.

11 Presentació del projecte a *La Vanguardia Española* (29-1-1953) després de l'aprovació de l'Instituto Nacional de la Vivienda.

El 1959, quan Arrese farà explícit el seu model de ciutat, coincidirà tant amb els plantejaments resultants de les especulacions professionals com amb els experiments que, com el cas de les VCE, s'estaven portant a terme aquells anys; en aquest context, el barri complia perfectament les expectatives: "La supresión de patios de vecindad, el esponjamiento de las construcciones en su ocupación de suelo; el abandono de la cuadrícula y de la calle-corredor como única fórmula de trazados urbanos; la incorporación de la alegría y del sol a las preocupaciones del proyecto; la penetración del campo a través de los jardines colectivos y de las terrazas individuales; la organización autónoma de la vida comercial, cultural y religiosa de los nuevos poblados..."[12]

Malgrat la vocació modèlica del conjunt del Congrés, el 1965 –amb la perspectiva del temps transcorregut després de l'arribada dels primers adjudicataris– Mackay denunciava les mancances i deficiències del conjunt. Així com les virtuts es concretaven en la definició del carrer de Felip II com a avinguda principal i en l'espai de la plaça del Congrés com a nou escenari de concentració cívica, els defectes es detectaven especialment en la incapacitat de l'Administració de gestionar i mantenir el barri en les millors condicions possibles: "Puede realmente decirse que el fallo básico de las Viviendas del Congreso reside principalmente en el campo político, del cual no es responsable la institución, y en el error patente del asentamiento de dicho barrio en relación a sus alrededores inmediatos. Por ejemplo: sus ilógicos límites; sus vías sin pavimentar; la falta de iluminación en sus calles; su falta de organización cívica y, por tanto, de edificios cívicos; sus deficientes medios de transporte, etc. [...] Por esto la crítica más importante estriba en el hecho de que este barrio no funciona de ninguna manera como un barrio natural: los edificios terminan a lo largo de una línea arbitraria, determinada simplemente por los emplazamientos disponibles. La respuesta plástica de los planificadores, por tanto, no ha logrado, ni mucho menos, satisfacer las exigencias normales de integrar el barrio dentro de la ciudad, con el resultado de que el plan adolece de un formalismo excesivo y superficial."[13]

---

[12] Arrese, J.L. "Discurso de clausura del Congreso Nacional de Urbanismo en el Salón de Ciento de Barcelona (8-11-1959); a *Política de Vivienda. Textos y Discursos*. Madrid: Ministerio de la Vivienda, 1961; pàg. 128.

[13] Mackay, D. Op. cit.; pàg. 18.

Maribel Rosselló

3. El barri dins de la ciutat: evolució urbanística de la zona de les Vivendes del Congrés Eucarístic

Ens proposem explicar l'evolució urbanística de la zona compresa entre el passeig de Maragall, creat el 1911 resseguint l'antic camí d'Horta a Barcelona; l'avinguda de Borbó (antic camí de Sant Iscle) i el passeig de Fabra i Puig (antiga rambla de Santa Eulàlia), l'avinguda Meridiana i el carrer de Concepción Arenal, antic camí de Dalt o Travessera (la continuïtat cap a l'Eixample és el carrer de la Indústria).

Aquesta zona s'urbanitza en dos moments clarament diferenciats. El primer fou a finals del segle XIX i inicis del XX, quan s'obren els carrers que delimiten la zona tant a la banda del passeig de Maragall (el que se'n dirà barri dels Indians) com a la de Fabra i Puig. És a dir, les voreres d'uns terrenys que a la part central no s'urbanitzen fins uns quants anys més tard, els anys cinquanta del segle XX, quan la finca agrícola de Can Ros és adquirida pel Patronat de les Vivendes del Congrés Eucarístic i, llavors, es conclou la urbanització de tot el conjunt. A partir d'ara explicarem els diferents moments de la urbanització.

Figura 1. Avinguda Meridiana, 1950. Autor foto: Joan Estorch. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Figura 2. 1891, Plano de Barcelona y sus alrededores. Plànol de la zona compresa entre el nucli de Sant Andreu del Palomar i el barri de Santa Eulàlia a tocar del nucli d'Horta. S'hi pot identificar clarament la rambla de Santa Eulàlia, que connecta Sant Andreu amb Santa Eulàlia, i el carrer Garcilaso, que arrenca a la Sagrera i, amb un traçat rectilini, arriba a la carretera de Barcelona a Horta (actual passeig Maragall). Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Urbanitzacions de finals del segle XIX i inicis del XX

A finals del segle XIX, tal com podem veure al fragment del plànol del 1891, *Plano de Barcelona y sus alrededores* (figura 2), la zona compresa entre Horta i Sant Andreu fins al Camp de l'Arpa i la Sagrera eren terrenys agrícoles vinculats a diverses masies com Can Ros, Torre Llobeta o Mas Garrigó, entre altres. Uns terrenys flanquejats per dos turons (el turó de la Peira i la muntanya Pelada) i delimitats pel camí d'Horta (passeig de Maragall), la Rambla de Santa Eulàlia (passeig de Fabra i Puig), la línia del ferrocarril de Sabadell (avinguda Meridiana) i l'antic camí de Dalt (carrer de Concepción Arenal). A més, hi trobem l'antic camí d'Horta a Sant Martí i la riera d'Horta, que els travessen de nord a sud.

Es tracta d'uns terrenys que pertanyen als municipis, llavors encara independents, d'Horta i Sant Andreu i que queden just al límit del Pla Cerdà, que no els traspassa. La trama de l'Eixample queda tallada al carrer de Sant Antoni Maria Claret i només d'una forma molt limitada es prolonguen breument alguns carrers (Navas de Tolosa, Biscaia i Espronceda). És a dir, és una zona que ha quedat fora de l'articulació de l'Eixample i que a partir d'aquells moments (finals del segle XIX) es comença a estructurar partint d'una lògica de connexió entre Horta i Sant Andreu, per una banda, i Horta i la Sagrera, per l'altra. Les noves urbanitzacions que s'hi fan responen a una dinàmica de relació entre poblacions petites amb estrets vincles territorials però fora de la concepció de la gran Barcelona que anava emergint amb l'Eixample.

Així, els dos eixos de connexió entre aquests nuclis són l'obertura de la carretera de la Sagrera a Horta (el carrer de Garcilaso) i la rambla de Santa Eulàlia (el passeig de Fabra i Puig). Ara explicarem el procés d'urbanització que es vincula a aquestes dues vies.

Urbanització de l'àrea de Garcilaso

Com hem dit, el carrer que estructura aquesta banda és el de Garcilaso, obert el 1867 com a carretera de la Sagrera a Horta. El plànol del 1891, *Plano de Barcelona y sus alrededores*, il·lustra molt clarament la importància d'aquest carrer en l'articulació de la zona.

La part baixa del carrer de Garcilaso, la zona també coneguda com a Can Berdura, s'estableix a inicis del segle XX amb l'obertura dels carrers Jordi de Sant Jordi, Matanzas i Pinar del Río (hi va haver un intent anterior l'any 1895, però no es va aprovar perquè no s'adequava al Pla Cerdà). A aquest barri, durant les primeres dècades del segle XX, s'hi traslladen a viure majoritàriament treballadors de la zona. Ho fan en casetes petites, alhora que també s'hi basteixen algunes torres.

Des dels anys vint del segle XX fins a la Guerra Civil creix molt la població en aquest indret i les formes de les cases són ben diverses, des de la planta baixa i pis –que en alguns casos constitueixen passatges d'habitatges– fins a algunes operacions fetes per cooperatives d'habitatges com és la de Funcionarios Públicos del Estado, de la Diputación y del Municipio, que varen construir 53 cases entre el carrer de las Navas de Tolosa i el passatge d'Artemis.[1]

La part alta del carrer de Garcilaso, la que està més a prop d'Horta, la va urbanitzar Salvador Riera. L'any 1909 Salvador Riera i Giralt parcel·la les seves propietats, que configuren els actuals carrers Acàcies, Ramon Albó, Prats i Roqué i el passatge de Salvador Riera. L'any 1916 és quan es va fer la urbanització definitiva de la zona.

A partir dels anys vint i trenta del segle XX la constructora obrera i la Sociedad Anónima Española de Casas Baratas van fer actuacions disperses entre els carrers de Francesc Tàrrega i de les Acàcies.

Una de les construccions més emblemàtiques de la zona fou l'Institut Ferran (del doctor Ferran), dedicat a la recerca científica. Va ser fet a inicis del segle XX i actualment és una escola i un institut de secundària.

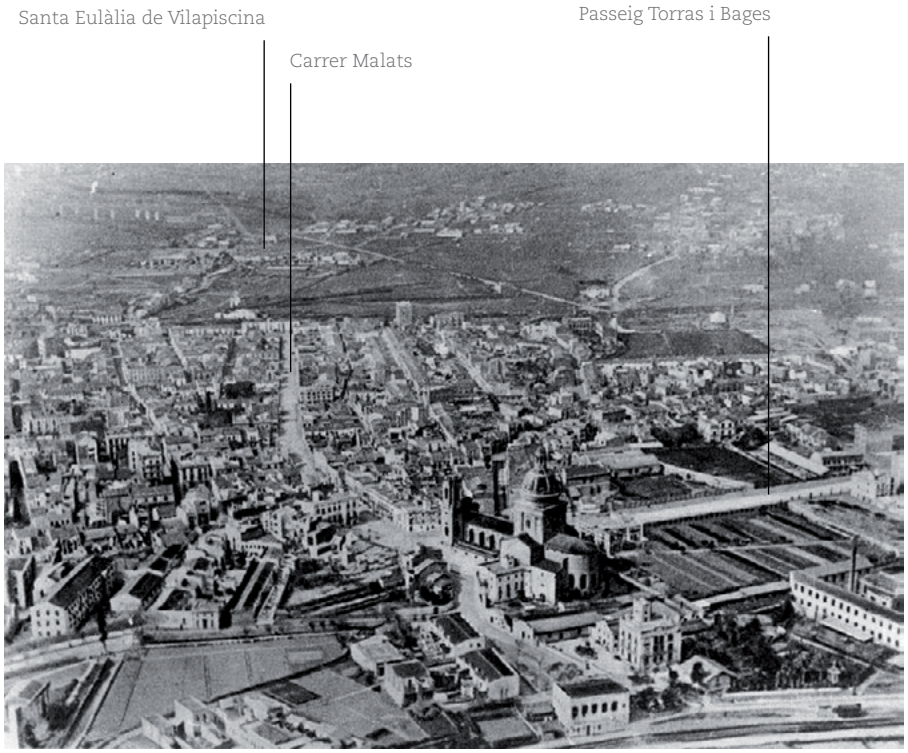

Figura 3. Vista aèria del barri de Sant Andreu. En primer terme s'hi pot apreciar l'església parroquial i l'avinguda Torras i Bages. Al fons a l'esquerra s'hi poden veure el nucli de Santa Eulàlia de Vilapiscina i els terrenys agrícoles fins a Horta. Autor desconegut.

Urbanització de l'àrea de Fabra i Puig

La rambla de Santa Eulàlia era pràcticament l'única sortida del municipi de Sant Andreu cap a Horta, ja que la via fèrria formava una forta barrera física. La rambla era un lloc habitual de passeig i també de connexió amb el barri de Santa Eulàlia de Vilapiscina.

[1] Alberch, Ramon (direcció); *Els barris de Barcelona* (Vol. 3). Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997.

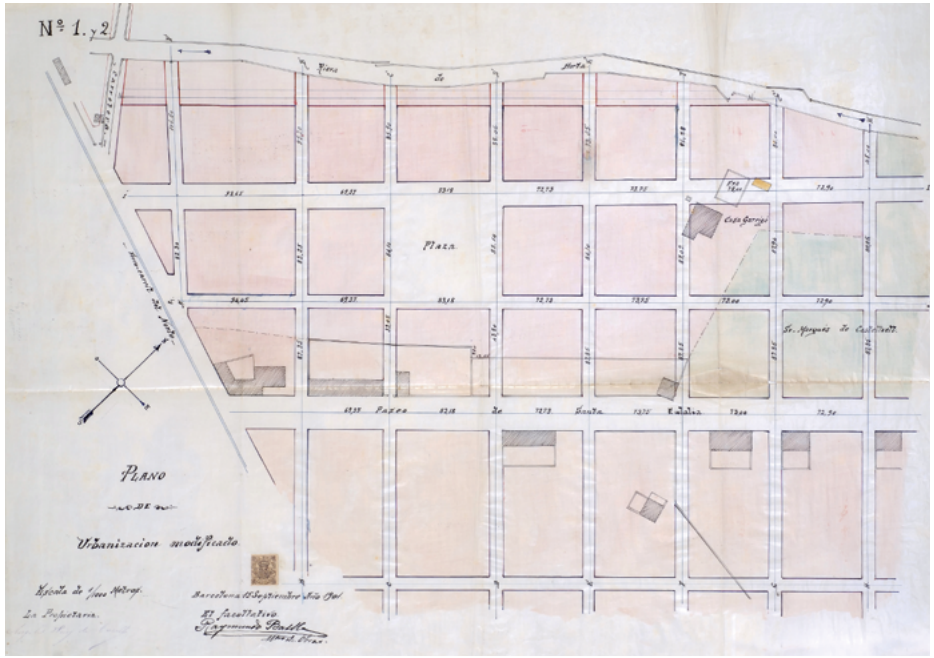

Figura 4. 1901. Projecte d'urbanització dels terrenys del Mas Garrigó a l'entorn del que era en aquell moment la rambla de Santa Eulàlia i actualment és el passeig de Fabra i Puig. Expedient 3293. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Figura 4bis. Superposició del plànol del projecte d'urbanització del Mas Garrigó al plànol parcel·lari actual.

La urbanització dels terrenys a banda i banda del passeig té el seu origen en el projecte d'urbanització del Mas Garrigó, presentat a l'Ajuntament de Sant Andreu el 1896. No hem pogut localitzar aquest projecte però sí el de modificació que s'hi fa cinc anys més tard, el 1901 (figura 4)[2].

Com que la modificació del 1901 consisteix, només, a suprimir un carrer que quedava molt a prop de la riera d'Horta i generava una illa de cases molt estreta, el plànol que acompanya el projecte de modificació ens permet conèixer el plantejament de la urbanització original. Estava previst urbanitzar, en un primer moment, el tram de la rambla de Santa Eulàlia des de les vies del tren (actual avinguda Meridiana) fins al que actualment és el carrer de Santapau, cosa que generava tres fileres d'illes molt quadrangulars a la banda sud, fins a la riera d'Horta, i una, més allargassada, a la banda nord. D'aquesta manera, com es pot veure al plànol del 1901, també s'hi integraven totes les edificacions existents.

Uns anys més tard, l'any 1927, la propietària dels terrenys que queden per urbanitzar, al capdamunt de l'operació anterior, demana la prolongació de la urbanització, de manera que, quan s'aprova, l'any 1928, queda definida tota la zona fins al que avui coneixem com a plaça del Virrei Amat[3] (fig. 5).

En definitiva, podem concloure aquest punt dient que la zona, just després de la Guerra, està urbanitzada als dos laterals que connecten amb la resta de la trama

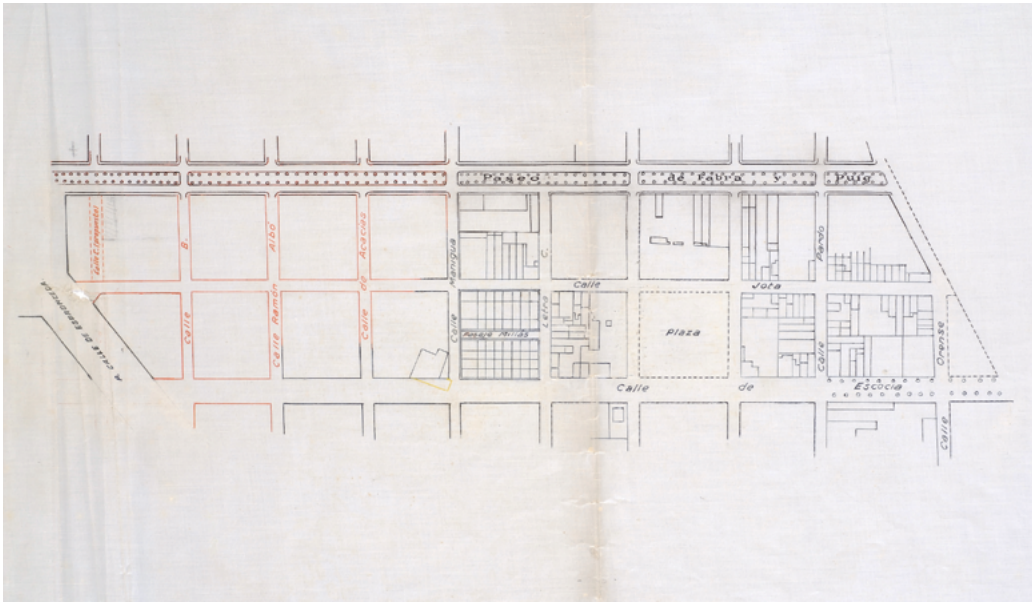

Figura 5. 1927. Projecte d'urbanització dels terrenys de Can Sitjà que permeten la prolongació de la rambla de Santa Eulàlia fins pràcticament la plaça de Virrei Amat. Expedient 15.488. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Figura 5bis. Superposició del plànol del projecte d'urbanització de Can Sitjà al plànol parcel·lari actual.

urbana i que al mig queda per urbanitzar tota la zona agrícola de Can Ros. La urbanització d'aquesta àrea, que tractarem a continuació, suposa donar continuïtat al teixit urbà i la integració definitiva a la trama urbana de Barcelona.

---

[2] 1901. Expedient 3.293. AAM *Expediente relativo a la modificación del proyecto de urbanización ya aprobado de los terrenos del Manso Garrigó (San Andrés) presentado junto con el estudio de rasantes de las calles que comprende; por doña Angeles Puig España de Caralt*. Raymundo Batlle. Mestre d'Obres (proyecto anterior aprobado el 15 de mayo de 1896). A l'expedient hi ha un document anterior de l'Ajuntament de Sant Andreu que diu així: "Ajuntament de Sant Andreu autoriza a urbanizar los terrenos conocidos por el nombre de Senmanat sitos a la izquierda subiendo por la Rambla de Santa Eulàlia, conforme a los planos presentados el 19 de marzo de 1896.Secretario Ayuntamiento Constitucional de San Andrés."

[3] 1927. Expedient 15.488 AAM.

Expediente relativo al proyecto de urbanización de la zona comprendida entre el Paseo de Fabra y Puig y las calles de Escocia, Orense y la prolongación de Espronceda. Can Sitjà. San Andrés. 56/29. Plànol de J. Gili. 2 d'agost de 1928.

La propietària, la Marquesa de Castellbell, exposa: "Terrenos viables en parte de la finca denominada "Can Sitjà" (San Andrés), propiedad de la Excma. Sra. Marquesa. Barcelona, noviembre de 1927".

Es fa referència al projecte del Mas Garrigó del 1896: "(…) Viene a constituir como una ampliación del proyecto de urbanización del Manso Garrigó aprobado el 15 de mayo de 1896".

6 de febrer de 1928: Es decideix que l'oficina competent farà un plànol d'urbanització. Ho fa l'arquitecte encarregat de l'agrupació 3a, J. Gili.

7 d'agost de 1928: el director general assumeix la proposta. La proposta aprovada incardina el que havia sol·licitat la marquesa de Castellbell en una àrea més gran que va del carrer d'Espronceda a l'avinguda Meridiana.

2 de novembre de 1928: l'Ajuntament aprova definitivament el projecte d'urbanització dels carrers.

Àrea de les Vivendes del Congrés Eucarístic. Terrenys de Can Ros (fig. 7)

A la cartografia que es publica als inicis dels anys quaranta del segle XX (1943)[4] (fig. 8), s'hi indiquen les intencions d'urbanització de la zona a partir de dues idees que creiem rellevants: en primer lloc, l'obertura d'un carrer central, ja anomenat Felip II, que reprèn la direcció de la trama del Pla Cerdà (de fet, és la continuació del carrer de Bac de Roda). L'altra idea que hi apareix és la continuació, a banda i banda d'aquest carrer, de les trames laterals existents, és a dir, dels entramats vinculats al carrer de Garcilaso, per una banda, i Fabra i Puig, per l'altra.

[4] 1943. Plànol de la ciutat de Barcelona. 1: 10.000. Servicio del plano de la ciudad (Vall, Bay, Rosselló). Institut Cartogràfic de Catalunya. Traçat de carrers: continuen les trames de la zona de Fabra i Puig i la de l'entorn de carrer de Garcilaso. L'eix central és el carrer de Felip II. Genera una plaça a la zona central.

Figura 6. Passeig Maragall a l'alçada de la Torre Llobeta (masia que es pot veure en el centre de la foto). Al fons, els terrenys agrícoles a l'entorn de Can Ros. Autor foto: Josep Domínguez. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Figura 7. Fragment del plànol de Barcelona de 1949 on es pot veure la disponibilitat de sòl entorn a la masia de Can Ros. També es pot apreciar com s'han consolidat l'àrea del carrer Garcilaso i l'àrea del passeig Fabra i Puig. Institut Cartogràfic de Catalunya.

Figura 8. Superposició del plànol de Barcelona de 1943 (plànol de la ciutat de Barcelona. Servicio del Plano de la Ciudad. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona) a la foto aèria de la ciutat de 1958 (Institut Cartogràfic de Catalunya). Al plànol es pot apreciar la trama d'urbanització prevista inicialment per als terrenys de Can Ros.

Figura 9. 1949. Plànol de les noves alineacions previstes per a la zona de Can Ros. Expedient 2.088. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

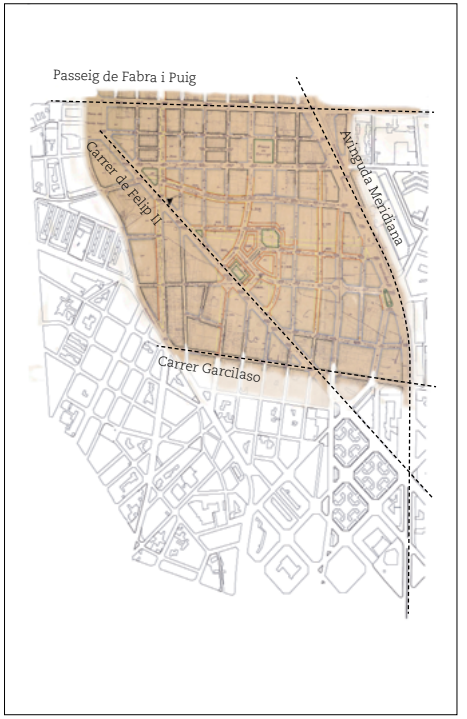

Figura 9bis. Superposició del plànol del projecte de noves alineacions previstes per a la zona de Can Ros al plànol parcel·lari actual.

L'any 1949[5] s'aprova un nou projecte per a la zona que introdueix, entre d'altres, un canvi molt rellevant en la seva definició (fig. 9). Es manté l'eix de Felip II, però es deixa de banda la continuïtat de prolongar les trames existents per donar lloc a un centre de fort caràcter representatiu just al punt mig de la zona, fet que requereix l'obertura d'uns carrers concèntrics i uns altres de radials. Davant d'aquesta proposta els propietaris dels terrenys presenten nombroses al·legacions (com es pot llegir a la nota a peu de pàgina), ja que la consideren pretensiosa i fora de lloc.

El 1953 s'anul·la aquest projecte i s'aprova el que s'havia presentat el 1952, ja amb la l'especificació que en aquesta zona s'hi fan els habitatges vinculats a la celebració del Congrés Eucarístic: *Proyecto de nuevas alineaciones y rasantes en la zona comprendida por las calles de Felipe II, Concepción Arenal y Riera de Horta para el emplazamiento de viviendas del Congreso*.[6] Aquest projecte inclou dos plànols: el de rasants (fig. 10) i el plànol amb els blocs d'habitatges definits (fig. 11). L'autor d'aquests plànols és l'arquitecte Josep Soteras.

Figura 10. 1952. Projecte de les noves alineacions de la zona dels terrenys de Can Ros. En aquest projecte ja s'esmenta que s'hi destinaran les Vivendes del Congrés Eucarístic. Autor Josep Soteras. Expedient 3.538. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Figura 10 bis. Superposició del plànol del projecte de 1952 de noves alineacions previstes per a la zona de Can Ros al plànol parcel·lari actual.

5 1949. Expedient 2.088. AAM *Expediente relativo al proyecto de nuevas alineaciones y rasantes en la zona de Can Ros limitada por la calle de Gacilaso, Avenida de Borbón y Meridiana y Paseos de Maragall y Fabra y Puig*. 20 de gener de 1949.

"Memoria: La finalidad es la creación de un barrio residencial para productores y clase media que, por su proximidad a los núcleos industriales (...)".

En l'exposició pública s'hi fan les següents observacions:

Monserrat de Caralt, propietària de terrenys: Carrer Arnaldo de Om, massa ample. També exposa que la plaça de Garrigó fins ara no estava aprovada. No hi ha project

6 1952. Expedient 3.538. AAM *Expediente relativo al proyecto de nuevas alineaciones i rasantes de la zona comprendida por las calles de Felipe II, Concepción Arenal y Riera d'Horta, para el emplazamiento de las viviendas del Congreso a instancia de D. Juan Vidal Gironella*. 30 d'octubre de 1952.

Juan Vidal Gironella és president del Consell d'Administració de l'entitat beneficoconstructora Viviendas del Congreso Eucarístico.

2 de desembre de 1952. Proposta de l'Ajuntament (plànols fets per José Soteras Mauri), 24 de gener de 1953. Sociedad General de Aguas de Barcelona posa objeccions al canvi de carrer ja que suposa la desviació d'instal·lacions d'aigua –presenta el plànol de les canonades afectades.

10 de gener de 1955. Aprovació definitiva.

Figura 11. 1952. Plànol de la primera proposta d'edificis d'habitatge que s'adjunta amb el projecte d'alineacions. És important destacar l'anotació que apareix a l'illa formada pel carrer de Can Ros, Vèlia, Riera d'Horta i Pardo: "Cedido al Instituto Nacional de la Vivienda". En tot el triangle de l'església hi ha la frase següent: "Destinado a iglesia y centro parroquial". Expedient 3.538. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

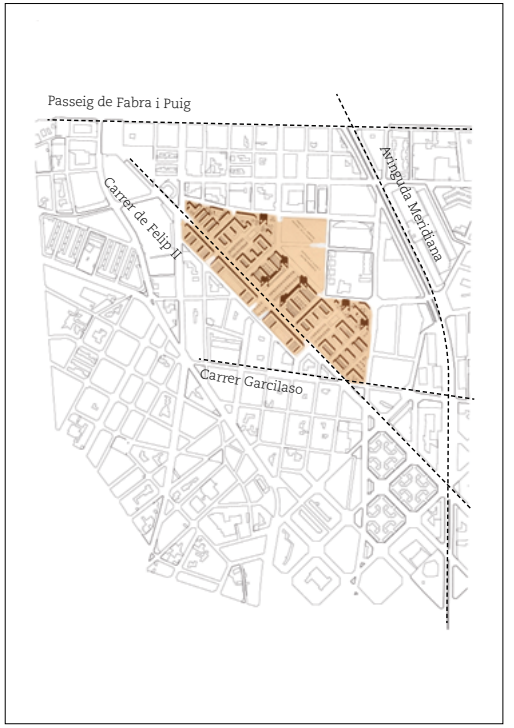

Figura 11 bis. Superposició del plànol de la primera proposta d'edificacions previstes per a la zona de Can Ros al plànol parcel·lari actual.

La proposta de Josep Soteras manté les idees principals que trobàvem en el projecte anterior però les simplifica i les ordena sensiblement. En primer lloc, manté la rellevància representativa del centre de la zona però prescindeix dels carrers concèntrics i radials, i proposa una trama reticulada clara amb una plaça al centre fortament caracteritzada tant per la magnitud com per la disposició dels diferents edificis. Focalitza l'interès de la plaça una futura església, a més els edificis d'habitatge tenen una alçària i una singularitat diferenciada dels de la resta del barri. En segon lloc, manté el carrer de Felip II com a eix del nou barri i el reforça amb tres illes d'edificis d'habitatges, a la banda del Llobregat, molt allargassades, de manera que s'evidenciï, a banda i banda del carrer, la unitat arquitectònica de tot el conjunt. Finalment, un tret molt característic d'aquesta proposta és que obvia la trama urbana preexistent. De fet, queda amagada darrere d'aquests edificis allargassats que fan la funció de pantalla. En definitiva, és una proposta que fa ciutat integrant-se en la trama existent però al mateix temps crea els mecanismes urbans i arquitectònics que en permetin una clara diferenciació.

12

13

14

15

Figures 12, 13, 14 i 15. Seqüència, a través de quatre imatges de les vies de comunicació existent a la zona i la seva evolució, de les trames urbanes preexistents i la seva interrelació i dels principals elements característics del territori. La base del treball és una fotografia aèria de 1958 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Figura 12. Relació de camins, rieres, vies de tren i altres eixos significatius a l'entorn dels terrenys de Can Ros.

Camins i rieres

Carrers rellevants
(Gran de Sant Andreu, Sant Adrià)

Vies de tren

Figura 13. En la fotografia aèria s'hi ha marcat, a més de les vies i els eixos de comunicació, les trames urbanes de Sant Andreu i la seva connexió amb els terrenys que queden entre aquest nucli i Horta a través del carrer Garcilaso i la rambla de Santa Eulàlia (avui passeig de Fabra i Puig).

Figura 14. En aquesta fotografia s'hi ha remarcat:

Les grans vies urbanes: l'avinguda Meridiana, resseguint l'antic traçat del tren, i la Gran Via.

La trama de l'Eixample i la seva connexió amb el barri del Congrés Eucarístic a través del carrer de Felip II.

La trama urbana existent a l'altra banda del passeig Maragall.

Figura 15. En aquesta fotografia s'hi ha afegit, respecte a la figura 14, la trama urbana existent a l'entorn del carrer Garcilaso i de la rambla de Santa Eulàlia. A més s'hi ha marcat la plaça Virrei Amat.

Jordi Oliveras

4. L'ordenació del conjunt

Eixos i places

L'eix principal en què es basa l'ordenació de la primera proposta de Josep Soteras és el carrer de Felip II (figures 1 i 2). La primera idea d'ordenació del conjunt és la d'unes places perpendiculars a l'eix de Felip II; per un costat d'aquest carrer, edificacions alineades amb la façana de cara a l'avinguda principal, i per l'altre costat, espais de places obertes amb edificacions que donen a les places.

L'ordenació, pel que fa a espais lliures, es configura mitjançant aquestes tres grans places o grans espais exteriors. El primer és l'espai central que travessa tot el conjunt de forma perpendicular al carrer de Felip II. És com un eix transversal perpendicular a l'eix longitudinal de Felip II: serà la plaça del Congrés Eucarístic. Aquest eix combina amb un edifici important, que serà l'església i el centre parroquial. Simètriques a aquest eix tranversal de la plaça del Congrés apareixen dues places idèntiques, que culminen amb un edifici alt i unes torres d'habitatges.

Entre la plaça principal i les altres dues de simètriques, hi ha una jerarquia diferent. La plaça principal abraça d'un extrem a l'altre tot el conjunt d'habitatges. El seu escenari i fons principal és la façana de l'església i el seu campanar.

Als laterals d'aquesta plaça, s'hi preveien uns fronts edificats alts d'habitatges. A l'extrem inferior, arribant des del barri dels Indians o des del sector de la plaça i passeig de Maragall, un bloc pont o porta d'arribada al barri. Quan es va construir el barri l'any 1953, aquesta era l'entrada al barri més important. Després, amb l'augment del trànsit per l'avinguda Meridiana i la connexió mitjançant el carrer de Felip II, amb sant Andreu, l'accés per aquesta avinguda ha estat el més habitual.

L'altra consideració envers l'ordenació del conjunt, a més de la dimensió i la jerarquia dels espais oberts en planta, l'hem de fer a partir de la consideració dels volums edificats. Aquests volums conjuguen amb harmonia amb aquests espais, com ara l'edifici pont i l'edifici de l'església. També els fronts edificats d'habitatges a la plaça principal. Però cal destacar el paper que també s'atorga als edificis alts, edificis torre, amb planta en forma de creu, que es conceben com a fites. Quatre torres altes marquen els extrems del principal rectangle de la plaça del Congrés, i tres torres més se situen al fons dels altres dos espais simètrics esmentats i d'un altre carrer de la mateixa dimensió, que assenyalen el fons del conjunt.

Les edificacions a les altres dues places i als extrems nord i sud es preveuen com a espais més oberts, amb fronts edificats amb els blocs lineals o amb una disposició més oberta, com més als extrems del conjunt. Al costat sud, uns altres espais se situen en sentit longitudinal. I als extrems orientals, les illes triangulars resultants es proposen com a edificis entre la vegetació.

Figura 1. Primera proposta d'ordenació de les edificacions i els espais lliures realitzada per l'equip dels arquitectes Soteras, Marqués i Pineda. L'expressió amb ombres mostra les alçades dels edificis previstos: torres cruciformes altes de 10-12 plantes, blocs lineals a la plaça central de 6 plantes i la resta de blocs lineals, amb illa semioberta i tancada de 4 plantes d'alçada. Les construccions en planta baixa als interiors i als darreres d'illa estan dibuixades amb trama quadriculada, com de terrat. Els espais públics arbrats són principalment les tres places perpendiculars a l'eix de Felip II. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

En tot cas, tot el conjunt es fa depenent de l'eix de Felip II. Des del punt de vista de la connexió entre barris de Barcelona, aquest carrer esdevé molt important, però des del punt de vista dels barris veïns caldria dir que aquest carrer interromp la continuïtat entre el barri dels Indians i l'eixample de Sant Andreu. Com que aquest carrer era molt a prop de les últimes illes del barri dels Indians, no hi havia lloc per solucionar amb illes suficientment grans l'entrega d'aquest barri al carrer de Felip II, i per tant el carrer Federico Mayo, actualment Alexandre Galí, en paral·lel pel darrere, té la missió de solucionar aquesta entrega que és no tan sols de traçat, sinó també de topografia, de manera que l'entrega del carrer de les Acàcies no queda del tot ben resolta.

Per tant, es pot dir que des de l'inici, en la idea de l'ordenació del conjunt preval la jerarquia d'espais concebuda no tan sols en planta, sinó també en volums edificats harmònicament.

Espais lliures

Els espais lliures s'articulen jeràrquicament entre enjardinaments amb arbrat a les places principals i als extrems triangulars i espais enjardinats amb parterres al voltant dels blocs.

Després algun espai entre blocs quan es forma illa tancada o semitancada es proposa construir només en planta baixa i acabat com a terrat al pati d'illa. Aquesta manera d'ordenar l'edificació comporta que els espais resultants entre els blocs tinguin diverses categories. Podem distingir entre les vies públiques, la principal d'una amplada notable, el carrer de Felip II. Després espais amples de places allargades, la principal, la plaça del Congrés, les altres dues secundàries, situades a costat i costat de tot el conjunt.

Després, espais oberts enjardinats, triangulars, als extrems del conjunt, que confronten amb la zona nord d'illes paral·leles al passeig de Fabra i Puig i a la plaça de Garrigó. I a l'extrem inferior, a la zona sud-est, confronten amb el carrer de Concepción Arenal.

Després tenim uns espais de carrers oberts al trànsit entre blocs, perpendiculars i paral·lels al carrer de Felip II. També n'hi ha alguns amb cul-de-sac entre les "pintes". I finalment espais construïts només en planta baixa entre els blocs.

Volums edificats

Dins del conjunt d'edificacions previstes, la majoria es planteja amb una alçària mitjana de planta baixa més quatre plantes pis. Les excepcions són: els dos fronts edificats fent costat a la principal plaça del Congrés, amb una alçària de planta baixa més 6 plantes, i les set torres, quatre de les quals marquen el conjunt de la plaça, i les altres tres, els fons dels eixos transversals. Aquestes torres en forma de creu estaven pensades perquè tinguessin una alçària de 12 a 14 plantes (un braç de la creu de 14 plantes i l'altre braç de 12 plantes).

La majoria d'edificacions es pensen alineades als carrers, formant un sistema de blocs lineals aïllants, o units en forma d'U, o també tancats al voltant d'un pati, com una illa. Però en la majoria dels casos es plantegen com a *pintes* d'edificació amb un bloc principal llarg i uns altres de més curts perpendiculars.

Tota aquesta combinació de línies d'edificació i d'espais intermedis es preveia que formés un conjunt homogeni, coherent, orientat segons la mateixa lògica de l'avinguda i de les places perpendiculars, que trencava la lògica d'edificacions amb illa tancada dels dos barris ja existents, entre els quals s'edificaran els

habitatges del Congrés. Tant l'alineació de carrers com el tipus d'edificació i d'espai representen una alternativa diferent, més pròpia de la manera d'edificar de la resta d'Europa en operacions similars que no pas relacionada amb la tradició d'illes dels barris propers, incloent-hi l'Eixample, que s'aproxima al carrer de Felip II amb la intersecció amb l'avinguda Meridiana. Amb el temps aquest nou organisme de barri residencial acabarà sent el que predomini sobre els barris veïns.

Equipaments que equilibren tot el conjunt

L'edificació residencial és, sens dubte, la principal del conjunt però harmonitza amb els altres edificis importants d'equipament, que es distribueixen de manera bastant homogènia per tot el conjunt. La important església –centre parroquial, religiós i escolar situat al centre– és el conjunt més significatiu. Dóna fons a l'escenari de la plaça del Congrés.

Altres equipaments comercials estan distribuïts en diverses plantes baixes situades a l'eix principal de Felip II, a fi de potenciar-ne el caràcter catalitzador. Altres locals comercials estan situats a la planta baixa d'interiors d'illa. Hi ha a més un altre espai de mercat amb parades a l'illa triangular nord-oest del conjunt, amb una entrada a través dels pòrtics de planta baixa dels blocs articulats que té al davant. Unes altres plantes baixes del carrer Federico Mayo, actualment Alexandre Galí, es destinen a tallers i petita indústria.

Dos importants equipaments estan destinats a cinema, teatre o sala d'actes. Un ocupa una planta baixa del pati d'un dels blocs en greca prop de la plaça del Doctor Modrego. L'altre té una façana i una arquitectura més significativa i està situat al bloc articulat del nord-oest, prop del carrer de la Riera d'Horta.

Altres equipaments d'educació primària se situen en edificacions aïllades de planta baixa, als interiors d'illes. I també hi havia algun equipament esportiu, concentrat en una pista poliesportiva pavimentada al pati interior d'una illa i un camp de futbol infantil en una altra.

Edificacions residencials

De les edificacions residencials, convé destacar que als habitatges del Congrés hi trobem una varietat de propostes que en fan un barri singular. Aquesta singularitat queda reforçada si considerem l'edificació i el planejament del barri del Congrés en el context de la història de l'arquitectura residencial de la dècada de 1950, tant des del punt de vista proper com en un context europeu. Respecte a Barcelona, la proposta inicial de les Vivendes del Congrés, segons el projecte de Soteras, Pineda i Marqués de l'any 1952, representava una actualització amb relació al que fins aleshores s'havia fet. Es pot suggerir que el pla proposat enllaça amb referents anteriors com ara el pla de Concurs per Habitatges de la zona de l'Exposició Internacional de la plaça d'Espanya de la dècada de 1930 i amb la tradició racionalista del GATCPAC, del qual, per cert, Soteras havia estat membre. Si bé el pla no és radical en el sentit d'una proposta Hilberseiminiana de blocs paral·lels, en canvi, sí que és relativament semblant a altres propostes de la mateixa època en l'urbanisme europeu de la postguerra. Domina però, en el cas dels habitatges del Congrés, per sobre de la racionalitat la jerarquia d'espais i edificis. És per aquest motiu que la proposta és més propera a un Le Havre de Perret, on les illes s'articulen amb places i avingudes, que no pas a uns barris Sud i Oest d'Amsterdam de Van Eesteren, on els blocs aïllats formen illes obertes.

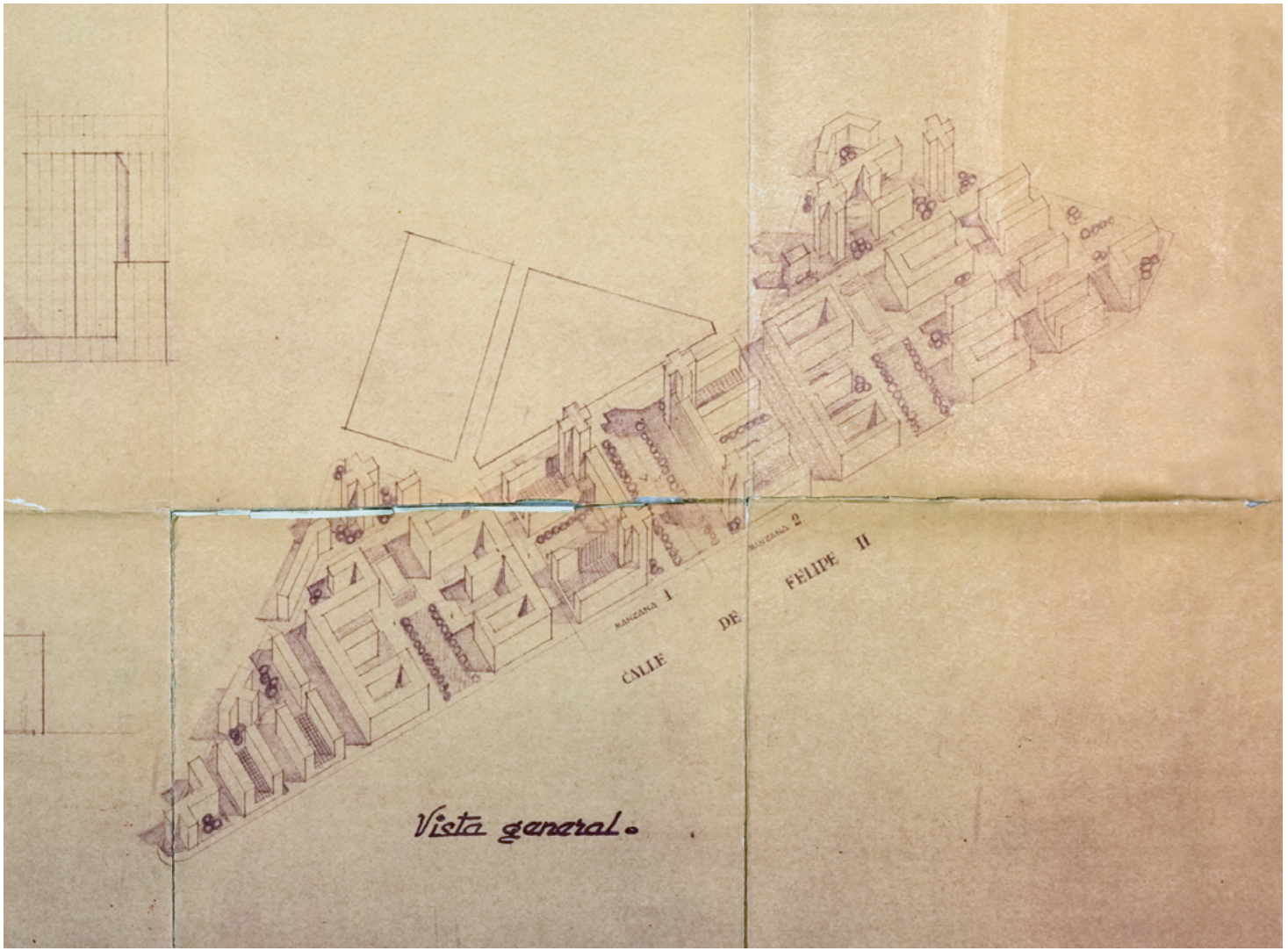

Figura 2. Blocs d'habitatges dels laterals de la plaça del Congrés. ("Bloques de viviendas del Congreso Eucarístico. Manzana 1 y 2. Alzados esquemáticos"). Marqués, Pineda i Soteras, arquitectes, 1953. A més dels alçats, és molt interessant la "Vista general", una perspectiva axonomètrica que mostra la idea d'edificació de tot el conjunt segons el pla de la figura 1. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Illes tancades o illes obertes?

No obstant això, entre la proposta inicial del 1952 (figures 1 i 2) i l'execució definitiva (figura 3) del barri hi ha diferències notables. Aquestes diferències són: el fet de substituir les edificacions de blocs semioberts per illes semitancades o tancades. Després de la primera fase de construcció que foren els edificis de la plaça del Congrés i que mantenen bàsicament l'ordenació prevista, trobem un seguit de variacions cadascuna de les quals representa una certa concessió respecte a la contundència de la primera proposta. Així, els blocs que afronten al costat oest del carrer de Felip II es moderen pel que fa a la forma per adoptar una sinuositat en greca que obre i tanca els espais entremig dels habitatges (figura 4). A l'illa nord, a la plaça del Congrés, s'experimenta una illa tancada amb un pati interior en forma de creu accessible al nivell de la planta baixa, fet que representa un assaig de cara a trobar formes intermèdies entre el que seria una illa estrictament tancada i els espais oberts que es proposaven inicialment.

En una altra illa triangular s'hi construeix també una illa de cases amb illa tancada i amb fronts al carrer reculats. A l'illa nord s'hi edifica un sistema de blocs construïts sobre pilotis en forma corbada i d'altres de lineals per donar accés als equipaments de planta baixa i permetre els passos per sota dels habitatges. A l'illa rectangular del nord del Centre Parroquial, que és una illa de cases que se cedeix a l'Instituto Nacional de la Vivienda per promocionar-la, s'edifica una proposta de pati interior d'illa accessible des de dos dels carrers. I a la gran illa que forma la part més sud del conjunt finalment plantegen un sistema de blocs aïllats, però també dues illes més petites semiobertes.

Amb tot això es pot induir que entre els dibuixos originals inicials i les edificacions finals hi va haver entre els agents definidors del conjunt un intens debat ple de dubtes sobre la idoneïtat de les formes d'edificació. Les torres altes aïllades van desaparèixer i els primers blocs en forma de pinta no es varen repetir. En canvi, es va retornar en bona part a formes més conegudes com les tancades. Tot i així, com hem dit, el tancament d'illes queda atenuat pels accessos amb planta baixa

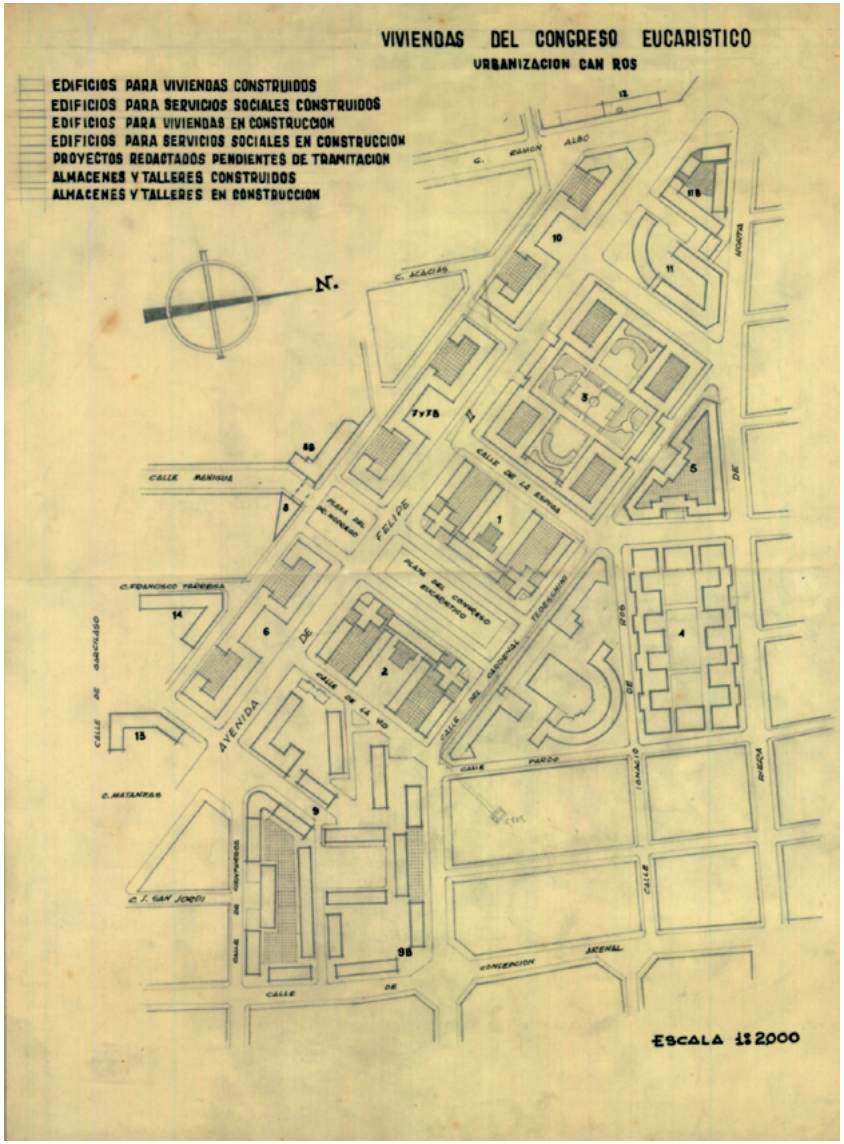

3

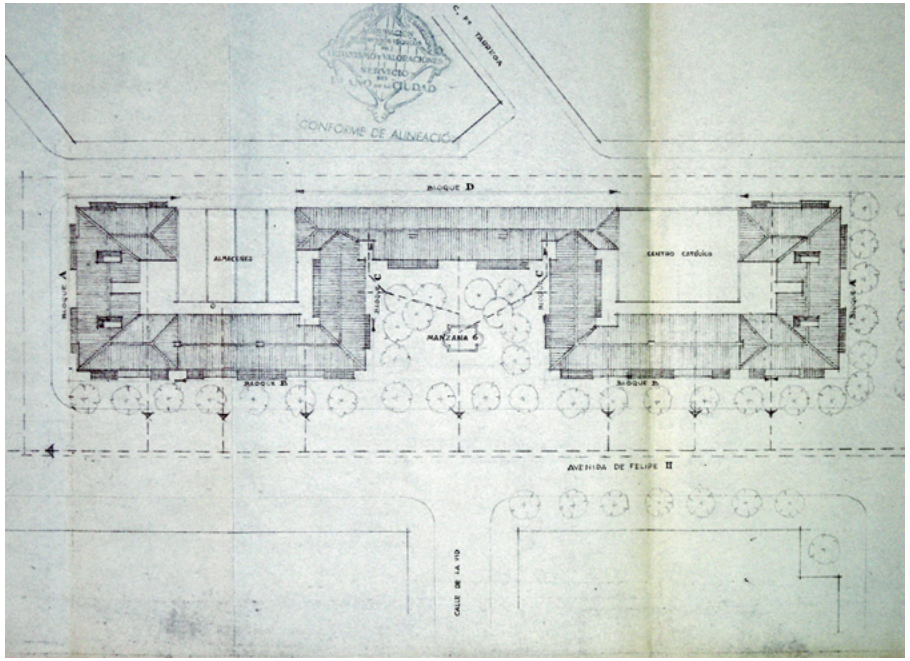

4

Figura 3. "Viviendas del Congreso. Urbanización Can Ros". Plànol resum de les edificacions realitzades amb numeració de les illes. Comparant-ho amb el plànol de la figura 1, es veuen les diferencies entre l'ordenació proposada inicialment i la finalment realitzada, amb els canvis a les illes. També s'hi poden apreciar les edificacions afegides per completar les entregues amb el barri dels Indians, fins al xamfrà amb el carrer Garcilaso, el tram del carrer Francisco Tàrrega i l'edifici pont per sobre del carrer de la Manigua, des d'on s'enfoca l'eix central de la plaça del Dr. Modrego i la plaça del Congrés Eucarístic, amb l'església al fons. Arxiu Històric del COAC.

Figura 4. Planta teulada dels blocs de l'illa 6, una de les quals afronta amb l'avinguda de Felip II. Els diferents blocs A, B, C, i D formen una edificació en greca que deixa patis oberts a carrer. S'hi expressen els edificis representats en teulada, l'arbrat, l'enjardinament de la part central, els magatzems a la planta baixa de la part esquerra i el local per a "Centre Catòlic" a la planta baixa de la part dreta. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

i les interrupcions d'edificació. També als blocs aïllats de l'última fase sembla que assistim a la comprovació d'un experiment nou en la tradició habitual com és el d'espais verds, placetes i separacions de blocs més àmplies. En aquesta zona la vegetació i l'enjardinament entre blocs crea un tipus d'espai que no era habitual a la dècada de 1950. Ara no ens sorprèn tant, però en aquella època podia semblar que estaven més dins d'un barri residencial modern escandinau que no pas dins d'un d'aquí. Tot i això, cal manifestar una certa perplexitat en comprovar que la realització final significa més heterogeneïtat, més inseguretat respecte a la proposta. Fa la sensació que els tècnics experts haurien tingut seriosos dubtes sobre quina era la millor ordenació, a més de la hipòtesi que a través del transcurs dels deu anys en què aproximadament s'anà construint tot el conjunt canviessin d'opinió o no volguessin imposar solucions més radicals.

Les cantonades que defineixen les illes tancades sempre són un inconvenient a l'hora d'ordenar els tipus d'habitatges en relació amb els avantatges que en aquest sentit representa un bloc lineal. És per això que quan observem les plantes dels habitatges trobem les objeccions més grans en les solucions de cantonades i en les trobades entre blocs perpendiculars, perquè sempre hi ha costats de l'habitatge que queden tapats per l'habitatge contigu o que han de girar d'orientació. I això sempre es fa desfavorablement respecte al cas de l'habitatge prototip de les parts de blocs lineals que trobem als habitatges del Congrés, on sempre hi ha una molt bona solució d'habitatge amb dues façanes o un habitatge passant o de ventilació i orientació encreuada. El mateix es pot dir dels blocs que no mantenen una separació suficient en l'encreuament o trobada. Per exemple, les torres de la plaça del Congrés i els blocs immediats, o els blocs principals i els blocs del darrere, presenten alguna deficiència en la distribució per no haver-hi deixat més distància de separació.

Podríem extreure la conclusió que en el planejament hi ha una idea de retorn a l'illa en detriment de la idea de bloc, que es troba més present en el projecte original. El bloc genera uns espais al darrere, que no són tan controlables ni aprofitables com un pati d'illa, quan es deixa semiobert o accessible. I això és el que es va acabar fent.

Principis fonamentals de l'habitatge i forma dels edificis

Respecte al disseny dels habitatges hi ha un principi fonamental que regeix tota l'operació: tots els habitatges donaran a dues façanes, és a dir, tindran ventilació encreuada. L'ordenació més favorable per aconseguir això és la de bloc lineal, amb escales d'accés i dos habitatges per replà. També les torres proposades són congruents amb aquest principi d'una millor ventilació i orientació per a tots els habitatges. Es descarten les ordenacions econòmiques que aprofiten les escales per a més habitatges, perquè impliquen habitatges sense ventilació encreuada, a excepció de les torres, evidentment.

Aquest principi té excepcions quan el bloc lineal perd la rotunditat en les cantonades o les entregues amb altres blocs, tal com hem esmentat. Hi ha una altra excepció notable, com una mena d'experiment que tot i mantenir les virtuts de les dues façanes optimitza els accessos a escales per a quatre habitatges. El cas de l'illa de l'Instituto Nacional de la Vivienda és notori perquè manté l'alineació en el perímetre i recula al pati interior d'illa de tal manera que fa que els habitatges continuïn disposant d'una altra façana , tot i tenir les escales per a quatre habitatges. Per acabar de tancar l'illa, entre els nuclis de quatre habitatges per replà se'n situa un altre de poca profunditat de dos habitatges per replà, amb façana al carrer i façana posterior al pati, intercalat entre els blocs quadrats. Això representa un aprofitament de l'edificació, ja que limita parcialment la façana lateral del bloc de quatre habitatges per replà al que li cedeix un racó perquè l'habitatge de carrer també doni al pati.

L'agregació d'habitatges ha estat disposada de tal manera que conjuga els dos principis de ventilació encreuada i optimitza accessos, i encara en té en compte un altre que és el de l'orientació solar. Les façanes són tractades de maneres diferents: unes de massisses i amb finestres, o més transparents i amb terrasses segons que siguin al nord o al sud. I encara més afinada és la inclinació que a les façanes del pati interior d'illa agafen les terrasses per adaptar-se amb angle a la millor orientació, a la cerca de l'angle òptim en cada cas. A la façana que dóna al carrer, les terrasses o balcons es mantenen ortogonals, però a les façanes interiors més desinhibides es proposa un sistema de galeries o terrasses molt adequat. Es pot interpretar que l'element d'habitatge que és la base per configurar el conjunt són les torres a quatre façanes que hi ha als extrems de l'illa, als dos costats curts del rectangle, semitancat al pati. I que els altres dos costats es resolen amb blocs allargats formats per la unió d'aquestes torres, de manera que es mantenen espais suficients per permetre que els habitatges amb façana al carrer també donin a l'interior de l'illa.

El cas d'ordenació més perfecte des del punt de vista que es garanteixi la ventilació, l'orientació i les vistes, dins d'una racionalitat distributiva i urbana, el trobem en el conjunt de torres bloc del carrer. Nuclis d'escala per a quatre habitatges amb blocs aïllats amb quatre façanes, però que a nivell de planta baixa a carrer mantenen una edificació contínua dedicada al sector comercial que uneix els blocs o torres.

Generalment, entre les primeres propostes dibuixades i les últimes edificades hi ha un aprofitament superior que aconsegueix més habitatges. Observem, per exemple, que en el cas dels blocs en forma de greca al costat oriental del carrer de Felip II les primeres propostes eren fronts d'edificació continus amb façana al carrer i l'addició d'uns blocs en braços curts perpendiculars al darrere.

Després hi ha una proposta d'obrir els espais que resultarien entre blocs curts i l'avinguda, formant uns patis que donen al carrer, cosa que fa que sigui una proposta amb greca que té un pati obert al carrer i dos al carrer posterior edificats en planta baixa destinada a tallers o magatzems comercials. Per un costat diríem que la proposta s'ha endolcit, els jardins oberts a l'avinguda i l'ampliació de l'espai d'aquesta mitjançant els jardins és millor que una façana contínua llarga com la que inicialment hi havia. Els habitatges en cantonada podrien guiar fàcilment una de les façanes per transformar-la en un lateral.

El problema apareix quan en la solució edificada final el nombre d'escales i d'habitatges creix i els finals del bloc en greca creixen per tancar parcialment els patis posteriors, ja que és difícil aconseguir mantenir-los d'una manera menys contundent en els habitatges col·locats al davant. Apareix la solució en la cantonada d'escala per a 3 habitatges per replà i el bloc lineal comença la metamorfosi cap a una illa tancada amb pati interior.

Tot aquest procés és similar al que va passar a l'illa gran formada per patis, quatre de tancats i un altre d'obert en forma de creu. Pels dibuixos inicials s'interpreta que la idea és tornar al pati d'illa de dimensions òptimes perquè sigui un gran espai de ventilació posterior dels habitatges, però un pati d'ús no accessible construït en la planta baixa. Així es resolen els quatre patis de les cantonades de l'illa de cases. S'eviten els celoberts i hi ha un gran pati interior.

Les quatre illes petites amb aquests quatre patis s'uneixen per edificació als carrers laterals i creen uns patis accessibles semioberts amb tres costats de planta baixa i quatre, i un costat amb un edifici de planta baixa destinat a equipament educatiu o vestidors d'esport. Així es creaven dos patis en forma de U als laterals de la creu, accessibles mitjançant passos per la planta baixa des de la plaça del Congrés i als extrems oposats pel costat de l'equipament.

Després el gran pati central o camp de futbol es forma al mig amb volums edificats sobre pilars als extrems, per deixar una accessibilitat oberta al camp de joc.

Fa la impressió que el camp de futbol i els edificis es conjuguen, però també que la idea de blocs separats o units en *pinta* ha cedit cap a la idea d'illa tancada oberta en planta baixa.

Articulació de blocs

De les altres solucions amb tires d'edificació recargolant-se per farcir la part triangular del conjunt podem entendre també la voluntat de provar la idea d'illa semioberta. Entre Riera d'Horta, Sant Pasqual Bailón i Felip II es formen 2 illes i un bloc-torre pont entre les dues (figura 5). La primera, a Sant Pasqual, presenta la singularitat d'una illa parcialment en forma de U amb equipament social a la planta baixa, davant del qual es forma un altre espai a través del bloc en forma de quart de cercle i porxos a la planta baixa que permeten accedir al pati obert. L'illa de planta triangular al vèrtex del conjunt està pensada per a l'equipament de mercat a la planta baixa, amb entrada des de porxos d'un dels costats. Al principi, el mercat projectat tenia menys superfície i deixava un pati més ampli a l'entrada.

El bloc alt que uneix les dues semiilles és una planta pura de dos habitatges amb ascensor i escala. Es va situar lligant els dos conjunts semioberts i així mateix es va construir sobre pilars per permetre la permeabilitat dels vianants a la planta baixa. Segurament se li va donar alçària de torre per aprofitar la planta amb més rendiment, però també com a reminiscència de la idea de torres com a fites que assenyalaven el conjunt en diferents espais i el jerarquitzaven.

A l'última fase de les construccions a la part sud entre els carrers Felip II, Cardenal Tedeschini i Concepción Arenal, tornem a trobar el dilema entre illa tancada, espais semioberts i blocs paral·lels (figura 6). Als blocs lineals entre el carrer del Cep, el carrer de Felip Bertran i Güell i el del Cardenal Tedeschini s'imposa més la idea de blocs lineals amb espai obert al darrere. Es prova així la dificultat dels espais urbans accessibles entre blocs, però també s'aconsegueixen espais públics a una escala molt adequada, com ara la plaça central enjardinada que s'hi forma. Els blocs d'habitatges respecten bastant el mòdul o element bàsic d'escala i dos habitatges, fins i tot quan es componen al voltant d'un pati per formar una illa quasi tancada. Això es fa mitjançant segments de blocs, sols amb solució de continuïtat i solucions distributives especials, als xamfrans a Felip II.

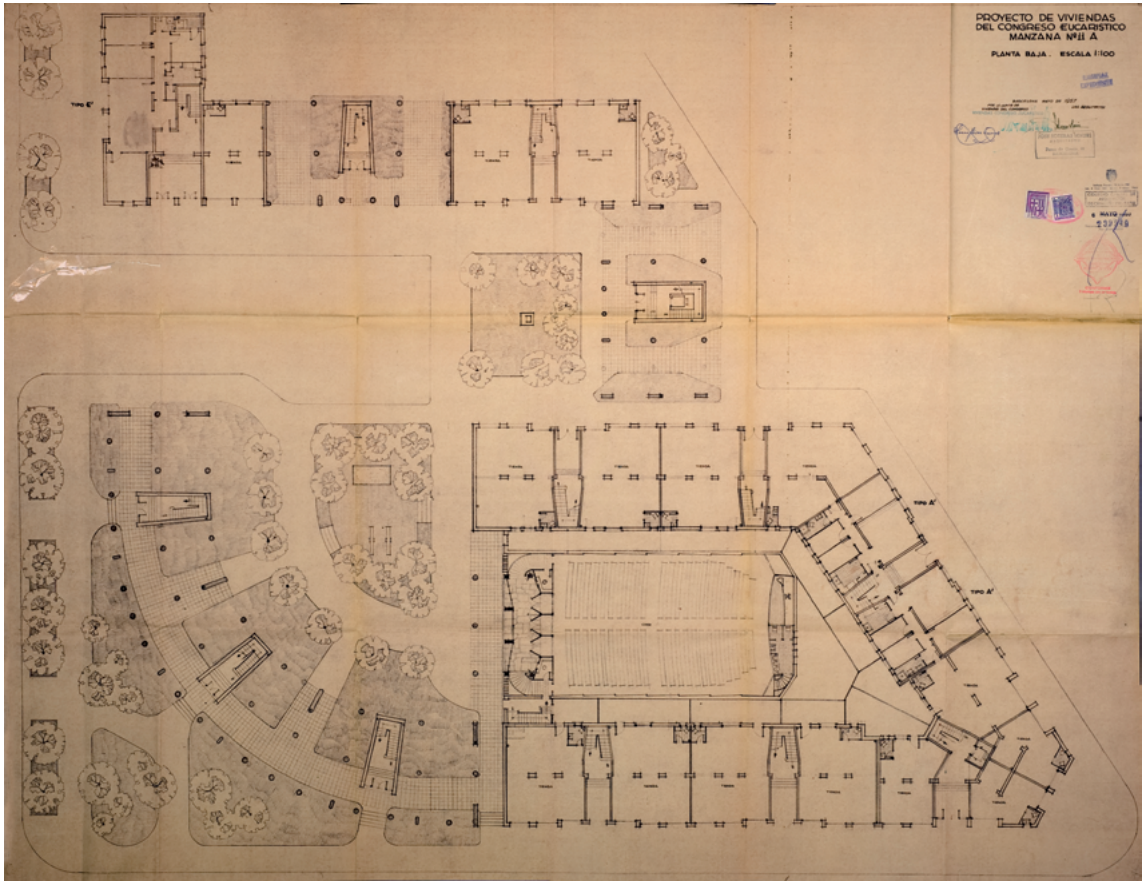

Figura 5. "Proyecto de Viviendas de Congreso Eucarístico. Manzana n.º 11 A. Planta baja". José Soteras Mauri, arquitecte. 1957. Aquesta es una part del vèrtex nord del conjunt. A l'esquerra de la imatge, les voreres de l'avinguda Felip II; a la dreta, el carrer Riera d'Horta. Aquesta planta baixa, amb la jardineria, els paviments i l'edificació amb alguns porxos a la planta baixa a fi de deixar passar entre els pilars i els vestíbuls d'escales, mostra la permeabilitat per a vianants, buscada amb més èmfasi en aquestes últimes illes construïdes. Aquesta permeabilitat espacial i de circulacions s'articula tot conjugant edificació, espais verds i equipaments. Al centre de la planta un cul de sac de tràfic rodat i una planta baixa de pilars d'una torre alta d'habitatges permeten travessar l'illa. A la part superior, un bloc deixa pas cap al mercat que ocupa la planta baixa de l'edifici situat en el vèrtex. A la part inferior, un bloc corbat que mira cap al centre del barri deixa pas al jardí interior i a l'entrada del cinema des de l'interior de l'illa. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Què és el que fa interessant avui dia aquest barri dels habitatges del Congrés?

És l'articulació d'espais i edificacions amb caràcter diferent de l'habitual a Barcelona. Sobre el predomini de la figura repetitiva de carrer-vorera-front edificat, amb illa tancada, aquí trobem un repertori més variat d'espais intermedis entre places i patis d'illa que planteja alternatives d'ús comunitari entre el que és estricament públic del carrer o el que és estrictament privat del pati interior d'illa tancada. La forma com els espais intermedis d'interiors d'illa són accessibles des dels carrers mitjançant obertures o talls de l'edificació, o mitjançant porxos amplis a la planta baixa, fa que la permeabilitat de vianants sigui molt completa i que el pas entre carrer i jardí comunitari o pati interior o equipament situat a l'interior de l'illa sigui molt obert. Al barri dels habitatges del Congrés es pot practicar un tipus de recorregut per a vianants diferent del de les voreres perimetrals. Hi ha porxos molt oberts per sota dels edificis a l'illa triangular superior del mercat. Hi ha porxos per entrar al pati interior de la gran illa rectangular que finalment es construirà al lloc on estava prevista una plaça secundària. Hi havia permeabilitat al bloc d'habitatges semicircular que rodeja l'església i el conjunt parroquial per la part posterior. I també hi ha espais oberts entre blocs a la zona sud-est, on finalment es va construir en l'última fase una altra ordenació de blocs i d'espais.

Figura 6. " Proyecto de viviendas del Congreso Eucarístico. Manzana 9. Plano de situación". José Soteras Mauri, arquitecte. 1956.
Plànol de l'illa de més al sud del conjunt, entre l'avinguda de Felip II i els carrers de Cienfuegos, Concepción Arenal i Vid. Mitjançant blocs lineals formats per mòduls d'escala i dos habitatges per replà (tres habitatges per replà en algun xamfrà), es crea una ordenació d'illes tancades, semiobertes amb jardí interior, i obertes amb blocs lineals segmentats que van donant a carrers i placetes amb espais enjardinats públics. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

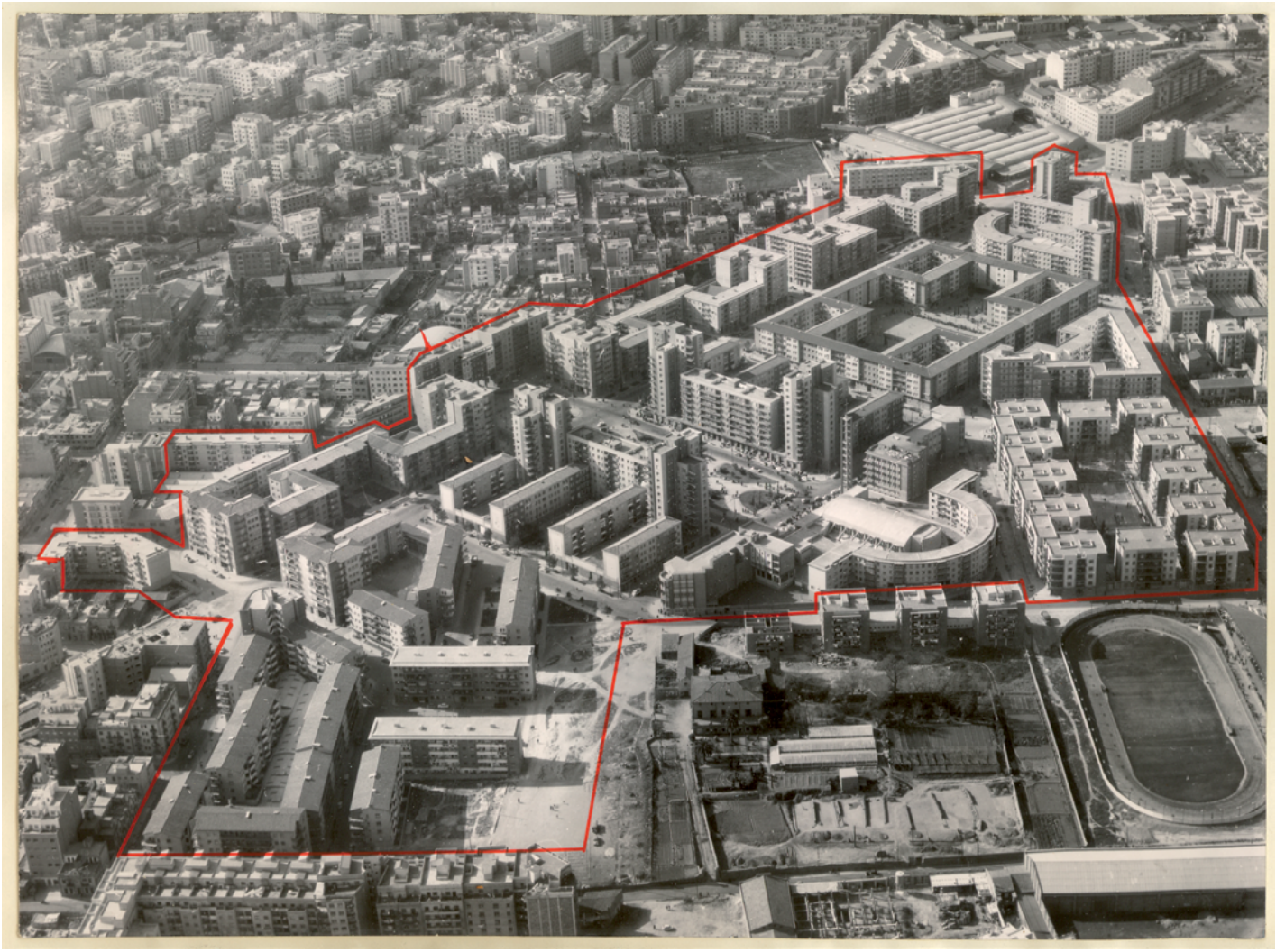

Figura 7. Vista d'ocell de tot el conjunt dels habitatges del Congrés, cap a mitjans de la dècada de 1960. A la part inferior de la imatge, el carrer Concepción Arenal, amb la casa pairal de Can Ros i el Canòdrom Meridiana. S'hi poden apreciar la varietat d'altures d'edificació i el repertori d'espais públics del barri. Arxiu Històric del COAC.

Pere Hereu

5. Els habitatges a les Vivendes del Congrés Eucarístic

Com hem vist en articles anteriors, els edificis que constitueixen el conjunt de les Vivendes del Congrés Eucarístic s'articulen a partir del *Proyecto de nuevas alineaciones y rasantes en la zona comprendida por las calles de Felipe II, Concepción Arenal y Riera de Horta para el emplazamiento de viviendas del Congreso,* redactat per Josep Soteras Mauri, Carles Marquès Maristany i Antoni Pineda Gualba l'any 1952 i de les modificacions que s'hi van introduir al llarg del procés de projecte i construcció dels blocs que havien d'ocupar les diverses illes. El resultat final, les Vivendes del Congrés Eucarístic que podem contemplar avui, tot i que respecten l'organització bàsica del projecte originari (els dos eixos ortogonals del carrer de Felip II i de la plaça del Congrés Eucarístic, que culmina amb l'edifici parroquial i els habitatges que emmarquen l'església per la banda de l'àbsida), presenta una configuració menys coherent que la prevista a la proposta del 1952 1). Sens dubte, el que s'acabà construint suposa una adaptació a les constriccions i inèrcies que la realitat va imposar però també posa de manifest en alguns casos la voluntat d'assolir més varietat i una certa proximitat a les formes del teixit urbà més proper o més habitual a Barcelona que la que mostrava la proposta original (figura 2). L'escàs temps transcorregut entre la proposta del 1952 i la successiva presentació dels projectes dels edificis que s'aniran construint, així com el control que demostra tenir Josep Soteras de tots els nivells de definició del conjunt —autor o coautor del projecte global del 1952 i dels projectes dels edificis—, ens permet intuir que el procés de transformació de la proposta originària va anar acompanyat per un

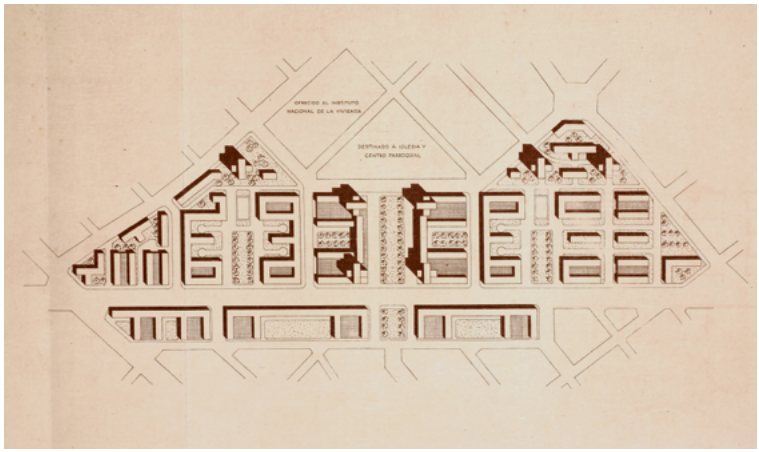

Figura 1. Proposta de 1952. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

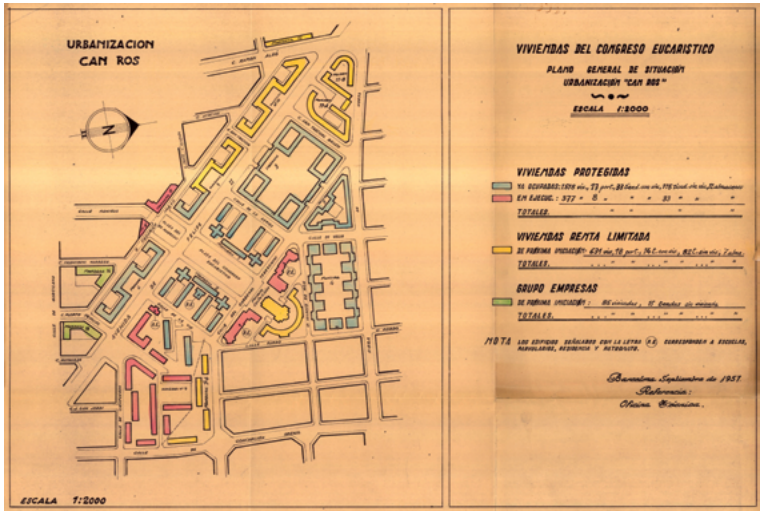

Figura 2. Disposició definitiva del conjunt d'habitatges del Congrés. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

debat atent entorn de les formes més apropiades d'implantació d'un conjunt residencial de grans dimensions dins d'un àmbit urbà consolidat. Un debat, sens dubte, impulsat o propiciat des dels diferents nivells de decisió que van intervenir en la creació de les Vivendes del Congrés Eucarístic però en el qual degueren tenir un paper molt significatiu la cultura disciplinària, sòlida i posada al dia, que sembla sustentar l'actuació de Soteras i els seus col·laboradors. En tot cas, l'organització global de les Vivendes del Congrés Eucarístic i la configuració que acaben tenint la majoria de les diverses illes d'aquest conjunt fan pensar en algunes de les operacions de reconstrucció realitzades a Europa després de la Segona Guerra Mundial (Le Havre de Perret, tal com ja s'ha dit abans) i en les actuacions que Ina-Casa estava fent a Itàlia en els mateixos anys en què es construïa el barri barceloní (San Marco, de Piccinato i Samonà a Mestre; Tiburtino, de Quaroni i altres a Roma), però també amb les intervencions que l'Ajuntament socialista de Viena va efectuar entre el 1919 i el 1933 (Georg Wasington-Hof de R. Oerley, 1927; Karl Marx-Hof de K. Ehn, 1927-1930).

Les Vivendes del Congrés Eucarístic es poden referir, per tant, a models que opten per una clara pretensió urbana i una significativa voluntat de crear unitats residencials que semblen defugir l'ordenació de blocs lineals sobre illes obertes, que troba l'origen en les experiències racionalistes realitzades en el terreny de l'habitatge massiu a partir del segon decenni del segle XX. Ara bé, quan passem a fer una anàlisi tipològica dels habitatges de les Vivendes del Congrés, aviat ens trobem amb el fet –aparentment paradoxal– que aquests habitatges responen majoritàriament a uns tipus originats en les mateixes experiències racionalistes que van propiciar l'ordenació de blocs lineals que aquí semblen defugir-se amb tota cura.

Ens disposem ara a examinar l'arquitectura de les Vivendes del Congrés Eucarístic observant la manera com es relaciona la seva ordenació global, la disposició dels seus edificis i la tipologia dels seus habitatges. Per fer tot això, definirem, en primer lloc, els tipus d'habitatges que es poden trobar en aquest conjunt i, en segon lloc, passarem a examinar els diferents sectors de les Vivendes del Congrés Eucarístic per veure de quina manera la disposició dels edificis i els tipus d'habitatges contribueixen a determinar les seves particularitats.

Tipologia dels habitatges

El nombre de tipus als quals responen els habitatges de les Vivendes del Congrés Eucarístic és, de fet, bastant reduït. Al plànol 1 hi consten els diferents tipus que hem pogut detectar[1], (amb l'excepció dels que corresponen als habitatges de l'illa cedida a l'Instituto Nacional de la Vivienda). Com podem veure a l'esquema, els habitatges presents a les Vivendes del Congrés Eucarístic poden classificar-se en cinc grups diferents. Els A, C i D corresponen als habitatges disposats simètricament a banda i banda d'una escala comuna –dos habitatges per replà–, que podem trobar alineats formant la majoria dels edificis del conjunt. El grup B correspon als habitatges agrupats en creu –quatre habitatges per replà– de les torres que emmarquen la plaça del Congrés Eucarístic. Finalment, en el grup que denominem "ocasional", hi incloem totes els habitatges que, gràcies a les disposicions singulars i no reductibles a cap dels tipus enumerats de les seves plantes, permeten solucionar els punts més conflictius d'alguns edificis (cantonades, tangències, etc.).

Els grups d'habitatges A, C i D corresponen a tipus d'habitatges diferents però que comparteixen algunes característiques importants. Ja hem dit que són habitatges agrupats de dos en dos amb una escala comuna, però, a més d'això, tots s'organitzen a partir de dues crugies paral·leles, poc profundes, compreses entre les dues façanes i una paret de càrrega central[2]. Gràcies a aquesta disposició, els habitatges estan dotats de ventilació creuada i totes les dependències –llevat dels banys en alguns casos– s'obren a una de les façanes. Com que la disposició dels blocs que formen el conjunt respon a uns criteris sovint més determinats per una voluntat compositiva que per criteris estrictes d'assolellament, les orientacions dels habitatges són força aleatòries, de manera que les dependències principals, fins i tot d'un mateix tipus d'habitatge en una mateixa illa, tenen orientacions diverses, tot i que la duplicitat de façanes permet quasi sempre l'exposició al sol d'una part de les dependències que els integren.

El grup o tipus A comprèn uns habitatges en els quals la zona que ocupen el menjador-sala d'estar i la cuina està situada al costat de l'escala d'accés.

Tipologies	Color	Illes 1	2	3	4	5	6	7	8	Suma parcial	Suma total
A 13		36	60	1	12					109	
A 14			16	5						17	
A 15		4	4							8	
Total A1		40	80	6	12						134
A 23		12			43				23	78	
A 24				1		12			5	22	
Total A2		12		1	43	12			28		100
Total A											234
B		16								16	
Total B											16
C						8				8	
Total C											8
D 3							17			17	
D 4							2			2	
D 5								8		8	
Total D											27
Ocasional				1	34		3	4	6	48	
Total Ocasional											48
Sumatori Total		68	80	8	89	20	22	12	34		333

Quadre 1. Quantificació dels tipus d'habitatges presents en una planta general de les Vivendes del Congrés corresponent al segon pis. Esquema elaborat pels autors del treball.

Plànol 1. Distribució dels tipus d'habitatges. Plànol elaborat pels autors del treball.

Cadascuna d'aquestes dependències s'ubica en una de les crugies de l'edifici i s'obre, respectivament, a una de les façanes. L'àmbit que conté els dormitoris i el bany apareix separat del que ocupen el menjador-sala d'estar i la cuina. D'aquesta manera, es produeix una clara diferenciació zonal. L'entrada a l'habitatge des de l'escala i el passadís al qual s'obren els dormitoris estan situats a banda i banda de la zona que conté el menjador-sala d'estar i la cuina, i determinen així un recorregut longitudinal que articula totes les dependències.

[1] Els tipus d'habitatges presents a les Vivendes del Congrés els trobem representats al plànol elaborat corresponent al segon pis del conjunt (plànol 1). La quantificació dels tipus que s'expressen a l'esquema número 1 es refereixen, per tant, als habitatges presents en aquesta planta general. En conseqüència, no expressa el nombre total d'habitatges de cada tipus, sinó el pes que té cada un dels tipus en la composició del conjunt.

[2] Hi ha l'excepció dels habitatges situats a l'edifici comprès entre les torres que emmarquen la plaça del Congrés Eucarístic. Aquest edifici té tres crugies perquè és més ample. La crugia del centre, però, només abasta l'amplada del bany i actua fonamentalment de passadís. Per això, no modifica les característiques tipològiques de l'habitatge.

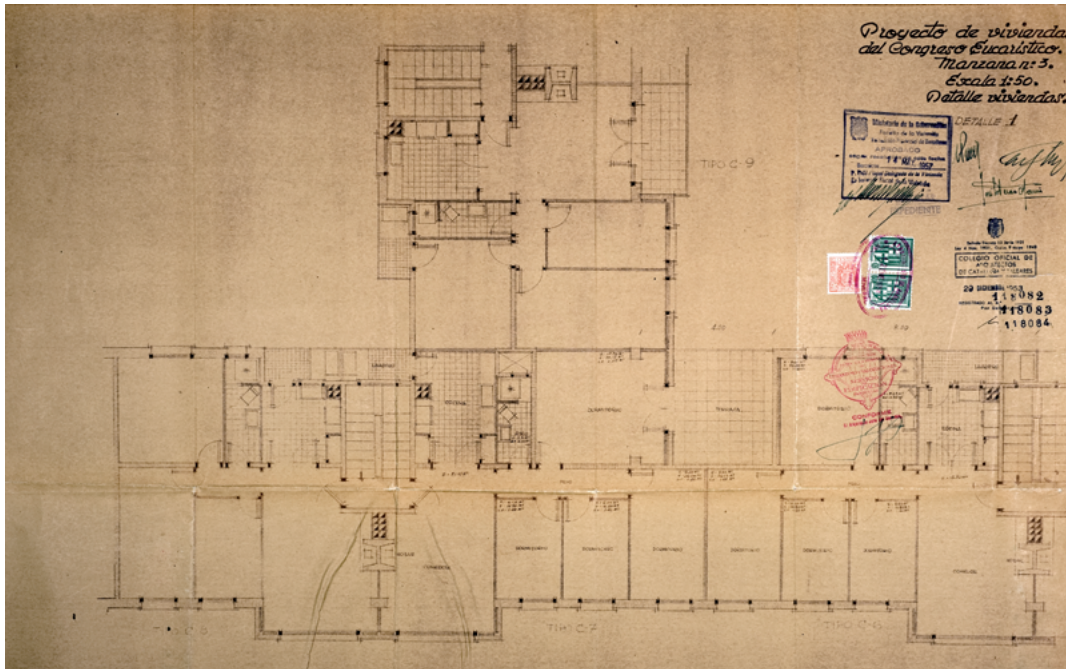

3

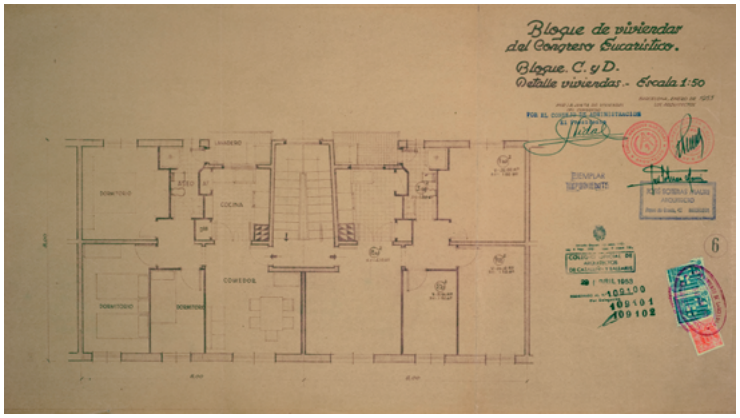

3 bis

Figures 3 i 3 bis. Habitatges tipus A1. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

El tipus A pot dividir-se en dos subtipus. En un d'aquests, el tipus A1 (figures 3 i 3 bis), el menjador-sala d'estar i la cuina es troben en perfecta continuïtat i poden formar un espai transversal unitari que va d'una façana a l'altra[3]. Aquesta característica dóna al subtipus A1 una especial rotunditat gràcies a la clara diferenciació que s'estableix entre un espai col·lectiu únic (una zona "de dia") i una zona de dormitoris, així com a la neta articulació de la planta mitjançant dos eixos perpendiculars (l'un, longitudinal, determinat per l'accés des de l'escala i el passadís dels dormitoris, i l'altre, transversal, que defineix la seqüència espacial menjador-sala d'estar, cuina), els quals són alhora directrius dels recorreguts principals dins de l'habitatge. A l'altre subtipus, l'A2 (figura 4), les zones de menjador-sala d'estar i de la cuina són més independents i no afavoreixen una clara unitat espacial; la zona intermèdia que les relaciona adquireix autonomia, actua pròpiament com a rebedor i distribuïdor, i sovint s'uneix amb el passadís dels dormitoris i forma un espai continu. Els habitatges corresponents al tipus A són àmpliament majoritaris a les Vivendes del Congrés, tal com podem comprovar al plànol A1.

El tipus B (figura 5) comprèn, com hem dit, els habitatges de les torres que emmarquen la plaça del Congrés Eucarístic. Es tracta d'habitatges agrupats

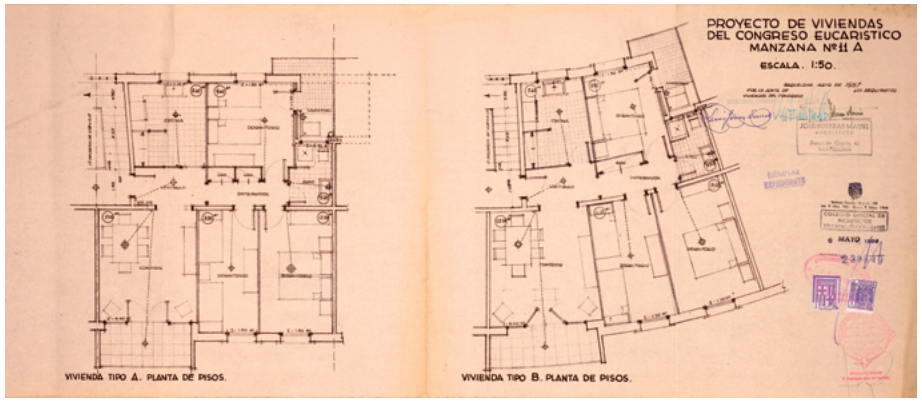

Figura 4. Habitatges tipus A2. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

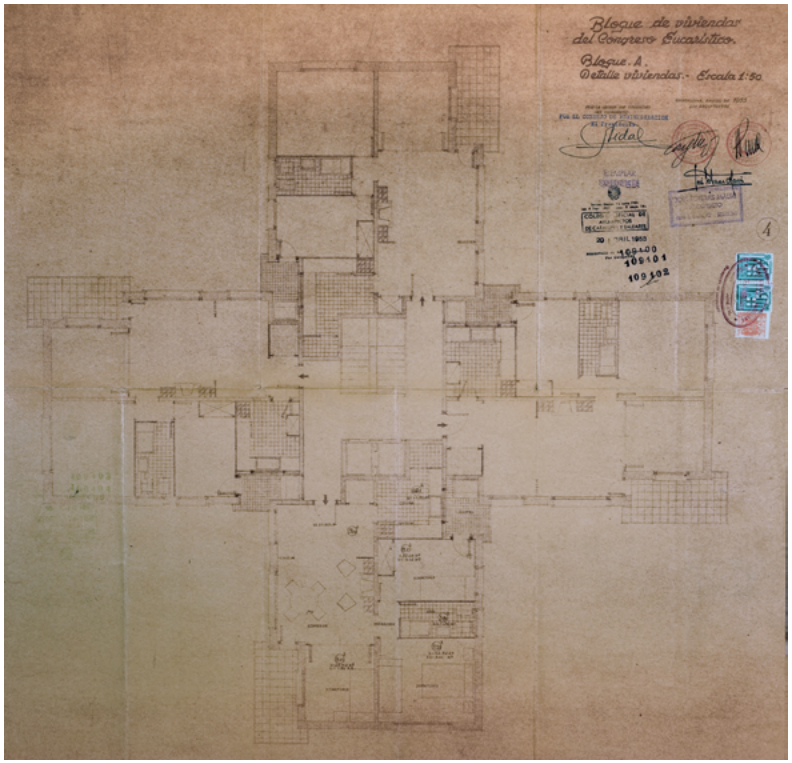

Figura 5. Habitatges tipus B. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

en creu entorn d'un nucli d'accessos verticals (escala i dos ascensors). Aquests habitatges tenen façana a l'exterior en tres costats i s'organitzen en dues crugies perpendiculars al nucli d'accessos. Una de les crugies conté un ampli vestíbul, un menjador i un dormitori. Aquestes tres dependències, en estar separades només per tancaments lleugers –aparentment de fusteria i vidre– i molt practicables[4], constitueixen una atractiva seqüència d'espais, tots oberts a l'exterior, culminats per un gran balcó i presidits per la llar de foc del menjador, que se situa al bell mig d'aquesta seqüència. L'altra crugia està ocupada per la cuina, on s'accedeix des del vestíbul i per dos dormitoris i un bany que tenen accés des d'un distribuïdor obert al menjador. La solució de la planta dels habitatges tipus B sembla que respon a un disseny especialment acurat, segurament motivat tant per la consciència de la singularitat dels edificis torre als quals pertanyen com per la voluntat d'aprofitar les oportunitats que oferia l'obertura a tres facanes d'aquests habitatges.

[3] Gràcies al fet que la zona que conté el menjador-sala d'estar i la cuina està separada dels dormitoris per un tancament continu que va de façana a façana. Sovint, però, la cuina està tancada del costat del rebedor i, per tant, separada espacialment del menjador-sala d'estar.

[4] Si més no, als plànols de projecte.

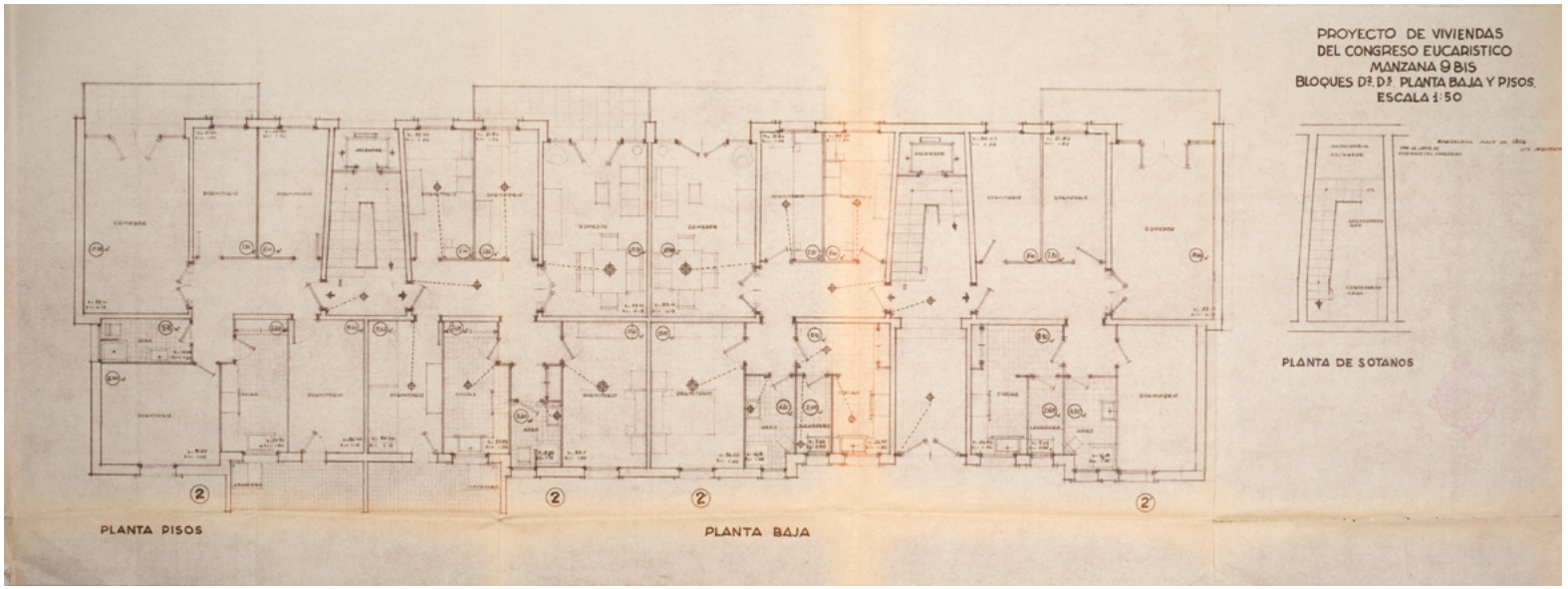

Figura 6. Habitatges tipus C. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Els habitatges tipus C (figura 6), amb molt poca presència en el conjunt, presenten una organització de la planta bastant confusa que resulta de la voluntat d'agrupar la cuina, el bany i el safareig amb la finalitat d'unificar les instal·lacions. Aquesta agrupació fa que la cuina i el bany se situïn al mig d'una de les crugies, mentre que el menjador-sala d'estar s'ubica a l'altra crugia i a l'extrem oposat a l'accés a l'habitatge des de l'escala. Aquesta solució renuncia a qualsevol zonificació i fa del rebedor i els passadissos una mena d'espai interior continu del qual pengen, sense una clara relació entre si, totes les dependències.

Els habitatges tipus D (figura 7), també relativament poc nombrosos, presenten una organització de la cuina, el bany i el safareig similar a la de l'habitatge tipus C però sembla que responen a la voluntat de relacionar millor la cuina i el menjador-sala d'estar. Aquest tendeix a situar-se al mig de l'habitatge, a davant i a l'altra crugia de l'espai on s'agrupen aquelles dependències, mentre que a banda i banda del menjador-sala d'estar i de la cuina hi trobem els dormitoris i el rebedor. Aquesta solució tampoc sembla especialment pensada per obtenir una zonificació clara de l'habitatge.

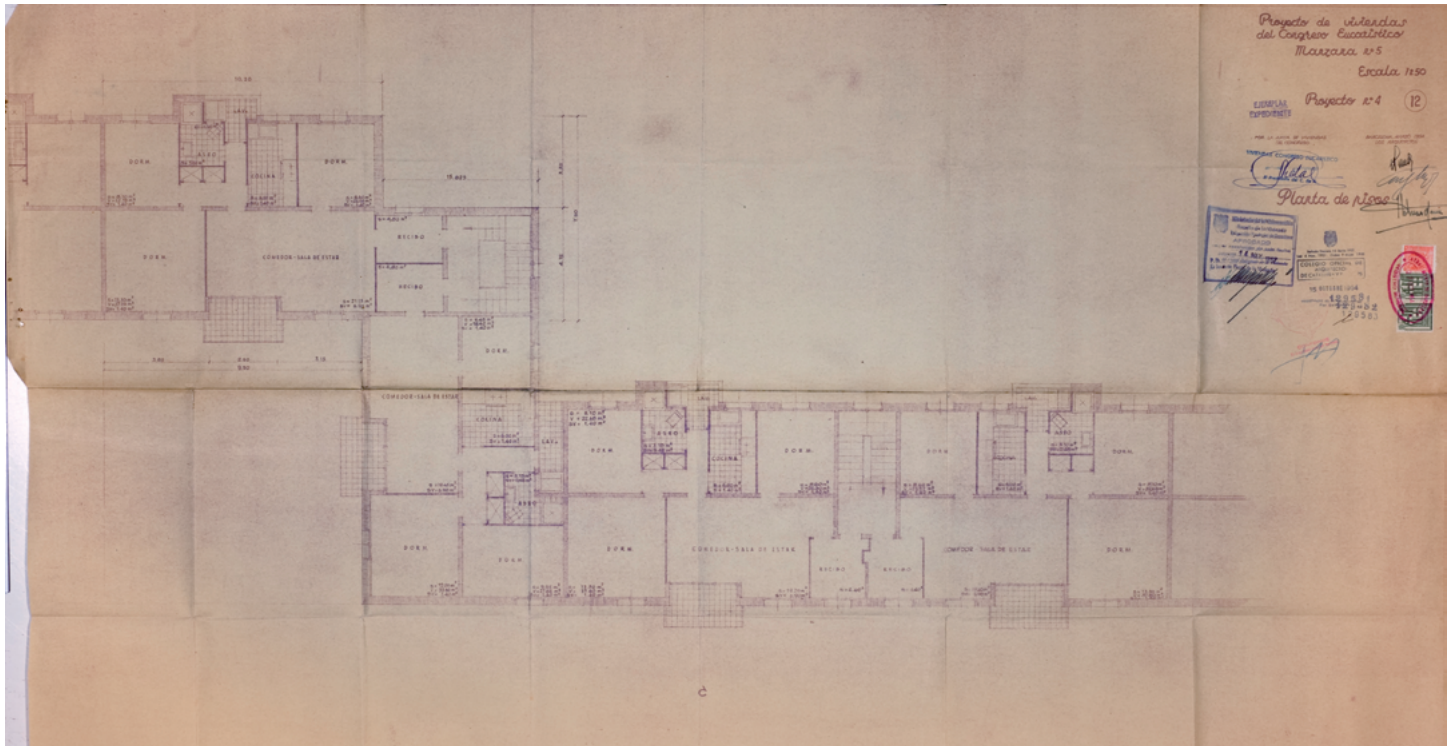

Figura 7. Habitatges tipus D. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Dins dels tipus A1, A2, C i D, trobem habitatges que s'adapten als requeriments que es plantegen en zones conflictives d'alguns dels edificis –cantonades, finals de bloc, etc.–, sense que perdin per això les particularitats essencials dels tipus als quals pertanyen[5]. Aquestes adaptacions no s'han de confondre amb les solucions utilitzades en els habitatges del grup que hem anomenat "ocasional", on la necessitat de resoldre situacions puntuals genera solucions aleatòries i alienes a qualsevol dels tipus que acabem de descriure. D'altra banda, els diferents tipus d'habitatges poden tenir un nombre variable de dormitoris –de 3 a 5–, sense que s'allunyin del tipus al qual pertanyen[6].

[5] Als plànols on s'indica la tipologia, aquests habitatges tenen el color del tipus al qual pertanyen, però estan

[6] Les variants d'un mateix tipus les designem afegint-hi una xifra que expressa el nombre de dormitoris (A1.3, per exemple). Només en el cas dels habitatges del subgrup A2 amb quatre dormitoris (A2.4), situats a l'illa número 5, trobem que un dels dormitoris, situat entre la cuina i l'escala, contradiu la diferenciació entre la zona que conté el menjador-sala d'estar i la cuina i la zona ocupada pels dormitoris i el bany que es dóna al tipus A.

Les illes de les Vivendes del Congrés

Un cop feta la descripció dels tipus d'habitatges que es poden trobar a les Vivendes del Congrés, passarem a examinar edificis que componen les diferents illes del conjunt (plànol 2)

En primer lloc examinarem els edificis de les illes 1, 3 i 7. És a dir, les illes que tanquen l'ample espai de les places del Doctor Modrego i del Congrés Eucarístic, que formen el nucli central de les Vivendes del Congrés. Es tracta de la zona que s'ajusta més estrictament al projecte del 1952 i que manifesta amb més claredat algunes de les intencions programàtiques presents en l'origen de les Vivendes del Congrés: la voluntat d'expressar amb la màxima força el valor exemplar d'una promoció d'habitatges populars impulsada per l'Església i les classes benestants barcelonines i de fer patent el paper de l'Església com a garant d'una vida

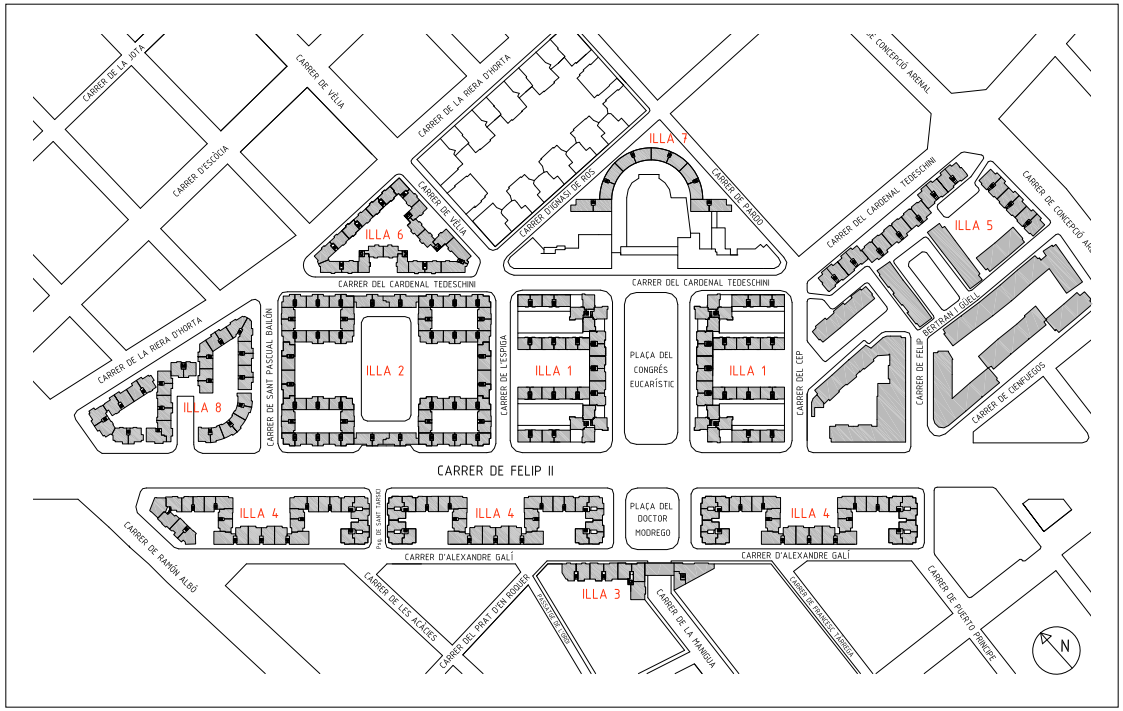

Plànol 2. Illes que componen el conjunt de les Vivendes del Congrés. Plànol elaborat pels autors del treball.

col·lectiva harmoniosa dins del marc d'una ciutat pacificada. Tot aquest programa ideològic es va intentar posar de manifest mitjançant l'elaborada articulació del conjunt d'edificis i espais que configuren aquell nucli central.

L'edifici que constitueix l'illa número 3 (plànol 3) actua com a portal d'entrada per als que, a través del carrer de la Manigua i procedents del teixit urbà més aviat bigarrat i confós dels entorns del passeig de Maragall, arriben a l'ampli, clar i ordenat espai central de les Vivendes del Congrés. Des del portal, l'espai de les places s'estén en profunditat, emmarcat per les capçaleres de les illes números 4 i pels edificis de les illes número 1, i culmina i es tanca, a l'extrem oposat, mitjançant l'edifici parroquial i els habitatges de l'illa número 7, que envolten l'àbsida de l'església. La quasi monumentalitat d'aquesta perspectiva

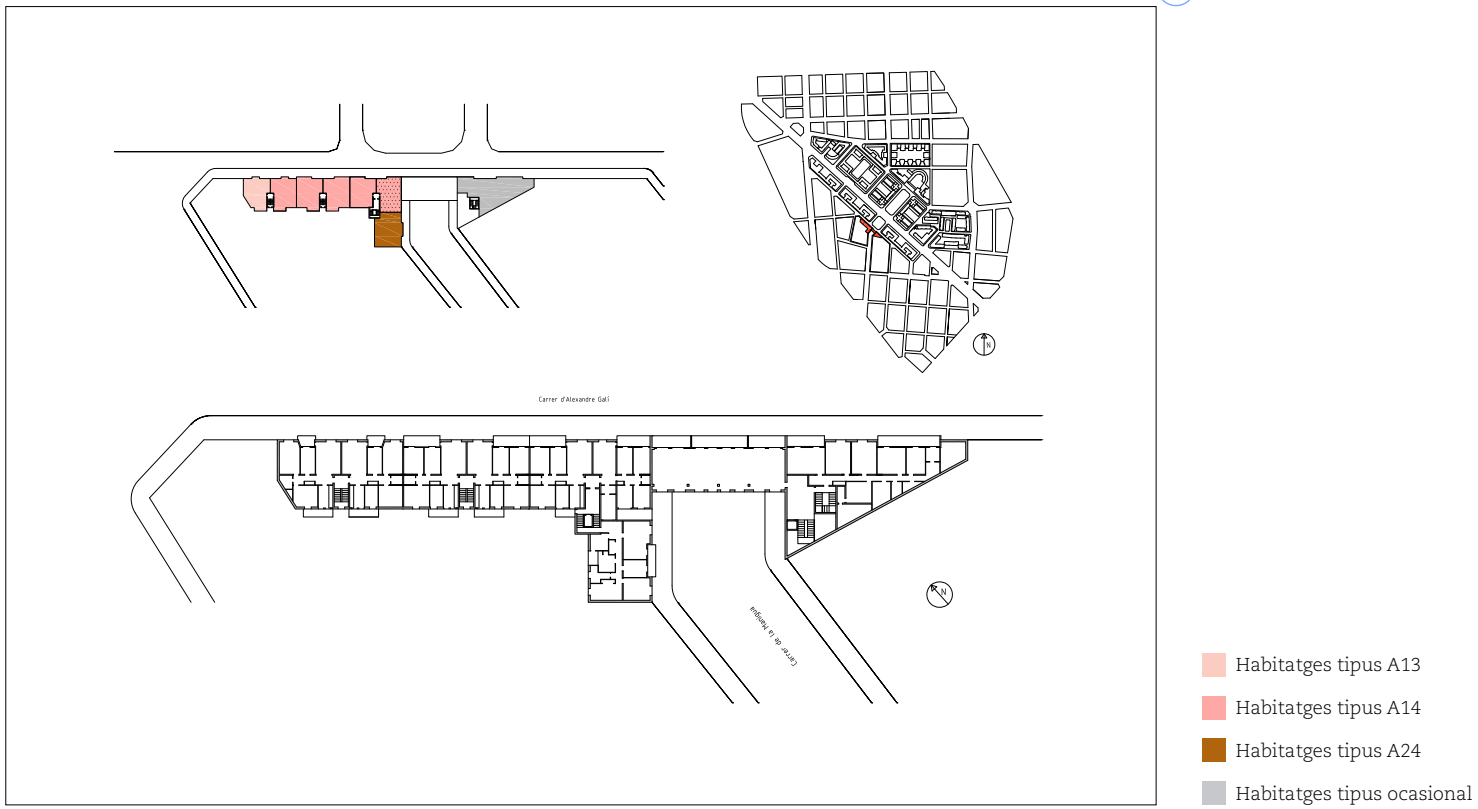

Plànol 3. Illa número 3. Plànol elaborat pels autors.

urbana ve emfasitzada per les alçàries, la forma i el tractament dels edificis que l'emmarquen.

L'edifici de l'illa número 3 té una alçària de planta baixa i set plantes, excepte a la part que deixa passar el carrer de la Manigua, on hi ha una planta menys (plànol 4). Aquesta part més baixa de l'edifici actua com a autèntic portal d'accés a l'espai central de les Vivendes del Congrés Eucarístic i la composició i el tractament formal que rep posen de manifest la seva singularitat (figura 8). Un pòrtic de formigó que inclou la planta baixa i el primer pis dóna pas al carrer; a sobre seu s'aixequen quatre plantes –destinades a oficines, segons el projecte originari– i una galeria que les remata, oberta i poc profunda, la lleugeresa de la qual està emfasitzada per una delicada gelosia. Tota la façana és tractada com un

Figura 8. Edifici-pòrtic de l'illa número 3.
Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona

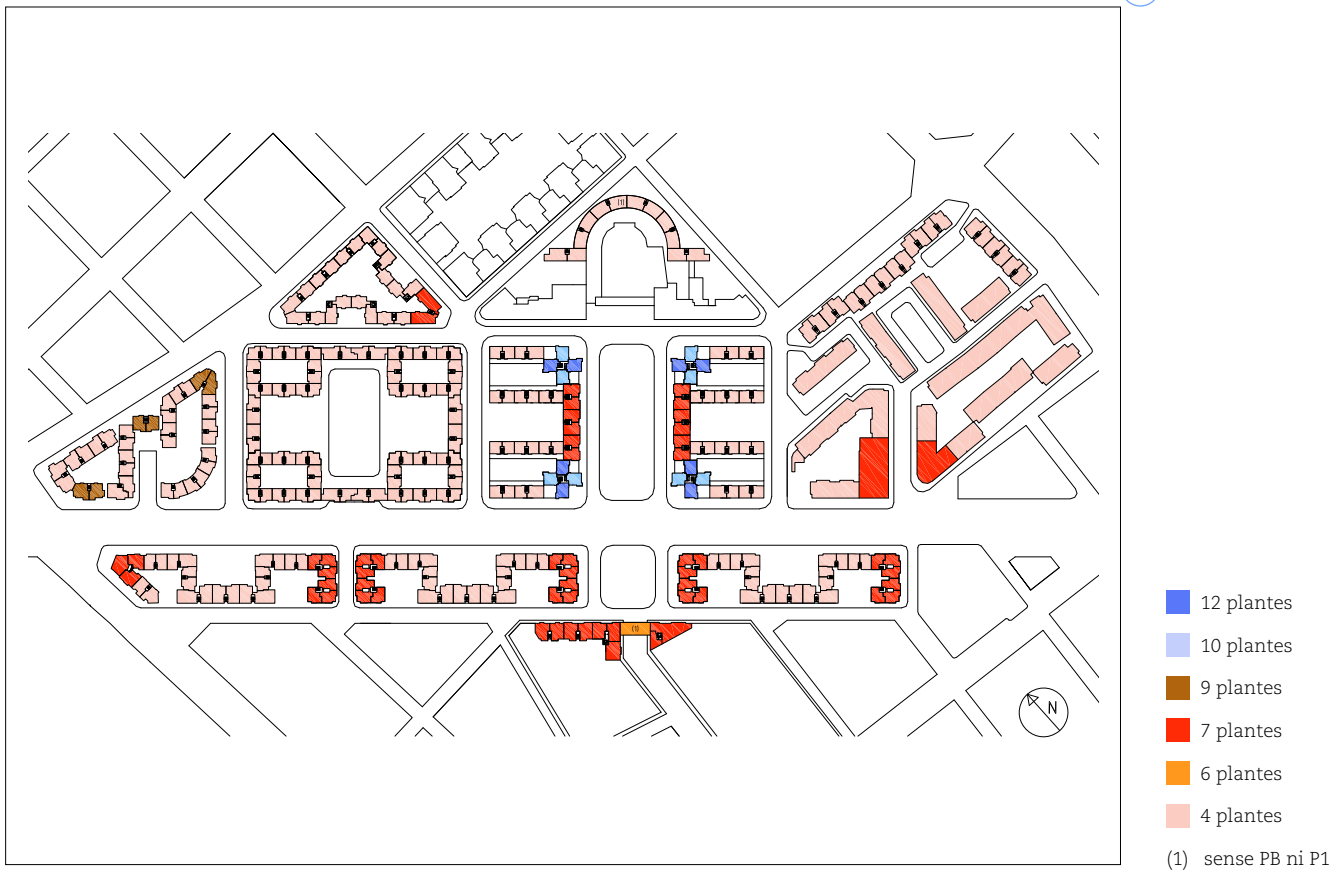

Plànol 4. Alçada dels edificis. Plànol elaborat pels autors.

conjunt de terrasses corregudes, unitari i modulat, que inclou la galeria superior i s'estén pels costats, un mòdul més enllà del plom del pòrtic. Aquest sector de l'edifici adquireix així l'aparença d'un organisme lleuger i autònom que trenca la continuïtat de l'illa 3, se superposa a les parts que li són contigües i actua de vincle de relació entre aquestes.

Les illes número 1 (plànol 5) tanquen els costats més llargs de la plaça del Congrés Eucarístic mitjançant quatre torres en planta de creu i dos edificis lineals situats entremig. L'alçària dels edificis lineals –planta baixa i set plantes– els permet definir amb contundència la direccionalitat de l'espai que delimiten lateralment (figures 9, 10 i 11). Les quatre torres consten de planta baixa i dotze plantes en dos dels braços oposats de la creu i de planta baixa i deu en els altres dos.

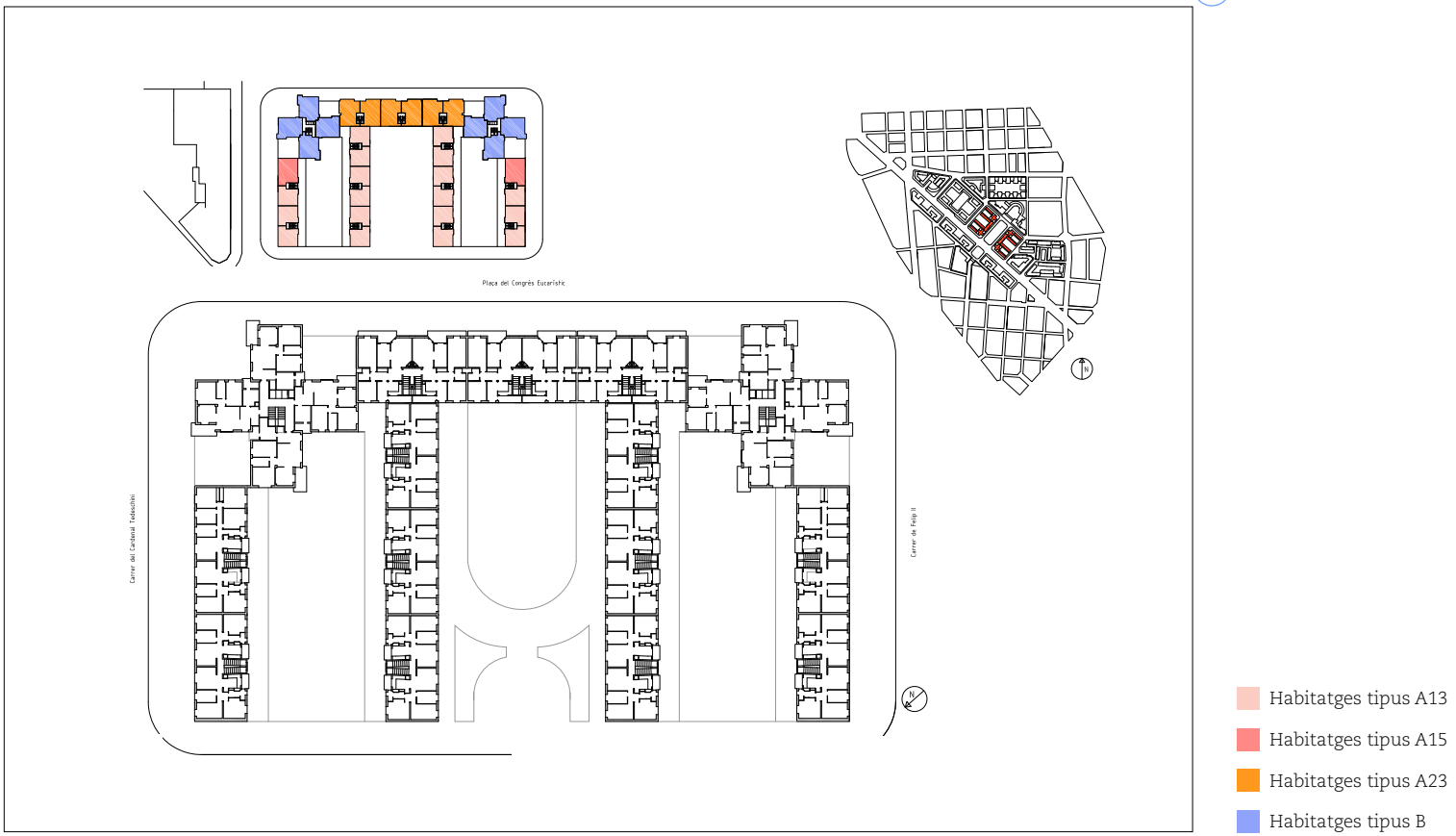

Plànol 5. Illa número 1. Plànol elaborat pels autors.

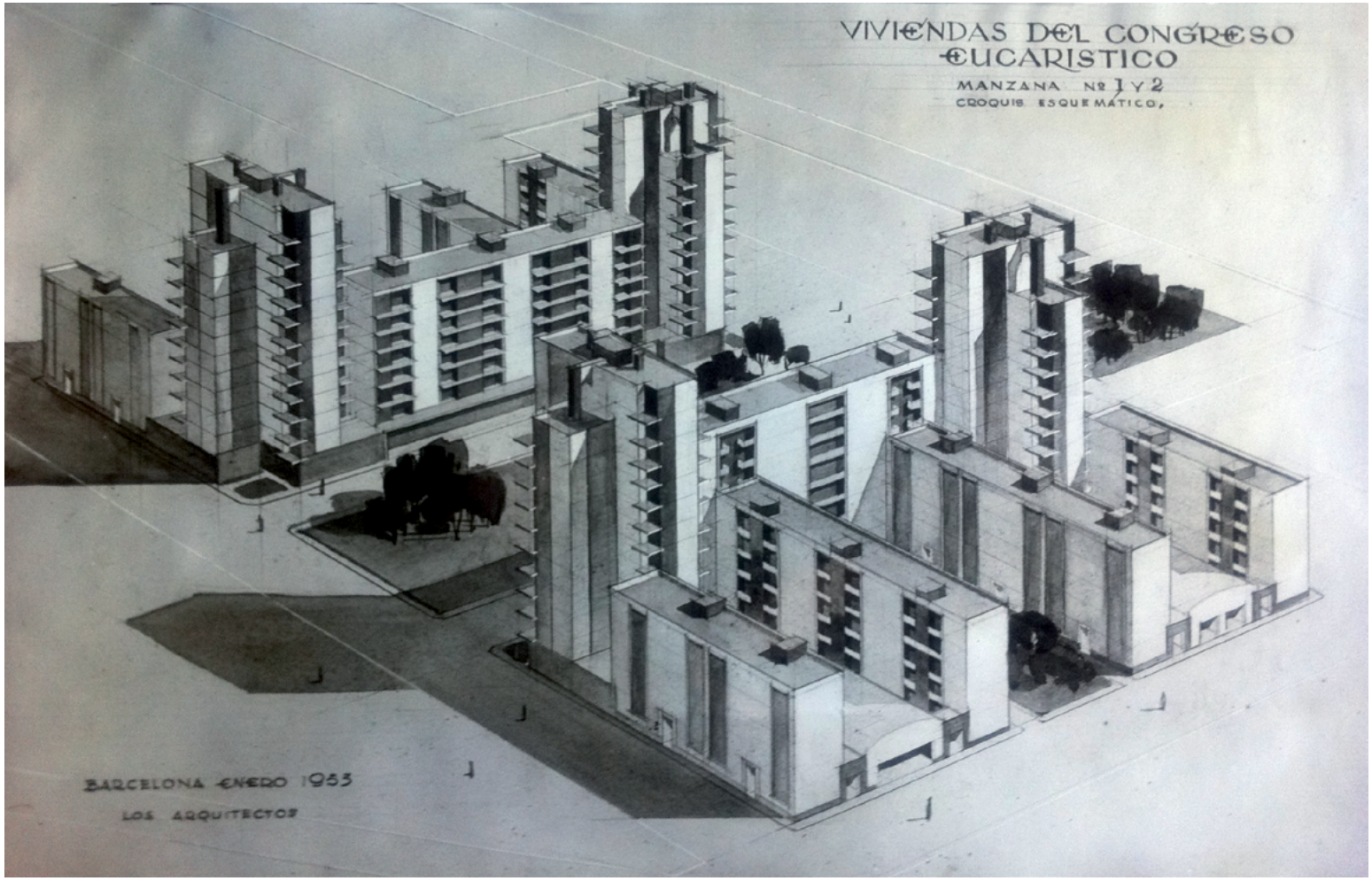

Figura 9. Perspectiva del conjunt dels edificis que emmarquen la plaça del Congrés Eucarístic. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

Figura 10. Vista de la plaça del Congrés Eucarístic amb l'església parroquial al fons. Arxiu Diocesà de Barcelona.

Figura 11. Visió de l'avinguda de Felip II amb les torres que emmarquen l'entrada de la plaça del Congrés Eucarístic. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

Els braços més alts de les torres que trobem a les cantonades amb el carrer de Felip II es disposen paral·lelament als costats llargs de la plaça i n'emfasitzen la directriu longitudinal, mentre que els braços més alts de les torres properes a l'edifici parroquial es disposen paral·lelament a la façana d'aquest edifici i reforcen el seu gest de tancar l'espai. D'aquesta manera, les torres, a més de definir amb contundència els quatre angles de la plaça, contribueixen a reforçar amb els seus braços més alts la dinàmica de l'espai urbà on se situen. Els quatre edificis de planta baixa i quatre plantes d'alçària que formen una mena de pinta a l'interior de cadascuna de les illes número 1 es disposen paral·lelament al carrer de Felip II i deixen entre si dos espais ocupats en planta baixa per unes naus i un espai lliure obert als carrers que delimiten l'illa a l'altra banda de la plaça del Congrés Eucarístic. L'alçària i el tractament formal que es donen a aquests edificis fa que constitueixin una mena de nexe d'unió entre les illes número 1 i les que se situen al seu entorn.

Pel costat del carrer del Cardenal Tedeschini, l'espai central de les Vivendes del Congrés Eucarístic està tancat pels edificis parroquials i escolars i, a un segon nivell, per l'edifici d'habitatges de l'illa número 7 (plànol 6). L'església, construïda sobre un lleuger sòcol, presideix d'una manera decidida tot aquell espai urbà gràcies a

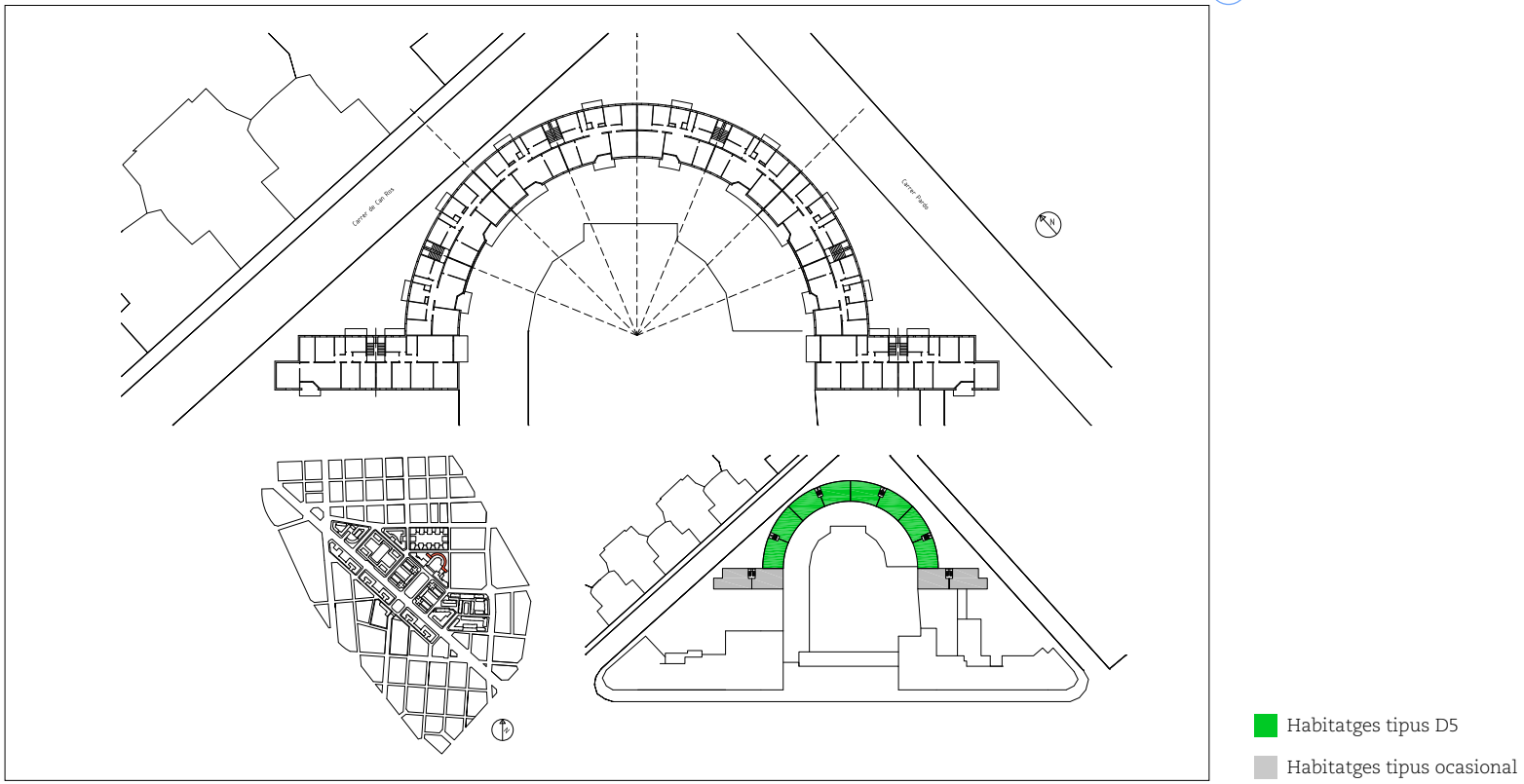

Plànol 6. Illa número 7. Plànol elaborat pels autors.

Figura 12. Vista de la plaça del Congrés Eucarístic amb l'església parroquial i l'illa número 7 que n'envolta l'absis. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

la seva contundència formal (figura 12). El perfil de la nau manifesta sincerament l'estructura d'arcs de formigó que sostenen la coberta i genera una forma exterior simple i clara. La visera del porxo apareix com un potent rectangle horitzontal que passa per davant de la façana i, deixant-la en un segon terme, crea l'horitzontal complementària d'una profunda zona d'ombra. La torre, exempta i situada al costat dret de la nau, apareix com una estructura calada i lleugera però potent gràcies a la seva alçària i al seu paper de fita essencial de la perspectiva urbana que presideix juntament amb l'església. El fort contrapunt que es crea entre l'església i la resta d'edificis que tanquen la plaça explica la notable contundència que arriba a tenir el temple. La seva horitzontalitat –remarcada per la visera del porxo, la zona d'ombra i el sòcol sobre el qual s'aixeca– es contraposa amb la verticalitat de les torres d'habitatges, de la mateixa manera que la simplicitat geomètrica de la seva forma contrasta amb la complexitat d'aquells edificis. Només la torre de l'església sembla voler establir un diàleg amb l'alçària dels edificis veïns, però se'n diferència vivament per la seva lleugeresa.

Darrere l'església, els edificis d'habitatges de planta baixa i quatre plantes que formen l'illa número 7 volen actuar com a teló de fons de l'espai central de les Vivendes del Congrés Eucarístic i es disposen entorn de l'àbsida i formen un arc que acaba amb dos braços paral·lels a la façana principal.

Als edificis que configuren el nucli central del conjunt trobem que l'exercici de composició a partir d'un reduït repertori de tipus d'habitatges al qual respon la seva planta assoleix un gran rigor i una notable economia de variants. La quasi totalitat dels habitatges de l'illa 3 i dels blocs que formen les *pintes* de les illes número 1 responen al tipus A1[7]. Els habitatges que formen els blocs situats entre les torres de les illes número 1 són del tipus A2 i els habitatges que constitueixen aquestes torres pertanyen al tipus B. Finalment, l'arc d'habitatges que envolten l'àbsida de l'església pertany al tipus D. Els casos d'habitatges que hem anomenat "ocasionals" –és a dir, no assimilables a cap dels tipus classificats i que responen a situacions puntuals o a punts conflictius– és escàs. El reduït nombre de variants tipològiques amb els quals es juga no implica en cap moment la monotonia del conjunt. Ja hem vist que la

diversitat de formes, alçàries i dimensions dels edificis que trobem a l'espai central de les Vivendes del Congrés Eucarístic és capaç d'assegurar per si sola la varietat i vivesa d'aquest espai, i el tractament que es dóna a la superfície dels edificis –un tractament aleatori i sovint incoherent en què alternen les superfícies estucades de colors diferents i els materials naturals vistos– busca accentuar aquella varietat amb uns efectes que moltes vegades semblen decididament pintorescos.

Com hem vist abans, la plaça del Doctor Modrego ve delimitada en dos costats pels extrems dels edificis de les illes número 4. Aquests edificis configuren el front del carrer de Felip II que separa les Vivendes del Congrés Eucarístic del teixit urbà preexistent. En la proposta del 1952, aquesta divisòria la formaven tres edificis de diferent llargada, amb façanes contínues sobre l'avinguda i amb quatre cossos perpendiculars als extrems de cadascun d'aquests que arribaven fins al carrer d'Alexandre Galí. Els espais delimitats per aquests cossos i l'edifici principal –els espais centrals, més grans, destinats a l'ús públic i els dels extrems ocupats per naus en planta baixa– s'obrien a aquest carrer. Aquestes previsions van ser substancialment modificades. Els edificis que s'acabaran construint ocupen unes illes de dimensions similars (illes número 4, plànols 7 i 8), tenen unes llargades similars i, llevat del que confina amb el carrer de Ramon Albó, que s'ha d'adaptar a la forma del solar a la cantonada d'aquest carrer, la mateixa configuració. Cadascun d'aquests edificis forma una mena de greca que deixa un espai lliure d'ús públic obert al carrer de Felip II i dos espais ocupats en planta baixa oberts al carrer d'Alexandre Galí. Gràcies a aquesta disposició, els eixos centrals dels espais lliures oberts a l'avinguda que trobem a les illes número 4 es corresponen amb els eixos del carrer del Cep i del carrer de l'Espiga, i gairebé –les dificultats plantejades per la configuració d'aquest extrem del conjunt no permeten una plena concordança– amb l'eix del carrer de Sant Pasqual Bailón. D'altra banda, els cossos extrems de les illes número 4 emmarquen la plaça del Doctor Modrego i determinen el passatge de Sant Tarsici a davant del porxo de l'illa 2 i sobre l'eix del seu espai central. Es creen així un seguit de perspectives urbanes que lliguen els espais i edificis situats a banda i banda del carrer de Felip II i n'asseguren la interrelació i la unitat del conjunt. Finalment, els braços extrems de les greques que formen les illes número 4 es prolonguen un breu tros al llarg del carrer d'Alexandre Galí, tanquen visualment les illes i els donen l'aparença d'un volum que ocupa l'espai comprès entre l'avinguda i el carrer.

El joc complex al qual s'han de sotmetre les illes número 4 fa que necessitin una notable quantitat d'habitatges que presenten solucions de planta impossibles de reduir als tipus predominants a les Vivendes del Congrés. De fet, tots els habitatges que formen les cantonades de la greca tenen disposicions a les quals hem englobat en el capítol d'"habitatges ocasionals", mentre que els que queden compresos entre aquests extrems pertanyen a alguna de les variants del tipus A, majoritàriament a l'A2 de tres dormitoris (A2.3). Les cantonades dels cossos extrems de les greques també impliquen que la ventilació d'algunes de les dependències dels habitatges s'hagi de realitzar mitjançant celoberts, una solució curosament evitada a totes les altres illes.

A l'hora de fer el projecte definitiu dels edificis que s'havien de situar a la gran illa compresa entre Felip II i els carrers de l'Espiga, Vèlia, Riera d'Horta i Sant Pasqual Bailón es van introduir canvis substancials en el projecte del 1952. El carrer del Cardenal Tedeschini es prolongà fins a desembocar en el de la Riera d'Horta i va dividir l'illa inicial, cosa que va donar lloc a l'illa perfectament rectangular que afronta amb el carrer de Felip II –illa número 2– i una illa menor, triangular, amb el costat més llarg situat a sobre del carrer del Cardenal Tedeschini –illa número 4. D'aquesta manera es renuncià a organitzar una perspectiva urbana similar i paral·lela a la de la plaça del Congrés Eucarístic i culminada per un edifici en torre i es va optar per una solució menys contundent, més propera al model de l'illa tancada, però que en certa manera resol amb més claredat algunes de les determinacions que ja s'insinuaven en el projecte originari, com ara l'organització d'un gran espai central flanquejat per quatre illes petites tancades al voltant de patis.

[7] Amb variants quant a nombre de dormitoris i, a l'illa número 3, per adaptar-se a una situació especial. Hi predominen, però, els A1.3. Hi ha un habitatge tipus A2 a l'illa 3 per resoldre l'embocadura del carrer de la Manigua.

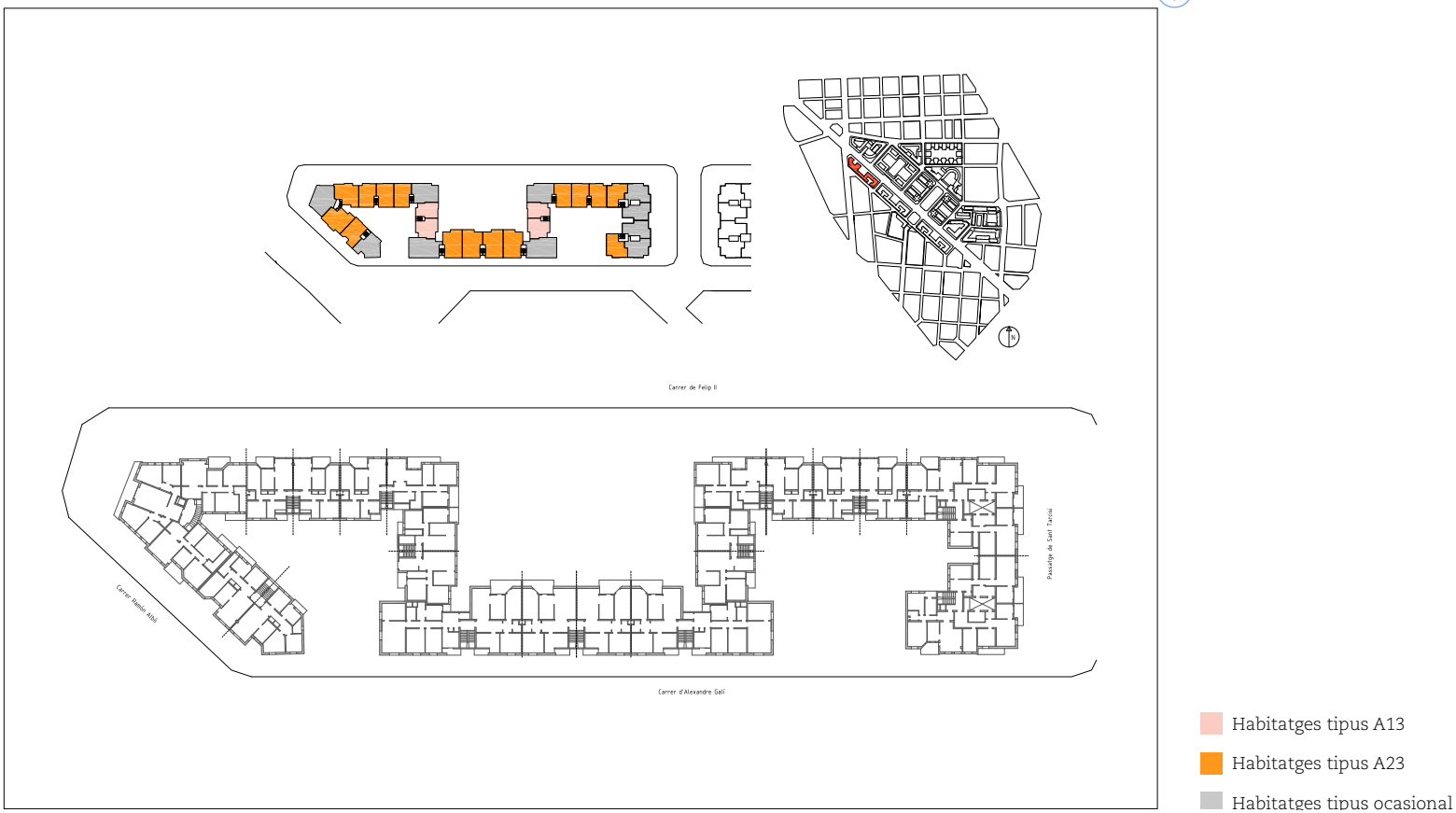

Plànol 7. Illa número 4. Plànol elaborat pels autors.

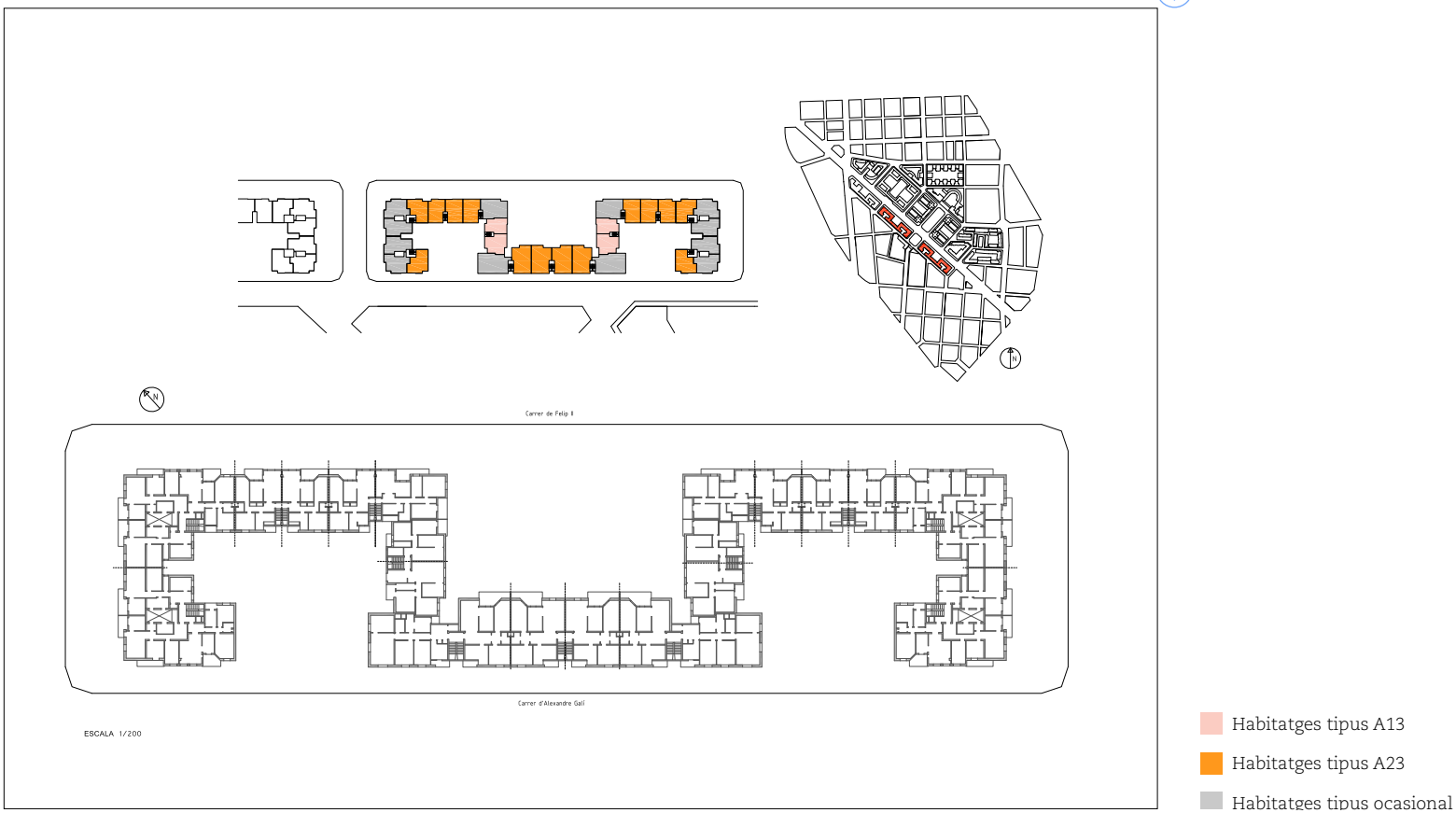

Plànol 8. Illa número 4. Plànol elaborat pels autors.

L'illa número 2 és delimitada per un gran edifici d'habitatges de planta baixa i quatre plantes d'alçària que s'estén, ininterromput, al llarg del perímetre rectangular de l'illa que tanca un gran espai interior (plànol 9). A cadascuna de les cantonades d'aquest espai interior apareix una illa més petita, rectangular i tancada entorn d'un pati, dues ales de la qual formen part de l'edifici perimetral. Els patis de les illes de les cantonades no són d'ús públic, però l'espai central, que acaba tenint en planta la configuració d'una gran creu, és d'ús col·lectiu i s'obre al carrer de Felip II i al carrer del Cardenal Tedeschini mitjançant uns amplis pòrtics a la planta baixa (plànol 10)[8]. L'illa número 2 adquireix, en la seva forma definitiva, una autonomia que no tenia en el projecte originari i es configura com una gran illa tancada al voltant d'un espai interior ric i articulat que, gràcies als porxos que hi donen accés, s'integra plenament a la seqüència d'espais públics del barri sense

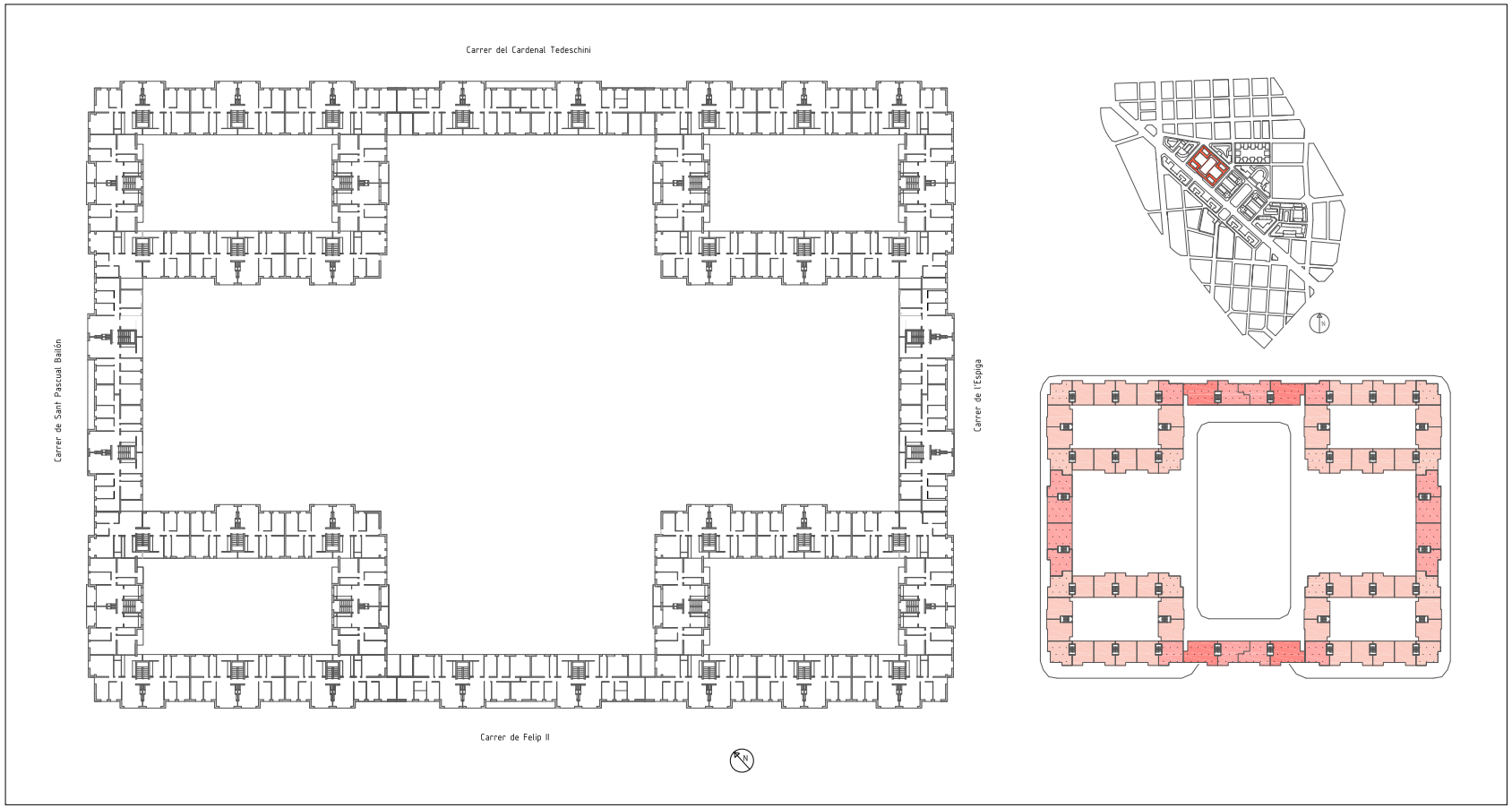

Plànol 9. Illa número 2. Plànol elaborat pels autors.

que perdi el caràcter més recollit de centre d'una comunitat veïnal més reduïda. Si en algun moment hem parlat de les similituds que les Vivendes del Congrés Eucarístic podien tenir amb determinats hofs vienesos, és a l'illa número 2, a l'espai interior, on aquestes similituds són més manifestes.

En el cas de l'illa número 2 l'economia de tipologies arriba al límit. Tots els habitatges de l'illa pertanyen a alguna de les variants del tipus A1. Els habitatges que formen les quatre illes petites de les cantonades són tots del tipus A1 amb tres dormitoris (A1.3), mentre que els que formen els cossos d'edifici que uneixen aquestes quatre illes petites tenen quatre o cinc dormitoris (A1.4 i A1.5). Tot i que es podem apreciar solucions forçades o fins i tot poc satisfactòries en la disposició

[8] També s'accedeix a l'espai públic de l'illa 2 des dels carrers de l'Espiga i de Sant Pasqual Bailón, però en aquest cas els accessos són petits, poc significatius i tenen un caràcter estrictament utilitari.

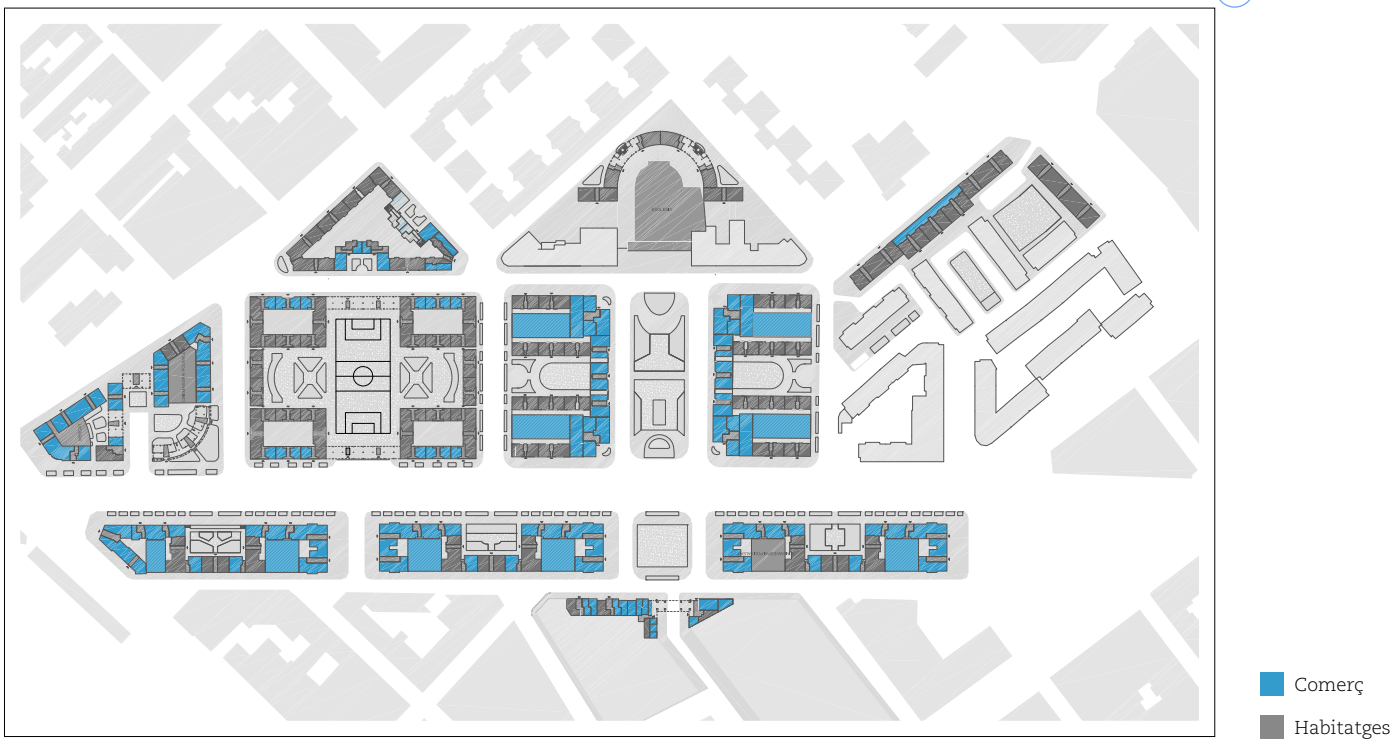

Plànol 10. Planta baixa del conjunt. Plànol elaborat pels autors.

Figura 13. Façana de l'illa número 2 sobre l'avinguda de Felip II. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

d'alguns dels habitatges situats en llocs especialment conflictius[9], la planta de l'edifici de l'illa 2 constitueix un exercici de composició que posa de manifest la flexibilitat i adaptabilitat del tipus d'habitatge escollit i l'habilitat dels autors del projecte. La uniformitat tipològica de l'edifici de l'illa 2, lluny de propiciar-ne la monotonia, contribueix a assolir la unitat formal que ajuda a accentuar la seva entitat de límit i tancament d'un espai interior convertit en autèntic protagonista del conjunt (figura 13)[10].

L'illa triangular –illa número 6– que va quedar a sobre de la 2 s'organitza com una illa tancada, amb un edifici de planta baixa i quatre plantes d'alçària que en segueix el perímetre però que presenta dos entrants als cossos corresponents als carrers del Cardenal Tedeschini i de Vèlia, els quals creen sengles espais lliures oberts al carrer (plànol 11). Aquests espais es corresponen, respectivament, amb el porxo i l'eix de l'espai central de l'illa número 2 i amb l'eix transversal de l'illa cedida a l'Instituto Nacional de la Vivienda (plànol 2). Però malgrat la innegable voluntat de relacionar l'edifici de l'illa 6 amb l'entorn immediat a fi de contribuir a la unitat del conjunt, fa la sensació que la configuració obeeix prioritàriament a l'esforç per resoldre les dificultats que planteja la forma i les dimensions difícils, una mica residuals, de l'illa on s'ubica i d'assolir, malgrat aquestes dificultats, un nombre raonable d'habitatges. Tot i aquests constrenyiments, l'edifici es resol amb força habilitat mitjançant la composició d'habitatges del tipus D de tres i quatre dormitoris i només requereix solucions "ocasionals" a les cantonades del carrer de Viana.

Totes les illes que hem anat examinant fins ara o bé formen part del nucli central de les Vivendes del Congrés Eucarístic i la seva organització respon a la lògica d'una composició general que les relaciona estretament[11], o bé constitueixen unes unitats autònomes, tancades, però que es lliguen entre si i amb els edificis del nucli central gràcies a uns eixos de composició comuns[12]. Tot plegat assegura un grau elevat de coherència –compositiva, però també visual– a tot aquest grup d'illes i, de fet, genera la imatge que defineix les Vivendes del Congrés Eucarístic.

Les illes números 5 i 8, en canvi, apareixen com dos conjunts una mica situats al marge. Ja al projecte del 1952, l'illa número 8 constituïa una mena de sector

residual que tancava l'extrem nord-oest de les Vivendes del Congrés Eucarístic al solar –quasi triangular– delimitat pels carrers de la Riera, de Sant Pasqual Bailón i de Ramon Albó i el carrer de Felip II. La configuració bastant incòmoda d'aquest solar es resolia mitjançant uns blocs lineals situats al llarg de l'avinguda i perpendiculars a aquesta i amb dos blocs que intentaven adaptar-se als espais més irregulars de l'illa a còpia de combinacions aleatòries de cossos rectangulars.

9 Fonamentalment als habitatges situats en les entregues de les illes petites amb els cossos d'unió

10 Aquesta unitat formal també es persegueix mitjançant la presència d'elements –el balcó corregut del primer pis; el ràfec de la coberta– que circumden les façanes interiors i exteriors.

11 Illes números 1, 3 i 7, així com l'illa número 4, que "expandeixen" aquest nucli al llarg del carrer de Felip II.

12 Illes número 2, 6 i també la 9, assignada a l'Instituto Nacional de la Vivienda, de la qual no ens hem ocupat.

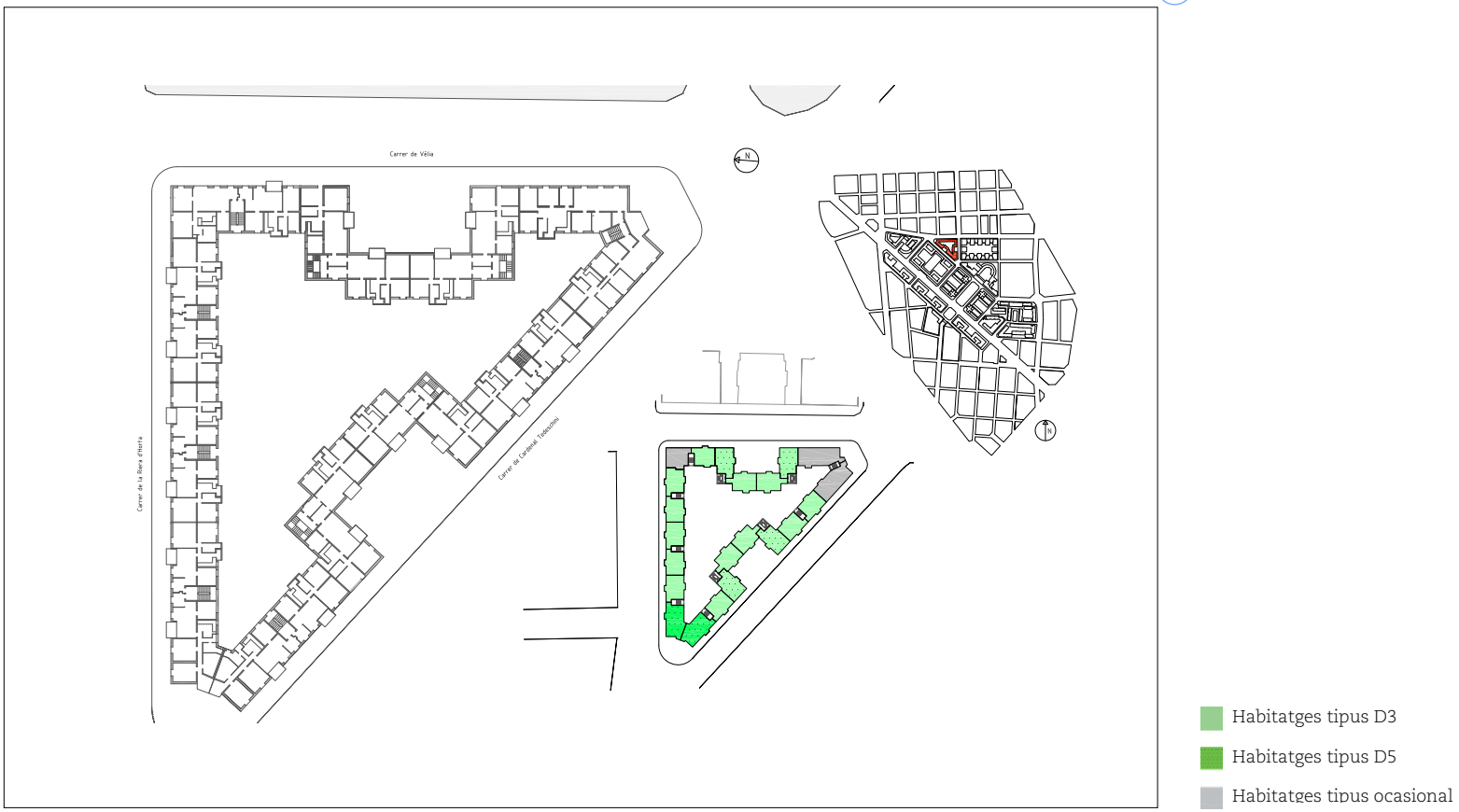

Plànol 11. Illa número 6.Plànol elaborat pels autors.

A l'hora de fer el projecte definitiu dels edificis que ocupen aquesta illa, s'optà per una solució força tortuosa de blocs que intenten crear una illa semioberta (plànol 12), amb uns espais públics en planta baixa connectats visualment amb l'espai exterior (plànol 10). Aquesta connexió sembla que es vol accentuar mitjançant la insòlita forma arrodonida i la transparència en planta baixa de la cantonada amb Felip II del bloc que fa façana amb el carrer de Sant Pasqual Bailón. La tortuositat de la disposició dels edificis i la presència de dos cossos curts de planta baixa i deu plantes d'alçària dins d'un conjunt que té majoritàriament una alçària de planta baixa i quatre plantes (plànol 3) fan pensar que també en aquesta illa la necessitat d'obtenir un nombre considerable d'habitatges hi degué tenir un paper molt significatiu. Ara

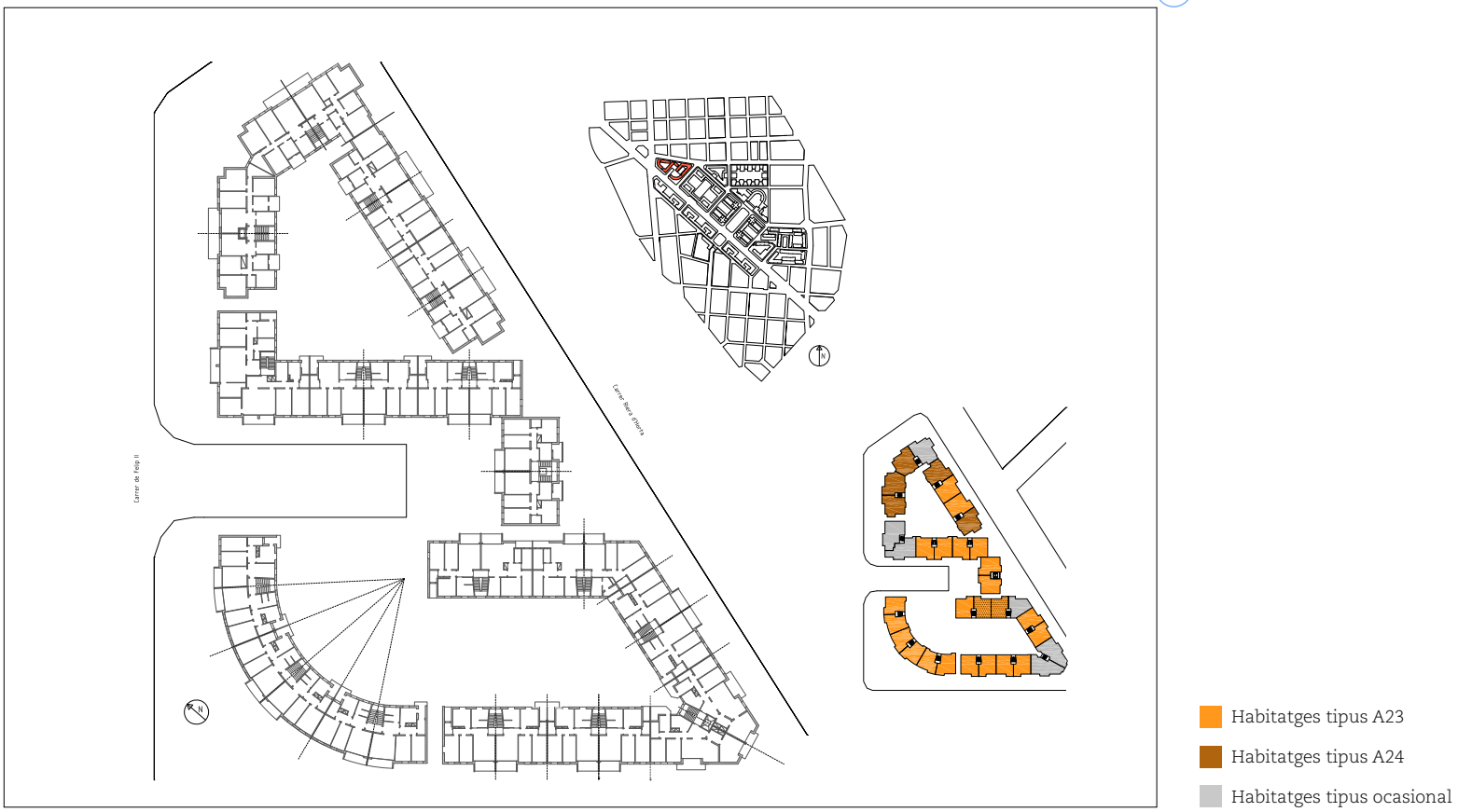

Plànol 12. Illa número 8. Plànol elaborat pels autors.

bé, malgrat la seva forma torturada, l'illa número 8 presenta una notable economia tipològica: 28 dels 34 habitatges que constitueixen la planta tipus pertanyen a alguna variant del tipus A.2, mentre que els altres 6 habitatges són solucions "ocasionals" obligades per la complicació de les cantonades que es produeixen a l'illa.

L'illa número 5 (plànol 13) té una configuració i fins i tot uns límits molt diferents dels previstos a la proposta del 1952. En aquesta proposta, a l'àmbit definit pels carrers del Cep, Cardenal Tedeschini, Concepción Arenal i Felip II, s'hi creava una tercera perspectiva urbana –paral·lela a la de la plaça del Congrés Eucarístic,

Plànol 13. Illa número 5. Plànol elaborat pels autors.

simètrica de la corresponent a l'illa 2 i, com aquesta, culminada amb una torre amb planta de creu– i s'acabava d'omplir l'espai amb una successió de blocs lineals paral·lels al carrer de Felip II. Aquesta solució serà absolutament negligida a l'hora de projectar els edificis que s'acabaran construint. L'illa està tallada pel carrer de Cienfuegos, que fa que assoleixi una forma completament diferent de la prevista, i es deixa fora del conjunt de les Vivendes del Congrés Eucarístic el triangle comprès entre Cienfuegos, Concepción Arenal i Felip II (plànol 2). La façana sobre Felip II de l'illa resultant –illa número 5– esdevé mínima i els edificis de l'interior de l'illa es disposen com a blocs lineals, paral·lels i perpendiculars al carrer del Cardenal Tedeschini, i, per tant, situats segons una alineació que no respon als eixos principals (Felip II-plaça del Congrés Eucarístic) que, de manera general, ordenen les Vivendes del Congrés[13]. Autònoma, constituïda per una ordenació abstracta de blocs lineals paral·lels o perpendiculars entre si i disposats sobre un espai lliure obert –dotat amb zones verdes i edificis d'equipament a la planta baixa i recorregut per vials interns d'accés als blocs–, l'illa número 5 es diferencia fortament de la resta del conjunt. Des del punt de vista de les tipologies dels habitatges, els edificis de l'illa 5 que hem pogut conèixer s'inscriuen dins de la gamma de tipus que hem detectat al conjunt de les Vivendes del Congrés: de 20 habitatges que constitueixen la planta estudiada, 12 pertanyen al tipus A.2 i 8, al tipus C.

Una visió de conjunt

En l'estudi que hem realitzat hem examinat amb un cert grau de detall la tipologia dels habitatges i l'ordenació de les diferents illes que constitueixen les Vivendes del Congrés Eucarístic Eucarístic. Ara, finalment, intentarem fer una síntesi del que acabem d'explicar i recollir algunes de les qüestions plantejades als articles que precedeixen el nostre a fi d'aventurar una visió global d'aquesta part del teixit residencial de Barcelona.

Els tipus d'habitatges que trobem a les Vivendes del Congrés Eucarístic Eucarístic responen, com ja s'ha dit, a la lògica que sustenta les tipologies establertes per l'arquitectura residencial que es va generar i experimentar a l'Europa d'entreguerres, que va trobar una manifestació programàtica en els congressos internacionals d'arquitectura moderna de Frankfurt (1929) i de Brussel·les (1930) i que prolongà la seva projecció a les grans operacions d'habitatge col·lectiu de després de la Segona Guerra Mundial.

En el conjunt de tipus que trobem a les Vivendes del Congrés Eucarístic Eucarístic s'hi manifesta la mateixa voluntat de donar al problema de l'habitatge una resposta racional i sustentada sobre la idea d'"habitatge per al mínim nivell de vida" o "habitatge mínim" que es trobava a les propostes dels congressos internacionals d'arquitectura moderna[14]. D'altra banda, s'hi manifesta la mateixa voluntat de satisfer les necessitats higièniques i físiques bàsiques mitjançant una ventilació, il·luminació i assolellament suficients gràcies a la façana doble i la poca profunditat edificada. Finalment, també trobem en les millors solucions de les Vivendes del Congrés Eucarístic (sobretot en els tipus A, que eren els més abundants) la voluntat de zonificació i de minimització dels recorreguts interns i d'eficiència ergonòmica que van buscar una gran part de les propostes racionalistes a partir del període d'entreguerres[15].

De totes maneres, l'anàlisi de les Vivendes del Congrés Eucarístic ens mostra com els models racionalistes que hem de tenir com a referència última es van saber reelaborar a fi d'adaptar-los a les circumstàncies concretes que van determinar la creació d'aquell conjunt.

En primer lloc, és fàcil constatar que, dins del conjunt de solucions tipològiques amb què es poden comparar[16], els habitatges de les Vivendes del Congrés Eucarístic es caracteritzen per donar resposta a una composició familiar nombrosa i per tenir, conseqüentment, unes superfícies relativament elevades. Els habitatges més petits –que són els més abundants– estan previstos per allotjar-hi un nombre mínim de cinc persones (un dormitori de matrimoni, un dormitori de dos llits i un dormitori d'un llit), però també hi trobem una presència substancial d'habitatges previstos per allotjar-hi sis o més.[17]

L'elevat nombre de dormitoris i la conseqüent grandària relativa de la superfície dels habitatges creiem que s'ha d'entendre a partir de dos paràmetres: la seva adaptació a la composició de les famílies que es pretenia que acollissin i la decisió inicial que l'accés a aquests habitatges es realitzés a partir de l'adquisició en propietat.

En un dels articles que precedeixen el nostre[18], Carme Rodríguez ha mostrat com, en el fons ideològic que sustenta la creació de les Vivendes del Congrés Eucarístic, la família i la propietat hi tenien un paper central, que venia impulsat per l'Església i per l'Estat alhora. No cal que tornem a insistir sobre aquesta qüestió. El que sí que cal és posar en relleu com aquelles opcions ideològiques es manifesten en les solucions arquitectòniques concretes que trobem a les Vivendes del Congrés Eucarístic. Les famílies a les quals estaven destinades els habitatges eren les famílies reals, existents en el moment en què es van crear. Famílies que havien de respondre a una estructura que no era tan sols –o no era essencialment– la de les famílies emigrants arribades d'arreu de l'Estat, sinó més aviat la de les famílies habituals a la Barcelona de l'època: les famílies assentades als barris propers.
A l'article on Carme Rodríguez ens parla de les condicions d'adjudicació dels habitatges apareix, d'una forma clarament manifesta, la cura amb què es va intentar "configurar el perfil humà d'un barri heterogeni" i obtenir "una composició sociològica similar a la de Barcelona"[19]. La composició d'aquest tipus de família ni es discutia ni es pensava que hagués de ser diferent perquè es veia com l'estructura pròpia d'aquell nucli essencial de la societat que calia protegir, conservar, potenciar i perpetuar.
En conseqüència, els habitatges havien de tenir la disposició adequada per allotjar aquesta cèl·lula bàsica d'una manera eficaç, higiènica i moral.

D'altra banda, la dimensió dels habitatges que s'havien de construir havia de respondre sempre a una previsió de futur (per dir-ho així). L'adquisició en propietat i la crònica manca d'oferta d'immobles assequibles representaven uns obstacles quasi insalvables per a la mobilitat dels que hi havien de viure. En aquestes circumstàncies un habitatge apareixia com una opció per a tota la vida fins i tot per als matrimonis joves i, per tant, calia que tingués la capacitat d'acollir les necessitats d'espais diferenciats que el creixement de la família pogués anar plantejant al llarg del temps.

Totes aquestes raons degueren fer que es veiessin desaconsellables o inadequats els habitatges de pocs dormitoris i superfícies reduïdes –que, en canvi, tenen un gran pes en moltes de les actuacions realitzades a Europa en el període

---

13 Llevat dels blocs que formen l'embocadura de carrer de Felip Bertran i Güell. Aquest carrer, que va de Felip II a Concepción Arenal, actua com una mena de carrer interior de l'illa.

14 La idea de l'"habitatge per al mínim nivell de vida" o "habitatge mínim" sorgeix de la voluntat de resoldre d'una manera racional el problema de l'habitatge, que pren un relleu de primer ordre els anys vint i trenta del segle XX i té una projecció especialíssima a l'arquitectura. A partir de la recerca d'uns tipus òptims d'habitatge mínim –de la qual són una expressió les propostes presentades al CIAM de Frankfurt— s'articularen un conjunt de solucions en què la dimensió dels habitatges es posava en funció del nombre d'usuaris i de les seves necessitats bàsiques. "El valor real de una vivienda no debe proporcionarlo la superficie, sino el número de camas que debe contener. (Entendiendo por cama no el simple mueble, sino la relación entre este y el espacio que permita su uso de forma independiente.)" (Amonino, C. La vivienda racional, pàg. 90. Gustavo Gili, Barcelona , 1973. Traducció de L'abitazione razionale. Atti dei congressi C.I.A.M. 1929-1930).

15 Característiques generals dels habitatges VCE. A les VCE, les dimensions de l'habitatge mitjà oscil·laven entre 72 m^2 i 90 m^2. Aquest habitatge tipus constava de vestíbul, 3 dormitoris, cuina-menjador, vàter-lavabo amb entrada independent i galeria. La mitjana de superfície útil dels habitatges era de 58 m^2. També s'hi preveien habitatges més grans, de 4, 5 i fins i tot 8 dormitoris, per a famílies nombroses.

La cuina era de gas i s'acompanyava d'un banc, una aigüera i un armari.

El bany estava format per un vàter, un lavabo amb mirall, marbre i un tovalloler, i dutxa de braç horitzontal amb cisterna de ciment.

Les principals condicions que havien de complir eren que cap habitació tingués l'accés a través d'una altra habitació i que totes les habitacions rebessin la llum natural.

Segons Checa: superfícies entre 60 m^2 i 120 m^2, amb habitatges de 3, 4 i 5 habitacions i les de 8 per a famílies nombroses. Als grups de menys de 200 habitatges, les superfícies eren de 70 m^2 i 90 m^2.

16 Comparem les plantes dels habitatges de les Vivendes del Congrés amb els exemples canònics que representen les plantes que van ser presentades a l'exposició organitzada per Ernst May amb motiu del congrés de Frankfurt o amb les dels habitatges de la majoria de les grans operacions d'habitatge dutes a terme a Alemanya en el període d'entreguerres pels ajuntaments socialdemòcrates.

17 Veure capítol 8, «Estrategies de promoció» pàgina 97.

18 Veure capítol 2, «Les VCE: un projecte experimental amb aspiració modèlica» pàgina 17.

19 Veure capítol 9, «Adjudicació dels pisos i distribució dels habitants» pàgina 107.

d'entreguerres– i que a les Vivendes del Congrés Eucarístic trobem, com s'ha dit, habitatges de composició i superfícies relativament elevades.

Pel que fa a aquesta qüestió, és possible reexaminar les possibles relacions entre els tipus d'habitatges de les Vivendes del Congrés Eucarístic i els que van ser presentats al Concurso sobre el Problema de la Vivienda Económica, convocat l'any 1949 pel Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears amb el suport del bisbat de Barcelona. Creiem que la distància que tenen els tipus d'habitatges que es realitzen a les Vivendes del Congrés Eucarístic envers els tipus plantejats per l'equip guanyador del primer premi i la pretesa major proximitat amb els que van plantejar R. Giralt Casadesús i E. Giralt Hortet, guanyadors de segon, s'explica a partir de l'opció presa a les Vivendes del Congrés Eucarístic de construir habitatges per a una composició familiar de dimensió mitjana o gran. Els tipus d'habitatges presentats –a tall d'exemples possibles però no normatius– per l'equip guanyador estan enfocats bàsicament a resoldre uns programes corresponents a composicions familiars reduïdes i, a la pràctica, s'adhereixen a la idea d'assolir uns "habitatges per al mínim nivell de vida".

Dels quatre tipus que apareixen al panell on s'especifiquen la composició, les superfícies i els percentatges dels habitatges que s'han de construir per donar resposta a les necessitats del moment, el primer tipus, al qual han de respondre el 20 % dels habitatges previstos, ha d'allotjar una família de dues persones i ha de tenir un sol dormitori i una superfície construïda (comptant-hi la repercussió de l'escala) de 34,50 m^2. El segon tipus, el més nombrós, previst per al 45 % dels habitatges, ha d'allotjar una família de tres persones i tenir dos dormitoris i una superfície construïda de 44 m^2. El tercer tipus, corresponent a 25 % del total d'habitatges, ha de ser per a una família de cinc o sis persones, tenir tres dormitoris i una superfície de 54 m^2. I el quart, pensat per al 10 % d'habitatges, ha de ser per a famílies de més de sis persones, tenir quatre dormitoris i una superfície construïda de 72,85 m^2. Totes aquestes propostes queden ben allunyades del que es fa a les Vivendes del Congrés Eucarístic.

La proposta que plantegen els guanyadors del segon premi semblen encaixar millor amb les intencions que promouen la creació de les Vivendes del Congrés Eucarístic. En un primer moment, els autors de la proposta es manifesten explícitament en contra del "principio equivocado de la vivienda mínima" i opten pel "precepto más humano y más cristiano" del "hogar con un mínimo de bienestar", però, més enllà d'aquestes manifestacions ideològiques (que, sens dubte, degueren ser acollides ben favorablement) van presentar –ja no tant com a mers exemples, sinó més aviat com a propostes concretes i precises i directament realitzables– un conjunt de vuit models d'habitatges, cinc dels quals corresponien a habitatges unifamiliars i tres a edificis d'habitatges plurifamiliars. Aquests darrers tenien entre tres i quatre dormitoris, estaven pensats per acollir famílies d'un mínim de cinc i un màxim de set membres i tenien unes superfícies construïdes (comptant la repercussió de l'escala) entorn dels 95 m^2. Òbviament, la composició d'aquests habitatges és més propera a les que tindran els habitatges construïts a les Vivendes del Congrés Eucarístic –tot i que les superfícies són superiors– i no és estrany que en alguns casos puguem trobar similituds entre els uns i els altres. Però creiem que no cal precipitar-se a l'hora d'establir vincles massa directes. D'una banda, uns programes similars, construïts o projectats amb unes profunditats edificables similars no és del tot sorprenent que en alguns casos acabin responent a tipus similars. De l'altra, les semblances o coincidències es limiten a alguns dels tipus menys presents –i menys afortunats– a les Vivendes del Congrés Eucarístic (els tipus C i D). Els tipus més abundants i de més interès no tenen cap relació amb les propostes de R. Giralt Casadesus i E. Giralt Hortet.

Cal dir, finalment, que alguns dels d'habitatges que hem examinat són notablement interessants, fins i tot brillants, i donen testimoni d'un treball de projecte atent i intel·ligent, sostingut sobre el coneixement precís de les experiències portades a terme per l'arquitectura racionalista en el camp de l'habitatge i que volia adaptar aquelles experiències a les circumstàncies específiques que van propiciar la creació de les Vivendes del Congrés Eucarístic. El tipus A1, al qual pertanyen la majoria dels habitatges del conjunt, i el tipus B, el dels habitatges de les torres en creu són els exemples mes destacats del que acabem de dir. Els tipus C i D, sovint situats a les illes més marginals del conjunt, sembla que posen de manifest, en canvi, menys cura o més

Plànol 14. Data de projecte de les diferents illes. Plànol elaborat pels autors.

dependència de les constriccions econòmiques (concentració d'instal·lacions) i una atenció menor a qüestions qualitatives (zonificació, relació de les dependències, ergonomia).

Pel que fa a l'ordenació de conjunt de les Vivendes del Congrés Eucarístic, hem anat veient les modificacions que va experimentar el projecte inicial del 1952 i les diferències que separen aquell projecte del que es va acabar realitzant.

En la proposta inicial hi trobàvem una composició molt coherent, basada en un eix, el que corresponia al carrer de Felip II, que lligava tot el conjunt. Perpendicularment a aquest eix es disposaven tres eixos, un de central i els altres dos situats simètricament envers el primer, cadascun dels quals presidia els respectius espais lliures tancats a banda i banda per edificis simètrics. L'eix central travessava el carrer de Felip II i anava des del vèrtex superior de l'illa triangular determinada pels actuals carrers Cardenal Tedeschini, Pardo i Can Ros, fins al punt d'arribada del carrer de la Manigua, a l'altre costat de Felip II. Sobre aquest eix es disposaven les places del Doctor Modrego i del Congrés Eucarístic i l'illa triangular que culminava la perspectiva determinada per aquest eix i estava destinada a contenir el centre parroquial. Els eixos situats a banda i banda de l'eix central repetien d'alguna manera aquesta disposició en un to una mica menor: només hi havia places a un costat de Felip II, eren més estretes que les de l'eix central i amb sengles espais tendencialment triangulars –força més petits que el del centre parroquial– presidits per dues torres amb planta de creu. Aquesta disposició del conjunt, en el fons bastant acadèmica pel que fa a composició, n'assegurava la unitat i coherència; la seva capacitat de respondre d'una manera convincent a la voluntat d'exemplaritat i monumentalitat que tan sovint apareix ressaltada en les declaracions dels seus promotors, de constituir la imatge d'una ciutat pacificada on la diversitat social dels seus habitants es resolgués en una convivència harmoniosa presidida per l'església.

El que s'acaba realitzant a les Vivendes del Congrés Eucarístic redueix i relativitza la tancada unitat de la proposta inicial. El nucli central organitzat entorn de les places del Doctor Modrego i del Congrés Eucarístic respon amb tota fidelitat al que estava previst al projecte del 1952 i encara avui ens permet captar la qualitat d'aquella proposta. Però quan ens allunyem d'aquest nucli central, un seguit de modificacions introduïdes al projecte inicial ens van mostrant els successius replantejaments d'algunes de les solucions i, sobretot, les adaptacions i canvis que la necessitat va anar imposant: replantejament de les illes número 4 situades sobre el carrer de Felip II, que permet evitar la duresa de les llargues façanes contínues sobre aquest carrer; prolongament del carrer Cardenal Tedeschini des del carrer de l'Espiga fins al de la Riera d'Horta, amb la divisió en dues illes –les illes números 2 i 6, totes dues tractades com a illes tancades–; remodelació i densificació de l'illa número 8, i remodelació i densificació de l'illa número 5, ordenant-la a còpia de blocs lineals orientats paral·lelament als carrers de Concepción Arenal i Cienfuegos. De tot això n'hem parlat en aquest article (plànol 14).

Les Vivendes del Congrés Eucarístic que podem contemplar avui en dia formen un conjunt més variat, menys coherent, menys rígid del que es va voler fer de bon començament. Per això, el pas des de l'heterogeneïtat del teixit urbà que l'envolta a la contundència del seu nucli central es produeix d'una manera prou pausada, poc traumàtica, com per fer evident que no es tracta de la ciutat "altra" que en algun moment havien volgut que fos, sinó d'un barri de la ciutat enfront de la qual no es presenta com a model alternatiu, sinó com una peça que assumeix moltes de les particularitats i qualitats del teixit preexistent.

Antoni Paricio

6. Les Vivendes del Congrés Eucarístic: l'estat de la tècnica i les estratègies aplicades

Per tal d'analitzar el suport físic dels habitatges del Congrés, es fa necessari recordar en un context ampli algun aspecte general que ens ajudi a emmarcar el moment en què es van projectar i materialitzar. És des d'aquesta òptica que convé citar la coexistència del moment social de postguerra amb la conseqüent manca d'habitatge i les escasses economies del país. Amb aquesta realitat es planteja la materialització d'un habitatge massiu i accessible com una necessitat imperativa.

Des d'una òptica més sectorial, convé recordar alguns aspectes generals que també ajuden a entendre el marc constructiu i urbanístic del moment. És des d'aquest punt de vista que convé fer esment de l'evolució constructiva, en què es passa d'una activitat basada en la reconstrucció pels efectes de la postguerra a una altra que es dirigeix lentament a la materialització d'obra nova. I és dintre d'aquesta que cal destacar la "colonització" del territori entre l'Eixample i els pobles "absorbits", circumstància que formalitzarà posteriorment la conurbació de Barcelona. És des d'aquesta continuïtat que cal destacar una "nova forma de fer ciutat", és a dir, construir habitatge al mateix temps que es materialitzen els espais públics i viaris amb els serveis que l'han de suportar. En definitiva, es tracta d'una implantació urbana del que més endavant es coneixerà amb el nom definitiu de *polígon*.

Com a qüestió més puntual del sector, cal destacar que els antecedents tècnics del moment són els que se sustenten en la materialització dels edificis a còpia d'"obra de paleta", que a la vegada es complementa amb uns materials i una mà d'obra artesanal i barata. En definitiva, el "nivell tecnològic" del sector es basa en la tradició, al marge d'altres tecnologies ja desenvolupades, però per qüestions econòmiques i per la inèrcia conservadora del sector no s'utilitzen.

Per concloure aquest marc general, cal indicar que els habitatges del Congrés van implicar un procés que va passar per diferents estadis correlacionats, els quals es poden resumir en l'adquisició de sòl assequible, la projecció habitatges d'acord amb uns mínims establerts i la materialització de les obres d'urbanització i construcció buscant finançament i ajuts oficials que garantissin l'operació. Referint-se a aquest *modus operandi*, Manuel de Solà-Morales[1] indica que "mientras que el Eixample se ha ido construyendo a lo largo de un siglo, los polígonos masivos de viviendas se han hecho de un golpe. [...] Nunca como entonces se tomaron tantas decisiones en tan poco tiempo, ni nunca fue menor la distancia entre la primera idea y la primera piedra".

Per tant, som al davant d'un procés sense precedents en què en un espai curt de temps es feia necessari coordinar diverses disciplines que en conjunt optimitzessin el resultat final. És per això que centrarem l'anàlisi en 5 idees que en conjunt ens ajudaran a entendre la globalitat de l'acció dintre d'un marc general.

L'entitat Viviendas del Congreso Eucarístico neix i actua com una autèntica promotora, homologable a les "professionals" que es consolidaran a la dècada de 1960. Efectivament, a partir d'una suposada "manca d'experiència" promourà diversos conjunts d'habitatges amb continuïtat estratègica tant urbanística i econòmica com constructiva. Centrem-nos en dos aspectes bàsics:

[1] Solà-Morales, Manuel de. Diez lecciones sobre Barcelona. Barcelona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2008.

1r) L'adquisició de terreny per edificar. Aquest aspecte constitueix la base de partida de la promoció i que constituirà la primera fase que tindrà una repercussió definitiva en el resultat final. D'aquesta fase en podem distingir les etapes següents:

a) Adquisició de les finques rústiques per fragments (fig. 1).
b) Procés de transformació física del sòl en el pas de rústic a urbà i la fragmentació d'aquest en illes edificables, espais lliures i viaris.
c) Segregació de cada illa en solars edificables (fig. 2).

Figura 1. Plànol d'adquisició de fragments de terreny rústic que s'afegeix als existents i amplia l'àrea urbana edificable. Caixa núm. 9. Arxiu Diocesà de Barcelona

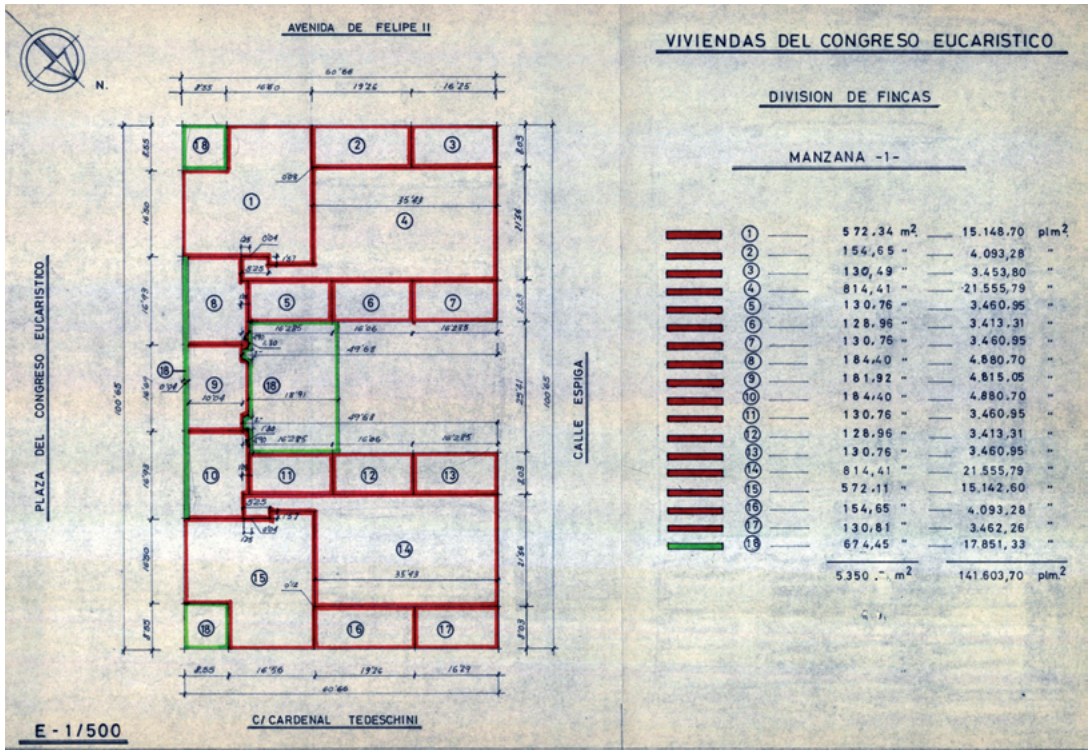

Figura 2. Plànol de fragmentació d'una illa amb diferents finques. Es tracta, en definitiva, d'un segon nivell de concreció abans d'arribar al disseny definitiu de cada bloc. Caixa núm. 9. Arxiu Diocesà de Barcelona.

Comprovem que cadascuna d'aquestes etapes va concretant més la urbanització general i la disposició dels edificis en relació amb les diferents illes. És en aquesta última etapa que convé recordar una dita de l'època en el sector de la promoció, en el qual s'intentava optimitzar els solars amb els tipus constructius dels futurs habitatges: "El terreny ha de ser ideal per a blocs de dues crugies de profunditat", és a dir, que en l'ordenació oberta projectada per les diferents illes caldria donar a la disposició dels blocs alineats als carrers una profunditat al voltant dels nou metres per tal que la distribució dels espais interiors quedés solucionada estructuralment a partir de les dues façanes i una paret central. Aquesta disposició seria la que optimitzaria els costos de l'estructura de parets amb els diferents programes d'habitatges i, en general, amb accessibilitat a través de caixes d'escala perpendiculars a les tres parets anteriors que donarien com a resultat una travada en les dues direccions.

Figura 3. El concepte de "polígon" està gràficament expressat en aquesta imatge, on el procés urbanitzador i l'execució dels habitatges evolucionen paral·lelament. Fons VCE. Arxiu Diocesà de Barcelona

En definitiva, els aspectes tecnològics comencen a concretar-se en aquesta etapa de definició dels solars i dels blocs. Tot plegat, perquè la suma dels diferents aspectes de cada fase optimitzin el resultat final.

En un aspecte més urbà, aquesta disposició és la que dóna qualitat a la relació espai lliure i habitatge. Per tant, la disposició de cada solar respecte a les illes amb el resultat dels espais lliures i l'optimització dels blocs en dues crugies estructurals podria dir-se que inicialment qualifica el conjunt, que, d'altra banda, està en sintonia amb aportacions europees prèvies.

2n) El control dels costos: va ser fonamental des de l'inici de la promoció. Es va partir d'uns estudis estimatius teòrics en què s'intentava relacionar les diferents superfícies d'habitatges aplicant-hi un cost de metre quadrat teòric i avaluant la viabilitat del conjunt. També, però, es van estudiar les subvencions i el finançament de les diferents operacions.

Des del punt de vista general, l'Entitat disposava d'estudis i treballs que reflexionaven sobre els costos i les tècniques constructives. Juan Terraza, en un article a *Ecos y Voces*,[2] afirmava: "La realidad es que la crisis de la vivienda ha sido totalmente desenfocada, por cuanto el verdadero problema no es de economía sino de industrialización, buscando la construcción en serie para obtener una vivienda que resulte más barata de producción; no una vivienda en la que, bajo la idea inicial de hacer economías, se empleen materiales baratos, haciendo con ello una realidad aquel aforismo de que la vivienda barata, vivienda mala."

És des d'aquest punt de vista que posteriorment es fa una autocrítica, i continua reflexionant amb les següents paraules: "No es de extrañar que el número de horas que se precisa para construir actualmente una vivienda análoga a la de hace ciento cincuenta años se haya reducido muy poco respecto de aquella fecha, y, por tanto, el esfuerzo que hay que hacer una familia para adquirir una vivienda es sensiblemente el mismo de hace un siglo y medio (si se conformase con una edificación de análogas condiciones); pero como quiera que las aspiraciones han aumentado, en definitiva, el número de horas de trabajo que hay que invertir para obtener la vivienda resulta en general mucho mayor que en aquella época."

De la documentació analitzada es desprèn un procés molt acurat del control econòmic de les obres, tant en les subhastes d'adjudicació i en els augments de costos com en el control de les diferents partides. Com a qüestió anecdòtica, en un estudi podem comprovar les següents indicacions de cara a buscar la màxima economia d'una promoció:

- "Tablero de marmol blanco en cocinas, calidad país, de 2 cm de grueso, sin rebasar mas de 1 m^2 la cantidad por cocina [...]".
- "Estuco en vez de azulejos en cocina y aseos [...]".
- "Pavimentos con mosaico hidráulico hecho en obra y colocado a l'estesa [...]" (en l'època, habitualment a "truc de maceta").
- "En la composición de fachadas se ha seguido un criterio de austeridad, utilizando materiales nobles y duraderos como son ladrillo paramentado, revestimientos de piedra caliza, revestimientos de mosaico vítrico, estucados en frío raspado [...]."

Seguint aquesta línia de "mínims", podem comprovar una sol·licitud de l'Entitat a l'Ajuntament en el sentit que els terrenys dedicats a espais viaris es lliurin a compte de millores i obres que ha de realitzar l'Ajuntament, el qual contesta que l'obligació de l'entitat és lliurar-los gratuïtament segons la Llei del sòl del 1956. A partir d'aquí es detecta un control pressupostari de les diferents companyies de serveis com ara aigua, gas i electricitat, com també de les obres d'urbanització de voreres.

A la fi de la dècada de 1970, com si es tractés d'una promotora "professional", trobem un estudi de costos d'obra per metre quadrat construït. Aquest estudi comprèn diverses promocions des de l'inici de 1954-56 fins a l'estimació d'una promoció del 1971. Entre les diverses variables, hi podem trobar el cost per metre quadrat del terreny i el de la construcció i un índex de l'evolució de cost unitari (fig. 4).

Els projectes dels habitatges i els sistemes constructius constitueixen un nou punt d'anàlisi i reflexió en el procés de la promoció. Des d'una òptica de conjunt

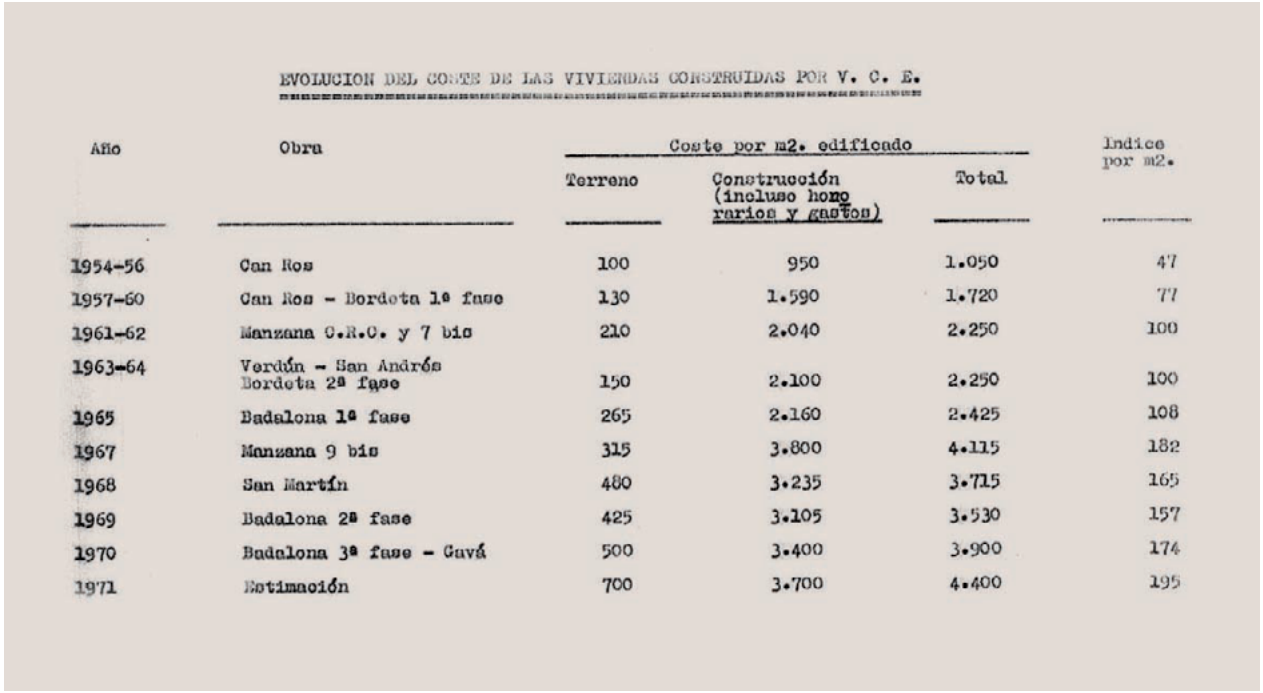

EVOLUCION DEL COSTE DE LAS VIVIENDAS CONSTRUIDAS POR V. C. E.

Año	Obra	Coste por m2. edificado			Indice por m2.
		Terreno	Construcción (incluso honorarios y gastos)	Total	
1954-56	Can Ros	100	950	1.050	47
1957-60	Can Ros - Bordeta 1ª fase	130	1.590	1.720	77
1961-62	Manzana C.R.C. y 7 bis	210	2.040	2.250	100
1963-64	Verdún - San Andrés Bordeta 2ª fase	150	2.100	2.250	100
1965	Badalona 1ª fase	265	2.160	2.425	108
1967	Manzana 9 bis	315	3.800	4.115	182
1968	San Martín	480	3.235	3.715	165
1969	Badalona 2ª fase	425	3.105	3.530	157
1970	Badalona 3ª fase - Gavá	500	3.400	3.900	174
1971	Estimación	700	3.700	4.400	195

Figura 4 . Quadre resum de l'evolució de costos per metre quadrat construït. Caixa núm. 4. Arxiu Diocesà de Barcelona.

cal distingir la potenciació volumètrica de les cantonades de les illes respecte als blocs intermedis. D'altra banda, es projecta el recurs de deixar passos de vianants entre les vies urbanes i l'interior de les illes, de manera que es crea en el conjunt una doble circulació de vehicles i de vianants. Tal com s'ha esmentat anteriorment, això no deixa de ser un recurs "importat" d'altres antecedents europeus.

Aquests dos fets de projecte urbà, tenen una resposta tecnològica en el fet de ser pragmàtic a l'hora d'optimitzar des del punt de vista general que els edificis torre de cantonada es projectin amb estructura de formigó armat, així com els passos inferiors de vianants entre interiors i exteriors d'illa. En definitiva, que les actituds de projecte tenen una resposta tecnològica directa.

Des del punt de vista de l'habitatge, se'n defineixen uns prototipus que coincideixen quant a mida amb els establerts a la normativa de referència. La diferència bàsica amb els que es van projectar a l'Eixample és que la profunditat

[2] Juan Terraza. La crisis de la vivienda, problema industrial. Ecos y Voces. Abril del 1953.

de l'edifici –és a dir, la distància entre la façana del davant i la del darrere– a l'Eixample supera els 20 metres segons les diverses ordenances, mentre que l'establiment d'illes obertes al Congrés es fa amb profunditats d'un mínim de 9 metres. Aquest fet comporta millores amb els apartats següents:

1r) Des de l'òptica de l'habitabilitat:

a) Una relació més òptima entre la superfície construïda i la longitud de la façana, cosa que facilita que tots els espais es ventilin i s'il·luminin directament per les façanes.
b) Una ventilació encreuada fàcil, és a dir que obrint una finestra de cada façana i a partir de la poca distància que hi ha en poc temps es pot tenir l'habitatge ventilat.

2n) Des de l'òptica tècnica:

a) L'abaratiment dels costos de l'estructura pel fet d'optimitzar que les dues crugies esmentades coincideixin amb les dues façanes i una paret central, de 15 cm de gruix.
b) Aquests costos es basen en l'optimització al màxim de l'obra de fàbrica que materialitzen els paletes. Tal com s'ha esmentat, la destresa d'aquests i la senzillesa del material estan en sintonia amb l'estat majoritari de la tècnica constructiva.

En definitiva, que inicialment es parteix majoritàriament d'aquests punts de partida amb totes les seves limitacions, ja que la paret central de 15 i amb una

Figura 5. Vista general de l'organització de les obres amb un magatzem i taller central. Fons VCE. Arxiu Diocesà de Barcelona.

Figura 6. Detall del procés de pavimentació on es constata l'activitat totalment artesanal. Fons VCE. Arxiu Diocesà de Barcelona.

alçària de 4 plantes està al límit de la seva capacitat portant. És a partir de l'augment del nombre de plantes (per exemple, als edificis situats entre les torres) que es fa necessari doblar aquesta paret central amb dues de paral·leles, que defineixen un passadís al centre de la planta de l'edifici i que faciliten també la ventilació de les diverses estances a les dues façanes.

És curiosa la queixa que l'arquitecte Barba Corsini[3] es fa a ell mateix quan comenta l'any 1956 un dels seus edificis de Barcelona, en què indica que "era básica la construcción de muros de ladrillo, pues para nuestra desgracia, en Cataluña, con paredes de 15 cm de espesor y 9 pisos de altura, dificilmente puede el hormigón armado". En definitiva, la queixa una mica exagerada es fonamenta en el fet que els costos de construir amb parets de càrrega són inferiors que amb formigó armat i, per tant, no s'utilitza la tecnologia del formigó armat perquè surt més barat que els edificis es projectin amb parets. Indirectament, aquesta queixa també es basa en el fet que la construcció d'una estructura amb formigó armat permet a l'arquitecte més llibertat en la distribució dels habitatges, sense la limitació de parets interiors que tenen responsabilitat estructural.

[3] Barba Corsini. Revista Nacional de Arquitectura. Núm. 170, 1956.

Figura 7. Detall del procés d'execució d'un edifici amb tres parets de càrrega. Fons VCE. Arxiu Diocesà de Barcelona.

Figura 8. Procés d'execució d'una torre on es pot comprovar la diferència del procés constructiu envers la figura 7. Fons Vivendes del Congrés. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona. Districte de Sant Andreu.

Per tal de concretar definitivament com es projecten la majoria dels edificis des de l'òptica tecnològica cal resumir els diferents grups:

a) Els edificis de fins a 4 plantes d'alçària es projecten amb dues crugies, és a dir, amb dues façanes i una paret interior totes de càrrega (fig. 7).
b) Els edificis de 7 plantes d'alçària es projecten amb 4 parets de càrrega, és a dir, les dues façanes i dues parets interiors que formalitzen un passadís central. L'excepció està en llocs puntuals de la planta baixa que disposen d'uns pòrtics de formigó armat per tal de facilitar el pas de vianants de l'espai públic central amb l'interior.
c) Els edificis torre, que des del punt de vista urbà se situen a les quatre cantonades de la plaça principal i a causa precisament de la seva alçària de 12 plantes es projecten amb estructura de formigó armat. Aquesta tecnologia està en un estat incipient d'utilització massiva a l'edificació (fig. 8).

Una altra singularitat d'algun projecte és que als plànols dels fonaments, a diferència del que es fa actualment, no s'hi indica la tensió admissible del terreny, sinó la càrrega que transmetrà al terreny l'edifici projectat. També, però, podem trobar dibuixat en algun cas quan es redueix la paret de càrrega de la planta baixa de 30 a 15 a la resta, per als edificis de 7 plantes. Aquest fet està indicat per l'alt cost de la reducció, que comporta una evident excentricitat que fins ara no tenim notícia que hagi comportat cap anomalia estructural.

Les tècniques constructives aplicades en la materialització dels habitatges del Congrés es basen en les estratègies tecnològiques anteriors. Si bé és veritat que puntualment la tècnica havia avançat en alguns aspectes, cal tenir present que el sector es fonamentava majoritàriament en la tradició constructiva. Cal, però destriar alguns aspectes que ajudaran a entendre la situació:

a) Des del món del coneixement, la tecnologia del formigó armat era coneguda, experimentada i aplicada bàsicament a l'obra civil, però molt minoritàriament a l'edificació. En el cas del Congrés, a excepció de les torres, el formigó armat es reduïa a la materialització d'elements puntuals com ara pilars, corretges de formigó, llindes, voladissos, etc., que s'integraven en la construcció tradicional (fig. 9 i 10).

Figura 9. Detall de balcó, la llosana de formigó armat del qual recolza sobre la prolongació de les corretges interiors de coronació de parets.

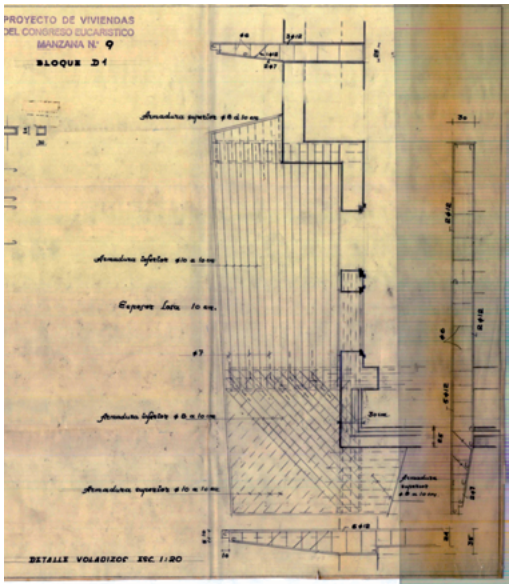

Figura 10. Plànol de detall de la figura anterior. Arxiu Històric del COAC.

b) La indústria de la prefabricació amb elements de formigó ja era molt habitual a Catalunya a partir de la segona meitat del segle XIX. Al Congrés podem trobar bigues autoresistents a les cobertes, graonades, ampits de finestra, etc.
c) L'obra del ram de paleta també continuava arrossegant una bona tradició constructiva basada en una mà d'obra artesanalment capacitada i en uns materials barats d'obtenció i de producció. Ens referim bàsicament als maons i a la calç.
d) Des del punt de vista dels mitjans auxiliars i com a "novetat" en el moment, es varen utilitzar grues de ploma, sitges per a ciment i màquines formigoneres, que es compatibilitzaven amb altres elements més tradicionals com ara politges o puntals de fusta.

Aquest panorama tecnològic afavoria la continuïtat de la tradició constructiva, és a dir, "la construcció de sempre", encara que amb una certa optimització i la introducció d'alguna novetat. Amb aquest estat del sector és com s'afronta el projecte i la materialització dels habitatges del Congrés. De les memòries dels projectes en podem extreure algunes de les seves aportacions, que estan en sintonia amb aquesta línia de coneixement. Per exemple:

– "Cimientos con hormigón ciclopeo [...]", és a dir, blocs de pedra barrejats amb formigó, tal com era habitual a l'època.
– "Muros de carga con mortero de cal i portland [...]", molt habitual a Catalunya per buscar una optimització al morter perquè es pogués treballar bé i que a la vegada fos econòmic.
– "Pisos de piezas cerámicas armadas de cualquier tipo aprobado por la D.G.A. [...]". Es tracta dels sostres que s'utilitzen massivament a partir del Decret de la restricció del ferro a l'edificació.

En definitiva, des del punt de vista general s'indica en diversos projectes que "el tipo de construcción será el corriente en la ciudad, en sus zonas extremas, llamada comunmente buena construcción, empleándose materiales de buena calidad y mano de obra eficiente". En un altra, cap a la dècada de 1960, quan les normatives d'aïllament de parets ja són vigents, es diu: "El sistema constructivo ha emplear será el tenido por bueno en la localidad. [...] Se cumplirá lo dispuesto particularmente en lo que respecta a los coeficientes de conductibilidad de sus paramentos." Es tracta de textos generalistes que habitualment s'apliquen en cada època i que en aquest cas figuren a les memòries tècniques.

Com a resum tecnològic i al marge de l'excepcionalitat de les quatre torres materialitzades amb estructura de formigó armat, podríem resumir els principals materials i elements constructius que es van utilitzar majoritàriament en: fonaments amb rases replanades de formigó ciclopi, sistema estructural de parets de càrrega collada amb morter bord, sostres unidireccionals de ceràmica armada i en algun cas de bigues de formigó pretesat, voltes d'escala de maó de pla i cobertes inclinades amb teula àrab.

Respecte als paraments exteriors podem destacar un aplacat de pedra natural a les plantes baixes que actua com a sòcol dels edificis, obra vista i/o estucats a la resta de façanes. Com a aportacions puntuals cal destacar la introducció d'algun element de formigó armat a les plantes baixes, els balcons o terrasses exteriors. En definitiva, una construcció tradicional i senzilla incrementada amb alguns elements puntuals innovadors.

El creixement econòmic de la dècada de 1960 va afectar plenament les següents promocions de l'entitat Vivendas del Congreso Eucarístico. Les precarietats tècniques i econòmiques inicials es van alleujar i les promocions posteriors ja van estar en sintonia amb el tarannà del sector.

La dècada dels seixanta del segle XX va esdevenir la inflexió en els sistemes constructius a casa nostra. Es va aprofitar al màxim el disseny d'edificis amb sistemes de murs de càrrega, ja que representaven una economia per a les promocions. La coincidència de diversos fets va afavorir que a la fi de la dècada es "traspassés" definitivament el sistema estructural de murs, que tenia tanta tradició constructiva, i els edificis es projectessin i es materialitzessin amb la tècnica del formigó armat.

L'enfonsament d'un hotel amb sistema de parets de càrrega en fase de construcció, la implantació de la primera indústria de formigó preparat i una normativa actualitzada del càlcul de les estructures de formigó van ser les causes que van influir

en aquesta evolució tecnològica.[4] Les Vivendes del Congrés Eucarístic es van materialitzar en una fase de transició, és a dir, les més baixes segons la tradició constructiva i les més altes amb la incipient introducció de la tecnologia del formigó armat.

Aquest marc general que s'ha exposat i sintetitzat ens permet concloure aquest capítol amb les qüestions següents:

Des d'una òptica general, cal entendre els habitatges del Congrés com una precursora "nova forma de fer ciutat", que es coneixeria definitivament com a *polígon*, és a dir, a partir de sòl rústic, construir d'una vegada la vialitat amb tots els serveis, els espais públics i l'habitatge, tot plegat en contraposició amb l'antecedent concepte de barri, on la materialització d'aquests elements segueix una seqüència llarga i prolongada. En definitiva, **tot el procés edificador esta correlacionat des del principi.**

Des del punt de vista dels projectes, els habitatges del Congrés optimitzen al màxim les possibilitats del sistema de murs de càrrega i formalitzen programes d'habitatge en sintonia amb les possibilitats del "sistema". També, però, treuen el màxim partit al "nou sistema" estructural de formigó armat. En definitiva, **els habitatges optimitzen al màxim les possibilitats tècniques dels sistemes constructius.**

En un segon ordre, la materialització dels habitatges del Congrés es basa en la construcció tradicional i en la introducció puntual de nous elements constructius basats en el formigó armat. **Es tracta, en definitiva, d'una construcció pragmàtica des de l'optimització continuista de la tradició constructiva.**

Per acabar, cal destacar que la tecnologia del formigó armat en la materialització dels edificis es massifica a partir de la dècada de 1960. Per tant, cal concloure que **els habitatges del Congrés constitueixen un dels últims grups basats en l'optimització de la tradició constructiva catalana.**

---

[4] Paricio Casademunt, Antoni. Canvi de cultura constructiva als 60. L'informatiu. COAATEEB. Juliol-agost del 2008.

Carmen Rodríguez

7. La qüestió de l'habitatge social dins el marc ideològic del franquisme

La dimensió simbòlica i moral de la casa

Haciendo hogar, y haciendo hogares, se hace también la nación[1]

Una altra qüestió que cal tenir en compte és la dels termes en què es produirà la convivència de les formulacions arquitectòniques amb les de la ideologia del règim. A l'inici de la dècada de 1950, l'actualització del discurs i dels instruments d'una arquitectura que cercava trobar respostes efectives a la realitat haurà d'aprendre a conviure amb l'escleròtica ideologia d'un règim entestat a associar la dimensió simbòlica de la casa amb el sentiment nacional. El paper paternalista dels governants envers la gran família espanyola situa la casa al bell mig dels interessos estatals; la llar és l'escenari on es fan tangibles les aspiracions nacionals i la seva configuració material i espiritual representa la imatge de l'ordre social: "Para defender una Patria, antes que nada, hemos de luchar por conservar nuestra propia personalidad de seres dignos y cristianos; hemos de luchar dentro de los muros bien parapetados de nuestro propio hogar."[2] La casa no és només font de salut pública,[3] sinó també una prioritat política: "De tener una decorosamente alojada, digna en sí misma, bien nutrida en cuerpo y alma, con una personalidad bien definida, a tener una más gregaria, almacenada en tugurios, hay una diferencia capital."[4]

La regeneració moral del país portava implícita la regeneració material, que, en el context de l'habitatge, era alentida a causa del creixement dels moviments migratoris cap a les ciutats, del dèficit en la disminució de la construcció, de la carència de materials o de l'envelliment dels edificis, entre altres factors. No és estrany que aquests problemes estiguessin al centre de la majoria de propostes polítiques i socials del règim. En aquest sentit, només cal recordar la successiva creació d'organismes públics i de les lleis corresponents: des de la Dirección General de Regiones Devastadas (1938), l'Instituto Nacional de la Vivienda (1939) o l'Obra Sindical del Hogar (1939) fins a la Dirección General de Arquitectura (1939-1957). La legislació immobiliària té 4 etapes successives: els habitatges protegits (19-4-1939), els bonificats (25-11-1944), els de renda limitada (15-7-1954) i també els subvencionats

1 Maestrojuan, F. J. "Ni un hogar sin lumbre ni un español sin hogar. José Luis Arrese y el simbolismo ideológico en la política del Ministerio de la Vivienda" a Príncipe de Viana, núm. 58/210; Pamplona: Gobierno de Navarra, 1997; pàg. 180.

2 Martín Artajo, Javier (secretari tècnic de l'Instituto Nacional de la Vivienda). "Momento decisivo para la solución del problema de la vivienda" (21-11-1953); a *Conferencias de la Exposición* "Aportación de VCE al problema de la vivienda en Barcelona". Barcelona, 1954; pàg. 119.

3 Martín Artajo, J. (1954): "El hogar, y en general el alojamiento para una población, es ante todo fuente de la salud pública"; a Op. cit.; pàg. 117.

4 *Ibíd.*

Figura 1. José Luis Arrese Magra

(22-11-1957). Finalment, la creació del Ministerio de la Vivienda, el 25 de febrer de 1957, integrarà els esforços de les institucions anteriors.[5]

Probablement, entre tots els responsables de la política d'habitatge franquista, José Luis Arrese Magra[6] ha estat qui va contribuir més a la creació de continguts destinats a fer de la casa el centre d'un veritable projecte doctrinal, especialment des que es va incorporar al flamant Ministerio de la Vivienda (1957). Arrese era un dels principals ideòlegs del nacionalsindicalisme i membre actiu de la Falange; des del seu càrrec del ministeri va difondre la imatge de la família com a principal font de l'estabilitat de l'home i la de la llar com l'únic mitjà capaç de facilitar el bon desenvolupament del grup familiar. En aquest sentit, el ministeri volia ser la culminació de tot un procés dirigit a afavorir "la más deseada de las ilusiones, e implantar, como un himno de gloria, el arraigo de la familia en el ambiente cálido y amable del hogar".[7] Un esperit compartit amb la doctrina social de l'Església, seguint la convicció que, només en la col·laboració conjunta, aquesta tasca assoliria la transcendència política i religiosa que li corresponia: "El hogar crea en el hombre una responsabilidad y le impone una norma de vida, la familia adquiere un considerable valor como refugio, o prevención, contra los peligros que acechan al individuo aislado. Asimismo, el hogar liga al hombre a un espacio geográfico, lo sedentariza, impide el nomadismo y, por consiguiente, es el primer germen del sentimiento nacional."[8]

La pàtria esdevé la llar de tots els espanyols[9] i, per aquesta raó, és imprescindible mantenir-ne l'ordre: "Sabéis que el hogar de muchos ha sido hasta ahora la taberna, la cárcel o el hospital, y por ello estuvimos a punto de tener una Patria mandada por borrachos, por delincuentes y por enfermos."[10] Aquest recorregut ideològic coincideix amb el que havia fet el bisbe Modrego a l'hora justificar la iniciativa de les VCE: "Inspirado, pues, por la gravedad de este problema, cuyo índice más elocuente lo arroja: la delincuencia infantil; las enfermedades contagiosas; la reducción de la nupcialidad y de la natalidad; las peleas, aún mortales, entre vecinos; la promiscuidad de sexos; la huida del cabeza de familia a las tabernas, y abandono de los hijos por la madre, asistiendo de sesión a sesión de cinematógrafos."[11]

Així doncs, la defensa de la casa i de la família era l'objectiu comú per protegir el país. Malgrat que ja s'havia arribat a assumir públicament el problema de l'habitatge, la situació es considerava una conseqüència més del desgavell social anterior a l'arribada del règim: "El problema surge, entre nosotros, a raíz de la revolución de 1936, cuando la negación del sentido cristiano de la familia pretende destruir la sociedad, perdido el sentido de la responsabilidad individual y nacional. [...] Pudimos salvar de aquel naufragio nuestro espíritu, pero sufrimos un colapso material. De este colapso nació el problema de la escasez de viviendas."[12]

> "El problema de la vivienda tiene hoy una amplitud universal y una enorme trascendencia social, porque es la base donde se sustenta la familia, auténtico fundamento de la estructura de nuestra sociedad. [...]No resolveremos el problema si en cada vivienda modesta no mantenemos y estimulamos los valores esenciales de la familia." (Bassó, F./Buxó, J.M./Bohigas, O. "Estudio social del problema de la vivienda en relación con las zonas afectadas por el mismo"; pàg. 2).

"Dos mil matrimonios se frustran cada año. Una de las consecuencias más alarmantes que produce la escasez de viviendas es la honda desmoralización que produce en la juventud trabajadora entre la que abundan las que fracasan en sus más nobles anhelos, como son los de constituir una familia y crear un hogar, por la imposibilidad material de encontrar una vivienda en las debidas condiciones al alcance de sus posibilidades." (Pedret, J. "La obra de las Viviendas del Congreso, en vías de realización"; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 9-11-1953).

"¡Qué fruición tan noble y santa, al contemplar cómo las viviendas que surgieron a impulsos de la abnegada caridad hacen la felicidad de los esposos que así pudieron contraer matrimonio; de los que pudieron cambiar su habitación estrecha por otra más amplia, donde la familia pueda alcanzar su normal desarrollo; de los trabajadores que, al volver de sus faenas, hallan el hogar confortable en el que esposas e hijos hacen su vida de familia, fundamento necesario de todo orden social, natural y cristiano!" (Modrego, G. "Exhortación pastoral: Uno de los frutos del Congreso Eucarístico Internacional: Viviendas", a *La Vanguardia Española*, Barcelona, 17-11-1951).

Deu anys després d'haver guanyat la guerra, el règim comença a reconèixer la seva impotència econòmica i productiva i, davant la negativa de socialitzar l'habitatge, demanarà la col·laboració de la iniciativa privada, però mantenint el control sobre qualsevol iniciativa constructiva: "Para mí es bien claro el papel que corresponde al Estado: orientar socialmente la construcción, dirigirla técnicamente y ayudarla económicamente."[13] A aquesta convicció s'hi havia arribat no sense dificultats: de fet, el primer director de l'Instituto Nacional de la Vivienda i responsable de l'Obra Sindical del Hogar (OSH), Federico Mayo, defensava la idea que fos l'Estat qui resolgués el problema de l'habitatge, tenint en compte les condicions tecnològiques i materials disponibles; el seu successor, Luis Valero Bermejo, fent front a la indiferència del sector privat, impulsava per la seva banda la tasca de l'OSH com a organisme responsable de la construcció de l'habitatge social. No serà fins a l'arribada d'Arrese al ministeri que s'imposarà un cert pragmatisme, amb la incentivació de la política de la propietat, de la qual és fruit l'eslògan "No queremos una España de proletarios, sino una España de propietarios".[14]

Però abans que arribessin els canvis, la complexitat de la realitat del país obligava a assumir les limitacions dels recursos públics; la manca d'habitatge ja no era únicament una qüestió pública, l'Estat s'havia de deslliurar d'aquesta feixuga tasca perquè, segons el degà del Col·legi d'Arquitectes, "no puede, ni debe, resolver el problema en su totalidad; su misión es encauzarlo para facilitar su solución y crear un estado de opinión favorable para conseguir que las corporaciones, entidades y

---

5 Maestrojuan, F.J. Op. cit.; pàg. 176.

6 José Luis Arrese Magra (Bilbao, 1905-Corella, 1986), arquitecte. Va ser responsable del Ministerio de la Vivienda entre el 1956 i el 1960.

7 Arrese, J.L. "Discurso a los presidentes de los Colegios de Agentes Oficiales de la Propiedad Inmobiliaria (1-5-1959), a *Política de Vivienda. Textos y Discursos*; vol 2; Madrid: Ministerio de la Vivienda, 1961.

8 Segons Maestrojuan, la interpretació de la família com a mitjà d'estabilitat social deriva en la idea de reforçar tots els mitjans per prevenir el comunisme; a Op. cit., pàg. 179.

9 "Familia, hogar y patria son cimientos del régimen y a éste corresponde su protección y correspondedesarrollo"; Maestrojuan. Op. cit.; pàg. 173.

10 Arrese, J.L. "La obra falangista de la vivienda", discurs pronunciat a Màlaga per anunciar l'inici d'habitatges protegits (5-5-1940); pàg. 1.172; citat a Maestrojuan. Op. cit.; pàg. 180.

11 "Fundamentos y actuación de VCE"; a *Conferencias de la Exposición* "Aportación de VCE al problema de la vivienda en Barcelona"; Barcelona, 1954; pàg. 8.

12 "Boletín Informativo VCE"; Barcelona: Mayo, 1953. Fons VCE de l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

13 Martín Artajo, J. (1954); Op. cit.; pàg.124.

14 Arrese, J.L. "Discurso a los presidentes de los Colegios de Agentes Oficiales de la Propiedad Inmobiliaria (1-5-1959), a *Política de Vivienda. Textos y Discursos*; vol 2; Madrid: Ministerio de la Vivienda, 1961; pàg. 60. Una de les solucions presentades per Arrese al nou ministeri serà el Plan de Viviendas Subvencionadas, creat per facilitar la inversió privada, sempre sota un control estatal pel que fa als aspectes de finançament i subministrament. D'aquesta forma, s'augmentava el nombre de propietaris alhora que s'enfortia l'estabilitat social. Vegeu Sambricio (1999); pàg. 60.

Figura 2. El director general de l'habitatge , Alfonso Montes, amb Narcís Jubany i altres membres de l'Asociación Católica de Dirigentes, 1957. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

particulares resuelvan el problema, no con espíritu de lucro, sino en cumplimiento de una función social".[15] Precisament, la manca de recursos estatals va ser un dels detonants de la promoció de les VCE: "Viviendas del Congreso. Las limitaciones de la ley de Arrendamientos no desaparecerán mientras subsista el problema de la vivienda. Pero... ¡atención! El problema de la vivienda no es un problema solamente del Estado, sino que afecta a cada uno de nosotros. Es un problema social, pero es también un caso de conciencia."[16] Així doncs, l'objectiu serà "facilitar la adquisición de viviendas que se construyan, mediante plazos tan amplios que todos puedan llegar a ser propietarios de su hogar".[17]

Modrego va demanar la implicació de l'Asociación Católica de Dirigentes[18] i d'un grup d'industrials i professionals barcelonins. Segons Checa, "con la participación en esta obra, los empresarios católicos intentaban conseguir dos objetivos: por un lado, salir del plano secundario al cual estaban relegados por el gobierno franquista y demostrar al conjunto de la sociedad su capacidad de iniciativa y de liderazgo. [...] Por otro lado, dicha participación era un intento, bien de retorno, bien de recuerdo, de una burguesía anterior a la República, en todo aquello que incumbía al mecenazgo social y cultural".[19] En una assemblea celebrada al Palau de la Música el 27 de desembre de 1951, l'Asociación Católica de Dirigentes feia públic el seu suport gestor a la iniciativa de Modrego; el 3 de març de 1952 es constituí la comissió gestora que signava un manifest el dia 18 del mateix mes, amb la intenció de donar a conèixer l'existència de l'entitat Viviendas del Congreso Eucarístico. El 22 de setembre, l'Instituto Nacional de la Vivienda aprovava oficialment els estatuts del Patronat de les VCE.[20]

Com a defensor de la iniciativa privada, el president de l'Asociación Católica de Dirigentes i del Consell d'Administració de les VCE, Juan Vidal Gironella, considerava que la manca d'habitatges era una conseqüència d'una visió materialista de la funció del capital i destacava el fet que la promoció del Congrés no era una empresa benèfica, sinó un projecte dirigit a crear propietaris i mantenir, d'aquesta manera, l'estabilitat social: "No olvidemos la misión que tiene encomendada la iniciativa privada y lo que su ausencia representaría. Nosotros debemos fomentarla: así colaboraremos en la solución del problema de la vivienda y así haremos un favor señaladísimo a nuestros dirigentes. Ha pasado la época de los individualismos. Hoy sólo triunfan los esfuerzos colectivos, y a ellos tenemos que ir en un gran movimiento de solidaridad cristiana.[21] [...] Nuestra entidad [...] no da viviendas, facilita el acceso a la propiedad; aumenta el número de propietarios de su propio hogar, factor decisivo de equilibrio social; intensifica la función social de la propiedad privada, y vigoriza la vida familiar, célula básica de la sociedad cristiana."[22] Luis Jover Nunell, vocal del Patronat, es pronunciava en la mateixa direcció, tot i que expressava els seus dubtes davant l'encert del model urbanístic de les VCE: "Tal vez con un exceso de ambición los patrocinadores y elementos integrantes del Patronato de las Viviendas Eucarísticas han querido no sólo

proporcionar un hogar a la familia, sino proporcionar un hogar que llegase a ser propio, es decir, que no estuviese la familia en arrendamiento y en una forma transitoria, sino que dentro de lo posible llegase a ser propietaria y dueña del hogar. Que esto es un poco difícil, que no es una solución ideal a base del sistema de bloques de casas, que es el que se ha tenido que adoptar de momento, que sería un sistema más ideal a base de 'Ciudad Jardín' y de viviendas, si no individuales, casi individuales, os tenemos que dar la razón; pero el problema está en marcha y las soluciones que nosotros patrocinamos a la larga son más ambiciosas."[23]

Les diferents concepcions de l'habitatge social

No sólo construimos casas sino también un modo de vivir nuevo[24]

La política oficial d'habitatges subvencionats tenia com a objectiu no tan sols la configuració espiritual de la vida familiar, sinó també la definició material de les condicions mínimes de la casa. Malgrat el consens, no era fàcil assolir la unanimitat a l'hora de coincidir sobre quines havien de ser les característiques ideals de l'habitatge social a la postguerra. Era evident que s'havien de proposar diferents tipus d'habitatges, tenint en compte la configuració del grup familiar, basada en un matrimoni i tres fills com a punt de partida. La qüestió es va resoldre prenent el model de referència de la casa de 3 habitacions, sala d'estar, bany i cuina, i unes dimensions mínimes que s'anaven modificant en funció de les condicions econòmiques i propagandístiques de cada moment. En aquest sentit, Fernando Chinchilla, secretari tècnic de l'Obra Sindical del Hogar[25], explicava les característiques bàsiques de l'habitatge econòmic, impulsat per l'Estat segons la llei del 19 d'abril de 1939: "Naturalmente que el nuevo Estado ya prevé que no puede construir ni barracas ni cuevas. Tiene que construir viviendas. Y señala sus condiciones mínimas, ya sean de superficie, de cubicación o de elementos básicos de construcción [...] como elemento base el comedor de estar, tres dormitorios, dos de ellos como mínimo con dos camas, con sus servicios sanitarios, de aseo, lavadero, ducha y lavabo."[26] Per la seva banda, Javier Martín Artajo, secretari tècnic de l'Instituto Nacional de la Vivienda[27], recuperava la dimensió espiritual de la casa sense fer cap referència a les seves condicions materials: "En un concepto cristiano, la vivienda mínima es aquella indispensable para que el hombre y la familia desarrollen su vida, puedan ejercer en ella y servir de base para el ejercicio de su

15 Ros Vila, J.M. "El problema de la vivienda"; a *Cuadernos de Arquitectura;* Op. cit.; pàg. 1.

16 Anunci a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 27-5-1952.

17 "Fundamentos y actuación de VCE"; a *Conferencias de la Exposición*, Op. cit.; pàg. 11.

18 L'Asociación Católica de Dirigentes va ser creada per decret pel bisbe Modrego el 25 de gener de 1951 i els seus estatuts es van aprovar el 8 de febrer del mateix any.

19 Checa, M. "La Diócesis de Barcelona en la Posguerra. Entre la reconstrucción de edificios religiosos y la producción inmobiliaria (1942-1962)", capítol: "Las políticas de la vivienda y los problemas de renovación urbana"; a Capel, H./ Linteau, P-A (eds.). Barcelona-Montreal. *Desarrollo Urbano comparado*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1998; pàg. 441.

20 Per a les diferents fases de la constitució de l'entitat, vegeu Checa, M. (2008).

21 "Palabras pronunciadas el dia 28 de noviembre de 1953 por D. Juan Vidal Gironella, Presidente de la Asociación Católica de Dirigentes y Presidente del Consejo de Administración de VCE"; a *Conferencias de la Exposición;* Op. cit.; pàg. 51.

22 Vidal, J. Op. cit.; pàg. 49.

23 Jover Nunell, Luís: "Las necesidades familiares, base de las adjudicaciones de viviendas"; a *Conferencias de la Exposición;* Op. cit.; pàg. 28.

24 Arrese, J.L. ; citat a Maestrojuan, Op. cit.; pàg. 186.

25 Chinchilla Ballesta, Fernando (secretari tècnic de l'OSH),16-11-1953: "La construcción de viviendas por la OSH"; a *Conferencias de la Exposición;* Op. cit.; pàg. 59-66.

26 Chinchilla, Op. cit.; pàg. 60.

27 Martín, J. *Conferencias de la Exposición;* Op. cit.; pp. 113-133.

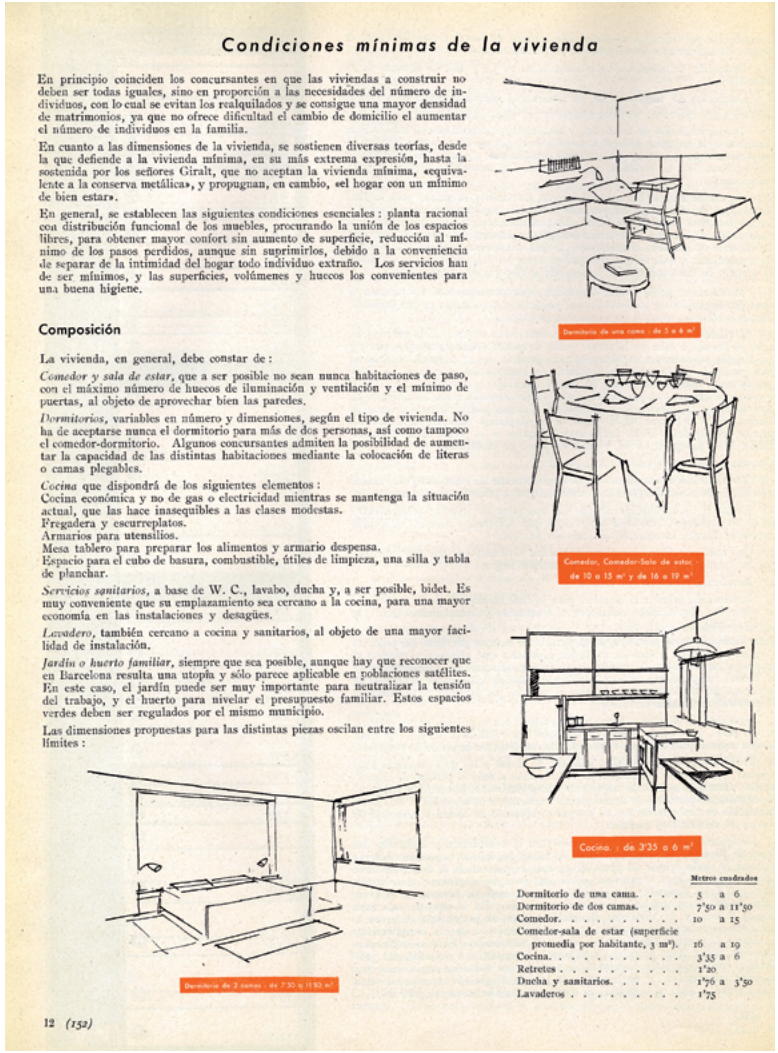

Condiciones mínimas de la vivienda

En principio coinciden los concursantes en que las viviendas a construir no deben ser todas iguales, sino en proporción a las necesidades del número de individuos, con lo cual se evitan los realquilados y se consigue una mayor densidad de matrimonios, ya que no ofrece dificultad el cambio de domicilio el aumentar el número de individuos en la familia.

En cuanto a las dimensiones de la vivienda, se sostienen diversas teorías, desde la que defiende a la vivienda mínima, en su más extrema expresión, hasta la sostenida por los señores Giralt, que no aceptan la vivienda mínima, «equivalente a la conserva metálica», y propugnan, en cambio, «el hogar con un mínimo de bien estar».

En general, se establecen las siguientes condiciones esenciales: planta racional con distribución funcional de los muebles, procurando la unión de los espacios libres, para obtener mayor confort sin aumento de superficie, reducción al mínimo de los pasos perdidos, aunque sin suprimirlos, debido a la conveniencia de separar de la intimidad del hogar todo individuo extraño. Los servicios han de ser mínimos, y las superficies, volúmenes y huecos los convenientes para una buena higiene.

Composición

La vivienda, en general, debe constar de:

Comedor y sala de estar, que a ser posible no sean nunca habitaciones de paso, con el máximo número de huecos de iluminación y ventilación y el mínimo de puertas, al objeto de aprovechar bien las paredes.

Dormitorios, variables en número y dimensiones, según el tipo de vivienda. No ha de aceptarse nunca el dormitorio para más de dos personas, así como tampoco el comedor-dormitorio. Algunos concursantes admiten la posibilidad de aumentar la capacidad de las distintas habitaciones mediante la colocación de literas o camas plegables.

Cocina que dispondrá de los siguientes elementos:
Cocina económica y no de gas o electricidad mientras se mantenga la situación actual, que las hace inasequibles a las clases modestas.
Fregadera y escurreplatos.
Armarios para utensilios.
Mesa tablero para preparar los alimentos y armario despensa.
Espacio para el cubo de basura, combustible, útiles de limpieza, una silla y tabla de planchar.

Servicios sanitarios, a base de W. C., lavabo, ducha y, a ser posible, bidet. Es muy conveniente que su emplazamiento sea cercano a la cocina, para una mayor economía en las instalaciones y desagües.

Lavadero, también cercano a cocina y sanitarios, al objeto de una mayor facilidad de instalación.

Jardín o huerto familiar, siempre que sea posible, aunque hay que reconocer que en Barcelona resulta una utopía y sólo parece aplicable en poblaciones satélites. En este caso, el jardín puede ser muy importante para neutralizar la tensión del trabajo, y el huerto para nivelar el presupuesto familiar. Estos espacios verdes deben ser regulados por el mismo municipio.

Las dimensiones propuestas para las distintas piezas oscilan entre los siguientes límites:

Dormitorio de una cama: de 5 a 6 m²

Comedor, Comedor-Sala de estar: de 10 a 15 m² y de 16 a 19 m²

Cocina: de 3'35 a 6 m²

	Metros cuadrados
Dormitorio de una cama	5 a 6
Dormitorio de dos camas	7'50 a 11'50
Comedor	10 a 15
Comedor-sala de estar (superficie promedia por habitante, 3 m²)	16 a 19
Cocina	3'35 a 6
Retretes	1'20
Ducha y sanitarios	1'76 a 3'50
Lavaderos	1'75

Cara

Densidad, Volumen, Ventilación

La densidad de las viviendas ha de ser tal que, aprovechando al máximo el solar, no cree problemas sanitarios ni de circulación, ya que no debe perderse de vista que la casa económica es la que con los mínimos requisitos de confort, higiene y buen funcionamiento puede facilitarse a un alquiler mínimo o con un fácil valor de adquisición.

Debe evitarse ser demasiado estricto al aplicar las relaciones mínimas entre las superficies de circulación y las habitadas para no dificultar la concepción de la vivienda como un hogar, y un hogar cristiano.

Es de interés la idea aportada por algunos concursantes de que debe irse a la creación de un tipo de casa residencial, a modo de hotel de apartamentos, con el objeto de resolver el problema de la vivienda a las familias poco numerosas y a los solteros.

En los gráficos adjuntos indicamos las superficies mínimas edificadas que se proponen, de acuerdo con la capacidad de cada una de las viviendas.

Las alturas de techo propuestas van desde la mínima de 2'50 m. hasta la de 2'80.

Las superficies de ventilación vienen fijadas en valores absolutos, o bien como una relación entre la superficie de la estancia y la de ventilación. Así, tenemos:

Dormitorios	1'20 m², o bien 1/7 de la superficie
Comedor	1'25 m², o bien 1/5 de la superficie
Cocinas	1 m², o bien 1/4 de la superficie
Sanitarios	0'25 m², o bien 1/7 de la superficie

Matrimonio: de 30 a 47'50 m²

Matrimonio y 1 hijo: de 30 a 32'50 m²

Matrimonio y 2 hijos: de 37 a 62'50 m²

Matrimonio y 3 hijos: de 37 a 79'80 m²

Matrimonio y 4 hijos: de 37 a 79'80 m²

Dibujos de J. Mascaró, Arqto.

Instalaciones

Al ser antieconómica la calefacción, es primordial un asoleo máximo, al menos en la zona de estar y parte de la de dormir. Puede ser interesante el emplazamiento de la cocina en posición central, por ser un buen foco de calor.

Todos los concursantes coinciden en considerar no aconsejable el uso de ascensor, y, en consecuencia, se adopta como máximo la altura de cuatro pisos.

Se propone el amueblado racional de las viviendas, creando un mobiliario tipo, que alguna gran industria del ramo podría dar con grandes facilidades de pago. La monotonía que de ello resultara se compensaría con pequeños detalles decorativos especiales en cada una de las viviendas.

Legislación

La legislación sobre mínimos de edificación no está de acuerdo en sus diversas disposiciones. Las actuales Ordenanzas de Edificación en vigor en los diferentes organismos estatales y municipales se contradicen, así las de la Fiscalía de la Vivienda, son de imposible aplicación en Barcelona, dada nuestra especial parcelación. Ya la Asamblea Nacional de Arquitectos elevó a la Superioridad el deseo de que la Dirección General de Arquitectura refundiera toda la legislación de la vivienda en una sola.

Hagamos constar, para terminar, y en relación al programa de las viviendas modestas, que el artículo 11 del Reglamento de Viviendas Protegidas dice: «En poblados interiores o barriadas de importancia podrá construirse un 20 por 100 de viviendas con programa más reducido, siempre que se justifique debidamente». Este artículo ofrece amplio margen para reducir el programa de las viviendas, por ser el problema de la vivienda una justificación más que suficiente para que pueda aplicarse no sólo este porcentaje, sino uno mayor.

Dors

Figura 3 (cara i dors). Condicions mínimes dels habitatges segons els resultats del concurs organitzat pel COACB el 1949. Cuadernos de Arquitectura, núm. 15-16, Barcelona, 1953

profesión y vivir de manera decorosa. [...] Esa vivienda mínima, a nuestra manera de ver, objetivamente no puede ser menor que una estancia comedor de 16 a 18 m², y 3 habitaciones para el matrimonio y los hijos. [...] Se nos reprocha que es excesiva para las posibilidades actuales. [...] La vivienda tiene que ser buena en sí misma. Suficientemente buena, porque si bien es verdad que a los matrimonios jóvenes les pueden sobrar en los primeros años una e incluso dos habitaciones, es lo cierto que esas viviendas vendrán poco a poco a servir a una familia, a la que hemos de prever un normal desenvolvimiento; y entonces se impone la separación de sexos, y la de los hijos e hijas con respecto al matrimonio."[28] Finalment, Arrese defensava el model de la casa de doble crugia, "que proporciona a todos los habitantes contacto directo con el exterior";[29] amb la supressió dels patis tancats –lloc massa propici a la generació de tota classe de problemes– i l'obertura de murs per permetre l'entrada de la llum i de l'aire. Pel que fa a la distribució interna, l'habitació més important seria la sala d'estar, lloc on "la familia se congrega y se hace hogareña la vida".[30] Quan, des del ministeri, impulsi el model dels habitatges subvencionats, les seves característiques bàsiques partiran d'una superfície mínima de 38 m², un menjador de 10 m², tres dormitoris de dos llits cadascun, un petit bany i una cuina; en el cas de les famílies nombroses, plantejava projectar pisos fins a 150 m² de superfície.[31]

Les condicions mínimes dels habitatges a les conclusions del concurs del COACB

La diversitat de models pel que fa a les dimensions i configuració de l'habitatge social va ser una de les conclusions a la qual van arribar la majoria de concursants de la convocatòria del 1949: "Coinciden los concursantes en que las viviendas a construir no deben ser todas iguales, sino en proporción a las necesidades del número de individuos, con lo cual se evitan los realquilados y se consigue una mayor densidad de matrimonios, ya que no ofrece dificultad el cambio de domicilio al aumentar el número de individuos en la familia."

Les característiques específiques es basaven en:

Comedor y sala de estar, que a ser posible no sean nunca habitaciones de paso, con el máximo número de huecos de iluminación y ventilación y el mínimo de puertas, al objeto de aprovechar bien las paredes.

Dormitorios, variables en número y dimensiones, según el tipo de vivienda. No ha de aceptarse nunca el dormitorio para más de dos personas, así como tampoco el comedor-dormitorio. Algunos concursantes admiten la posibilidad de aumentar la capacidad de las distintas habitaciones mediante la colocación de literas o camas plegables.

Cocina que dispondrá de los siguientes elementos: Cocina económica y no de gas o electricidad mientras se mantenga la situación actual, que las hace inasequibles a las clases modestas. Fregadera y escurreplatos. Armarios para utensilios. Mesa tablero para preparar los alimentos y armario despensa. Espacio para el cubo de basura, combustible, útiles de limpieza, una silla y tabla de planchar.

Servicios sanitarios, a base de W.C., lavabo, ducha y, a ser posible, bidet. Es muy conveniente que su emplazamiento sea cercano a la cocina, para una mayor economía en las instalaciones y desagües.

Lavadero, también cercano a cocina y sanitarios, al objeto de una mayor facilidad de instalación.

---

28 Martín, J. Op. cit.; pp. 122-123.

29 Arrese, J.L. "Discurso de clausura del Congreso Nacional de Urbanismo en el Salón de Ciento de Barcelona (8-11-1959); pàg. 1.333; citat a Maestrojuan, Op. cit.; pàg. 183.

30 Arrese, J.L. Op. cit.; pàg. 1.334; citat a Maestrojuan, *Ibid.*

31 Maestrojuan. Op. cit.; pàg. 182.

Jardín o huerto familiar, siempre que sea posible, aunque hay que reconocer que en Barcelona resulta una utopía y sólo parece aplicable en poblaciones satélites. En este caso, el jardín puede ser muy importante para neutralizar la tensión del trabajo, y el huerto para nivelar el presupuesto familiar. Estos espacios verdes deben ser regulados por el mismo municipio."[32]

Al resum també es recollien els resultats dels estudis de densitats proposades pels diferents grups d'arquitectes: "La densidad de las viviendas ha de ser tal que, aprovechando al máximo el solar, no cree problemas sanitarios ni de circulación, ya que no debe perderse de vista que la casa económica es la que con los mínimos requisitos de confort, higiene y buen funcionamiento puede facilitarse a un alquiler mínimo o con fácil valor de adquisición. Debe evitarse ser demasiado estricto al aplicar las relaciones mínimas entre las superficies de circulación y las habitadas para no dificultar la concepción de la vivienda como un hogar, y un hogar cristiano."[33]

La defensa del "mínim benestar" enfront del model de l'habitatge mínim

El projecte guanyador del concurs del problema de l'habitatge de Barcelona (1949) no va tenir gaire ressonància a l'estudi-resum de *Cuadernos de Arquitectura*, tot i que –com el cas del projecte del COAVN– s'havia inspirat en les tipologies distributives dels estudis d'habitatges racionals del CIAM de Frankfurt (1929) i era un dels primers exemples de la postguerra que aportava un estudi sistemàtic arran del problema de l'habitatge, en què seguia un criteri interdisciplinari i demanava la concurrència de les forces productives, econòmiques i polítiques. La seva intenció era plantejar la racionalització de la demanda massiva, l'actualització i la modernització dels instruments de projecte i també la reivindicació de la tasca social de la professió. Malgrat el caràcter innovador de la proposta, sembla que l'omissió dins la memòria de qualsevol contingut moral i ideològic hi va jugar en contra a l'hora ser una referència que es pogués tenir en compte en la realitat.

En canvi, la proposta del segon premi, de R. Giralt Casadesús i E. Giralt Ortet, fou la que despertà més atenció tant a les pàgines de *Cuadernos de Arquitectura*[34] com a les d'altres publicacions d'àmbit estatal, com la *Revista Nacional de Arquitectura*. Carlos Sambricio assenyala la reverberació del plantejament dels Giralt al projecte dels habitatges del Congrés, suggerint que tant Soteras com Benavent –que va fer un projecte per al carrer de Felip II– tingueren en compte les seves formulacions: "Los modelos definidos por Soteras y Benavent para VCE están ligados más a las propuestas formuladas por Giralt Casadesús que a las que propugnaban la prefabricación."[35]

Creiem que l'interès obtingut pel plantejament dels Giralt es fonamenta especialment en dos aspectes que el diferencien de les altres proposicions: d'una banda, la consideració que, dins el problema de l'habitatge econòmic, hi intervenen alhora factors d'ordre intel·lectual i físic, però, especialment, morals; de l'altra, la introducció del concepte de "mínim benestar", en clara contraposició al que qualificaven com "el principio equivocado de la vivienda mínima". Aquest concepte de "mínim benestar" es vincula a l'habitatge econòmic precisament en allò que el fa indestriable del seu caràcter moral. En aquest sentit, Giralt explicava que "el problema de la vivienda, sobre todo la de los económicamente débiles, fue enfocado por técnicos y especialistas como un problema meramente económico. [...] La casa debía ser "barata", prescindiendo de factores morales. [...] La vivienda mínima era el ideal de 1930. [...] Y era curioso: el hombre primitivo coincidía exactamente con el técnico racionalista de 1930. Uno y otro concebían la vivienda como una y pura satisfacción de las necesidades materiales del hogar. [...] Viviendas mínimas con camas plegables para convertir un dormitorio en comedor o un comedor que por la noche era un dormitorio de dos camas, nuevos materiales para dar barniz de casa moderna; pero el hogar, el hogar cristiano, no existía."[36]

Els valors del "mínim benestar" són, al nostre parer, els que veritablement marquen la distància envers altres propostes del concurs: "En cuanto a las dimensiones de la vivienda, se sostienen diversas teorías, desde la que defiende a la vivienda mínima, en su más extrema expresión, hasta la sostenida por los señores Giralt, que no aceptan la vivienda mínima, 'equivalente a la conserva

metálica', y propugnan, en cambio, 'el hogar con un mínimo de bien estar'".[37] Aquest principi, que tenia la qualitat de ser un "precepto más humano y más cristiano que el racionalista", s'identificava amb "la casa con alegría de vivir, que satisfaga el problema de las necesidades de la familia: estancia, reposo, trabajo, higiene y recreo; la calle, ennoblecida con árboles y flores; con los servicios de guardería; con escuelas; con plazas de juego para los niños, con iglesias, que crean el amor al prójimo y educan la moral; con servicios sociales, higiene, cultura y deporte. No concebimos la vivienda si no va enlazada con la ciudad. Vivienda, urbanización y servicios sociales son las 3 bases de un mínimo de bienestar".[38] La dimensió moral de la casa i la definició del "mínim benestar" tanmateix formaven part del catàleg d'aspiracions expressives del que començava a prendre forma com el primer conjunt d'habitatges del Congrés Eucarístic.

La resposta dels Giralt, a més de constituir tota una planificació sistemàtica d'un pla de construcció de 24.585 habitatges que s'havien de desenvolupar en tres anys (1950-1952), presentava les característiques de l'habitatge tipus, amb una "planta racional con distribución funcional de los muebles, procurando la unión de los espacios libres, para obtener mayor confort sin aumento de superficie, reducción al mínimo de los pasos perdidos, aunque sin suprimirlos, debido a la conveniencia de separar de la intimidad del hogar todo individuo extraño. Los servicios han de ser mínimos, y las superficies, volúmenes y huecos los convenientes para una buena higiene".[39]

El model del "mínim benestar" mantindrà la vigència més enllà del concurs; la seva instrumentalització oficial arribarà amb les paraules d'Arrese pronunciades en concloure el Congrés Nacional d'Urbanisme de Barcelona del 1959: "Todo parece como si un aire de sinceridad hubiera penetrado en el hogar para devolver la primacía a lo esencial, proclamando de un modo rotundo que la vivienda se ha hecho para que vivan en ella sus moradores y no para ofrecer a los visitantes unos minutos de falsa apariencia: es como si frente al 'bien parecer' que tanto preocupa en momentos de hipocresía, la arquitectura hubiera abierto paso de modo definitivo al 'bien estar', como lema que preside toda la nueva orientación de la vivienda."[40]

---

[32] Bassó, F./Buxó, J.M./Bohigas, O. "Condiciones mínimas de la vivienda"; a *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 15-16; pàg. 12.

[33] Bassó, F./Buxó, J. M./Bohigas, O. Op. cit.; pàg. 13.

[34] Bassó, F./Buxó, J. M./Bohigas, O. "Estudio social del problema de la vivienda en relación a las zonas afectadas por el mismo. Concepto humano del problema"; Op. cit.; pàg. 2.

[35] Sambricio, C. (1999) pàg. 46. Checa coincideix amb Sambricio que Soteras tingué present una proposta de Ramon Giralt Casadesús i Clemente Maynés Gaspar, amb el titol "Estudio sobre la vivienda económica en España", que el cos d'arquitectes municipals havia publicat el 1950. Checa (2008); pàg. 194.

[36] "Resultados del concurso del COACB, Segundo premio. Giralt, R. Un nuevo concepto de vivienda"; a *Revista Nacional de Arquitectura*, Madrid: Mayo, 1950; pàg. 198.

[37] Bassó, F./Buxó, J.M./Bohigas, O. "Condiciones mínimas de la vivienda"; Op. cit.; pàg. 12.

[38] "Resultados del concurso del COACB...; Op. cit.; pp.198-199.

[39] Bassó, F./Buxó, J.M./Bohigas, O. Op. cit.; pàg. 12.

[40] Arrese, J.L. "Discurso de Clausura del Congreso Nacional de Urbanismo en el Salón de Ciento de Barcelona" (8-11-1959); a *Política de Vivienda. Textos y Discursos*; vol 2; Madrid: Ministerio de la Vivienda, 1961; pàg. 127.

Carmen Rodríguez

8. Estratègies de promoció

El començament de la campanya de captació de fons i de promoció del projecte de les VCE

> "Concretamente proponemos lo siguiente: Reunir una fuerte suma con aportaciones voluntarias de cien mil pesetas –las nuestras las primeras– con destino a la construcción de grandes grupos de viviendas de diversas categorías, que perpetuarían, como el mejor de los monumentos, la memoria del XXXV Congreso Eucarístico Internacional, el mayor acontecimiento sin duda que habrá tenido efecto en Barcelona a lo largo de sus gloriosas historias.[1] [...] Nuestro homenaje de piedad a Jesucristo Sacramentado le será, pues, tanto más agradable, en el futuro Congreso, cuanto mayor sea el esfuerzo que realicemos para dotar al mayor número posible de familias modestas de habitación digna de cristianos, suficientemente amplia, luminosa e higiénica."[2]

Martí Checa ha estudiat a fons les característiques principals de la campanya.[3] El plantejament d'aquesta acció es fa palès en una sèrie de documents preparats per donar forma a l'estratègia, tal i com es mostra en el quadre adjunt.

[1] Modrego, G. Exhortació Pastoral "Uno de los frutos del Congreso Eucarístico Internacional: Viviendas"; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 17-11-1951; pàg. 12.

[2] Modrego, G. *Ibíd.*

[3] Checa, M. (1998); pàg. 442.

1. A quién va dirigida

— Católicos practicantes y aquellos que colaborarán llevados por su fe y su obediencia a la Iglesia.
— Todos los ciudadanos, especialmente los 'buenos patriotas', que colaborarán con la obra una vez vean una cierta coherencia con los resultados prácticos.

2. Cómo va dirigida

— Se realiza a modo de campañas concéntricas, en que, una vez convencidas una serie de personas, ellas mismas amplían el círculo de colaboradores. Se ha de hacer entender que se trata de una campaña de "amor" y no de una simple captación de donativos."

Estructurada en 2 fases:

Una campanya prèvia, destinada a preparar la campanya general:

a) Manifest del Patronat, en el qual s'explica que Déu és el motor últim de la campanya. La participació ciutadana a tots nivells no era només econòmica, sinó que també implicava oracions, sacrifici i apostolat.
b) Campanya d'oracions.
c) Notes a la premsa. Projeccions de diapositives als principals cinemes de Barcelona.
d) Petició de donatius a títol individual.
e) Comissió pro quotes fundacionals, encarregada d'obtenir-ne el màxim nombre.

Una campanya general, basada en el desenvolupament i l'ampliació de la campanya prèvia i la recollida de fruits de les dues. Constava de:

a) Campanya escolar, que tenia una importància decisiva, perquè un cop conquistats els infants quedava conquistada tota la família. Consistia bàsicament en la distribució per diferents col·legis de 50.000 fullets explicatius sobre els futurs habitatges del Congrés Eucarístic.
b) Comitès de treball, que procurarien els donatius als treballadors actuant dintre de les empreses:
— indústries de l'alimentació i de la higiene,
— indústries tèxtils i del vestir,
— indústries de la construcció i la decoració,
— indústries químiques i farmacèutiques,
— indústries metal·lúrgiques i elèctriques,
— activitats econòmiques i de relació,
— professions lliberals i artístiques,
— indústries i activitats diverses.
c) Campanya de lliurament de joies, dirigida a senyores de famílies acomodades.[a]

[a] Checa, M. (2008); pàg. 79.

Publicitat i propaganda: el desplegament mediàtic del projecte de les VCE

> "El plan de construcción supone a los 5 años una población tan grande como Sant Feliu de Guixols; a los 15 años tan grande como Manresa; a los 20 años como Tarragona. Una ciudad en la que todos los habitantes serán propietarios de su propio hogar".
> (Text del cartell promocional a les oficines del Patronat de les VCE)

La història dels habitatges del Congrés és un cas singular, especialment pel que fa al complex procés de difusió, dirigit des del bisbat amb la confluència de les forces del règim i dels agents socials i econòmics barcelonins. Dins aquest procés, va ser fonamental el paper del cap de propaganda de l'entitat, Jaume Nualart Maymí (1910-1989), responsable de l'estratègia de comunicació, de la seva transcendència social i creador d'una efectiva campanya publicitària destinada a sacsejar la consciència pública.

Al llarg de la promoció de les VCE, res es va deixar a la improvisació: des de bon començament, el Patronat va treballar per difondre al carrer, a la premsa, a la ràdio i al cinema –amb projeccions de diapositives a les principals sales d'estrena de la ciutat– els avenços del projecte. La maquinària propagandística controlava la intensitat dels diferents episodis promocionals a mesura que augmentava el dramatisme dels discursos del bisbe: "El obispo que os habla [...] no sabrá reposar mientras exista un solo barcelonés que carezca de adecuada habitación, en la que hallar el reposo y solaz ganado en las fatigas de la jornada."[4] El mesurat degoteig de les exhortacions de Modrego es dosificava puntualment i s'acompanyava d'un seguit de missatges publicitaris, caracteritzats per un estil immediat i incisiu.

Un dels moments culminants de la campanya de promoció va ser l'exposició "Aportación de Viviendas del Congreso Eucarístico a la solución del problema de la vivienda", inaugurada el 15 de novembre de 1953. La iniciativa s'havia previst amb la finalitat d'apaivagar les crítiques que posaven en dubte els objectius de l'entitat: "Creemos [...] que después de esta exposición nadie podrá llamarse a engaño. Y

"Viviendas del Congreso. Dejar a tantas familias sin hogar es un pecado colectivo. Y los pecados colectivos también se pagan, los paga la sociedad, de la que también formas parte."[a]

"Viviendas del Congreso. Ante el gravísimo problema de la vivienda sólo cabe una amplia y franca ayuda, la colaboración y el apoyo de todos los ciudadanos."[b]

"La incomodidad de su hogar lo aleja de su familia. Dad por amor a una obra de justicia. Viviendas del Congreso Eucarístico."[c]

"La falta de viviendas incrementa la delincuencia infantil. Dad por amor a una obra de justicia. Viviendas del Congreso Eucarístico."[d]

"Sin el amor al prójimo, todas las soluciones técnicas encaminadas a resolver los problemas sociales carecen de humanidad."[e]

"VIVIENDAS DEL CONGRESO! Proporcionar un hogar al que carece de él es una obra de misericordia, tan importante como dar pan al hambriento o vestir al desnudo. Eso es lo que te pide el señor obispo de Barcelona… y seguramente tu propia conciencia."[f]

"Con tu aportación brinda tu amor a las familias sin hogar."[g]

"Viviendas del Congreso. Nuestro homenaje a la Eucaristía —ha dicho nuestro Prelado— será tanto más agradable cuanto mayor sea el esfuerzo que realicemos para dotar a las familias modestas de habitación digna de cristianos."[h]

[a] Diario de Barcelona, 26-9-1952; pàg. 5
[b] Diario de Barcelona, 27-9-1952; pàg. 6
[c] "Religiosas". La Vanguardia Española; Barcelona: 11-6-1954.
[d] "Religiosas". La Vanguardia Española; Barcelona: 6-6-1954.
[e] Anunci. La Vanguardia Española; Barcelona: 21-5-1952.
[f] Anunci. La Vanguardia Española; Barcelona: 22-5-1952.
[g] Anunci. La Vanguardia Española; Barcelona: 23-5-1952.
[h] Anunci. La Vanguardia Española; Barcelona: 29-5-1952.

quienes, a pesar de todo, pretendan quedar al margen de los esfuerzos que se realizan para superar el problema deberán esforzarse para encontrar argumentos que aquieten su conciencia."[5]

Amb l'objectiu d'oferir "una visión de conjunto del problema de la vivienda en Barcelona y de los medios que se ponen en práctica para resolverlo",[6] la mostra presentava gràfics, estudis, plànols i imatges de les realitzacions de l'Obra Sindical del Hogar, de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad i de la Caja de Pensiones para la Vejez y Ahorros, de l'Instituto Nacional de la Vivienda, de l'Instituto Municipal de la Vivienda i del Govern Civil. L'obra de les VCE estava representada per tres maquetes del projecte i un conjunt de fotografies i plànols: "Las personas poco convencidas necesitarán "ver" que la Obra es eficiente, que actúa con justicia distributiva. Necesitarán "comprender" que producirá grandes beneficios de orden social que les beneficiarán a ellos mismos."[7] El Patronat demanava la participació directa de tots els membres, amb els quals acordava una data i una franja horària de permanència al local de l'exposició per tal d'augmentar amb la seva presència el relleu i la importància del projecte.

L'exposició es va acompanyar d'un seguit de conferències en què participaren representants dels principals organismes oficials. A l'acte de cloenda, Vidal Gironella lligava l'activitat de la institució a la tasca "modèlica" de la política d'habitatges del Govern Civil: "Su obra ha sido la de construir viviendas, no según la concepción anticuada de grupos de casas baratas –almacenamiento de seres humanos sin respeto ni dignidad–, sino según la moderna visión de los aspectos morales, sociales, higiénicos, comerciales y de servicios públicos, que convierten el conjunto de edificaciones en un barrio ameno y agradable."[8] També el Delegado de Evacuación y Construcciones del Govern Civil de Barcelona, Carlos de la Cuadra, es refería al grup de Verdum[9] com un exemple que "no se ha construido para que sea un aduar, sino que sea un barrio de personas que puedan convivir como si fuera un distrito de Barcelona. Que no porque esté en las afueras se ha de consentir cualquier desmán".[10] Els plànols de las Cases del Governador havien estat elaborats per Josep Soteras amb l'aval de J. M. Ros Vila, vocal en aquell moment de la Junta de las Viviendas. Cal recordar que les Cases del Governador s'havien inaugurat el juliol d'aquell mateix any i que els habitants d'aquest barri eren precisament barraquistes desplaçats de la plaça Pius XII, on s'instal·là el 1952 l'altar dissenyat per Soteras, Lluís Riudor i Joaquim Vilaseca.

L'abril de 1954, coincidint amb la data d'entrega de claus de la darrera promoció d'habitatges, el Patronat va endegar la celebració del que havia de ser el Día de la Vivienda. Com altres activitats pensades per difondre la seva tasca, la celebració d'aquest dia era, segons els responsables "el pretexto para culminar una campaña de propaganda".[11] En aquest sentit, l'estratègia és un altre exemple de l'acurada planificació retòrica de la propaganda de l'entitat a l'hora d'estructurar les accions dirigides a la captació de socis i d'aportacions econòmiques: "El nervio publicitario de la propaganda ha de ser de cariz sentimental. Hablar a las gentes al corazón para que colaboren a una Obra que actúa con sentido común."[12] "Para que la campaña dé buenos resultados es imprescindible darle un amplio carácter de intensa persistencia. Ha de dirigirse a todo Barcelona, intentando remover la caridad a la ciudad entera."[13]

Aquesta era una més de les reaccions previstes per fer front a la desconfiança que generava el projecte en certs sectors socials, per la qual cosa era necessari "unir a

---

4 Modrego, G. Exhortació pastoral (12-7-1952): "Hacia la plena y espléndida realización del proyecto "Viviendas del Congreso Eucarístico"; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 13-7-1952.

5 "Boletín Informativo VCE: El porqué de una exposición"; Barcelona: Noviembre de 1953. Fons VCE de l'Arxiu Diocesà de Barcelona.

6 *Ibíd.*

7 Citat a Checa, M. (1998); pàg. 446.

8 "Palabras pronunciadas el dia 28 de noviembre de 1953 por D. Juan Vidal Gironella, Presidente de la Asociación Católica de Dirigentes y Presidente del Consejo de Administración de VCE"; a *Conferencias de la Exposición*; *op.cit.*; pàg. 46.

9 de la Cuadra, C. "Datos sobre las viviendas construidas por el gobierno civil y beneficiarios de las mismas (20-11-1953)"; a *Conferencias de la Exposición*, Op. cit.; pàg. 81.

10 *Ibíd.*

11 "Próxima campaña de propaganda: Día de la Vivienda". Document mecanografiat. Fons VCE de l'Arxiu del Bisbat de Barcelona, 8 d'abril de 1954.

12 *Ibíd.*

13 *Ibíd.*

1

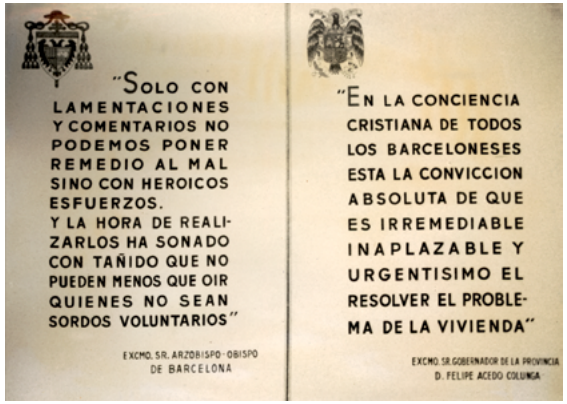

2

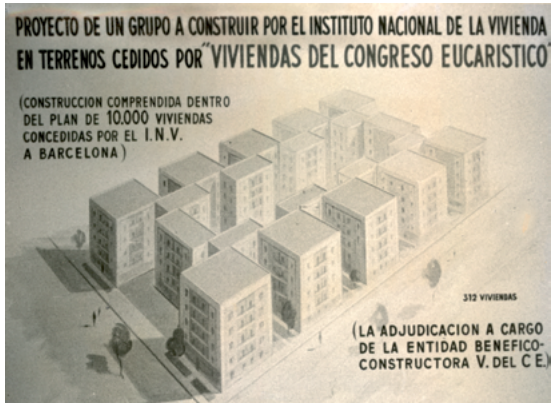

3

4

5

6

Figures 1, 2, 3, 4, 5 i 6. Plafons de l'exposició Aportación de las viviendas del Congreso Eucarístico a la solución del problema de la vivienda. Barcelona, novembre 1953. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

7

8

9

10

Figures 7, 8, 9 i 10. Fullets propagandístics per a la campanya de captació de fons per al projecte del barri del Congrés Eucarístic. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

11

12

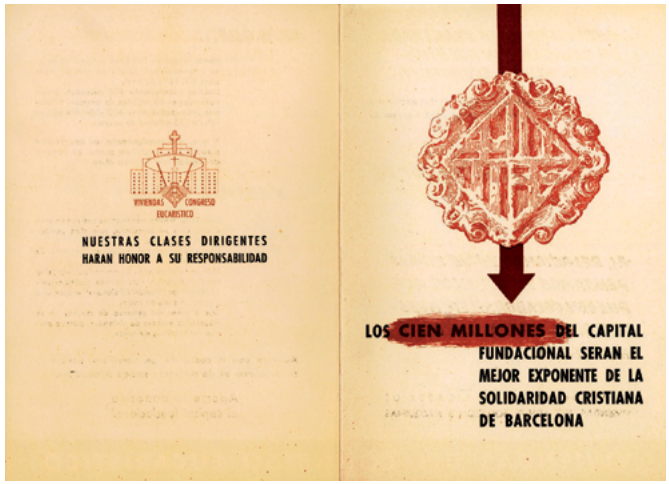

13

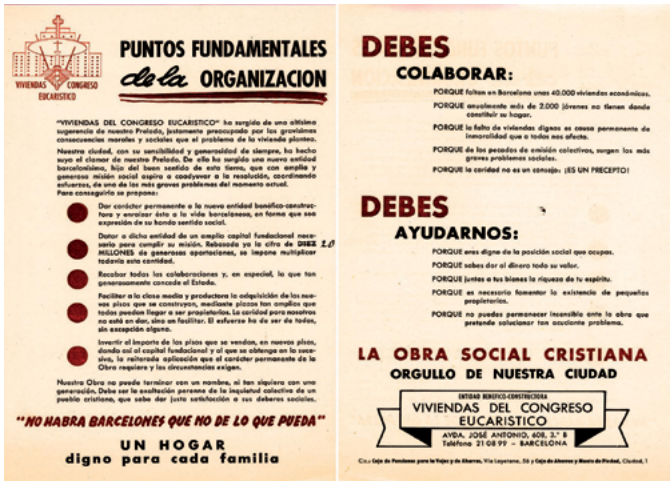

14

Figures 11, 12, 13 i 14. Fullets promocionals del projecte del barri del Congrés Eucarístic. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

15

16

17

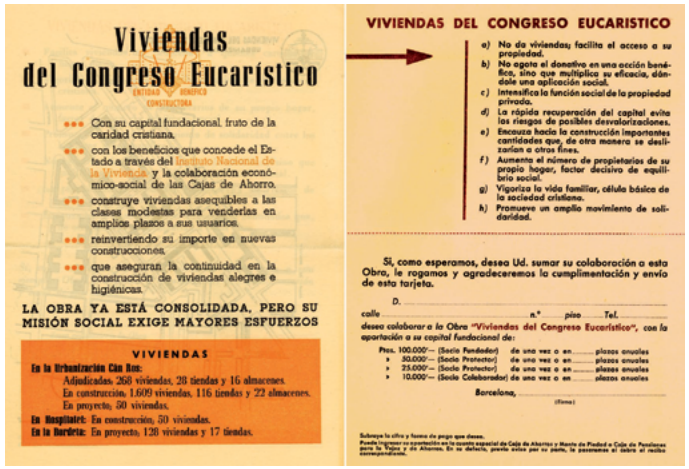

18

Figures 15, 16, 17 i 18. Fullets promocionals del projecte del barri del Congrés Eucarístic. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

nuestra Obra, voluntades y personas que actualmente viven al margen o en contra. No es preciso nombrar las personas; entre las voluntades podemos citar a las órdenes religiosas y al clero".[14]

La figura del bisbe juga, un altra vegada, un paper fonamental: la campanya s'iniciaria amb una de les seves intenses pastorals, parlant de la magnitud del problema però presentant "en contrapartida, las 200 viviendas que podremos repartir. Escrita, no obstante, en tono optimista, reflejando el esfuerzo ya realizado, pero demostrando la necesidad de que no quede ningún barcelonés que no de lo que pueda".[15] Després de les paraules del bisbe, es tractava d'impulsar "campañas de prensa, de radio y preparativos para los actos y propaganda masiva del Día de la Vivienda [...] a los que se unirían folletos, carteles y diapositivas, no excluyendo tampoco conferencias en diversos centros sobre actuación y fines de la Obra".[16] Finalment, el Día de la Vivienda no es va celebrar.

La història propagandística de les VCE és també la del persistent esforç dels seus responsables per difondre al màxim nombre de persones possible la imatge de la legitimitat del seu projecte i de la seva finalitat. Com hem pogut comprovar, no sempre era fàcil aconseguir aquest objectiu i, en algun moment, l'entitat va haver de revisar la seva estratègia de comunicació per recuperar la complicitat tant dels socis com dels adjudicataris dels habitatges. En un document mecanografiat titulat *Algunas observaciones sobre el funcionamiento de las agrupaciones*[17] es replantejava el funcionament de les associacions d'adjudicataris, després que haguessin sorgit problemes a les primeres promocions. Probablement, el significat del lloc que ocupava el Patronat en tot el procés no havia estat entès del tot i calia aclarir i polir les relacions amb els destinataris dels habitatges, especialment després que aquests signessin els contractes d'adjudicació.

"Ya habíamos observado que los usuarios, desde el momento que han satisfecho la cuota inicial, se creen en posesión de unos derechos y su tono varía del de antes de la entrega."

"En realidad, hemos de tener en cuenta este factor, entre otras razones de índole moral, porque realmente, con el pago de su cuota inicial y firma de contrato entran en posesión de unos derechos que llevan, desde luego, aparejados unos deberes."

"Todo ello conduce a la observación de que hemos de obrar con el máximo tacto y delicadeza en el trato con los socios beneficiarios y en la organización de sus agrupaciones."

"Lo más importante es darles la máxima sensación de seguridad para crear un clima de confianza. NECESITAMOS GANARNOS LA CONFIANZA DE LOS NECESITADOS DE VIVIENDA. El mejor sistema consistirá en dar a la Agrupación la máxima sensación, compatible con nuestras necesidades, de que actúa en representación de los intereses de sus asociados y no como mandataria de VCE."

"Hemos de establecer unas mútuas relaciones basadas en este principio. VCE OS AYUDA EN LA CONSTRUCCIÓN DE VUESTRA VIVIENDA, PERO QUIEN CONSTRUYE LA VIVIENDA ES VUESTRO ESFUERZO Y PREVISIÓN."

"Nuestra lucha ha de consistir en esto: GANARNOS LA CONFIANZA de la gente modesta. Lo demás se nos dará por añadidura."

Figura 19. Extractes d'un document mecanografiat inèdit. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

14 *Ibíd.*

15 *Ibíd.*

16 *Ibíd.*

17 Document mecanografiat. Fons VCE de l'Arxiu Diocesà de Barcelona (s/d).

22

23

"No está permitido tener animales domésticos en el interior de la vivienda y mucho menos dedicarse a la cría de aves o de cualquier otra clase de animales, en balcones y terrazas"

"No será permitida ninguna variación de la actual distribución interior de los pisos ni otra modificación alguna, sin la previa aprobación de la sección técnica"

24

Figures 22 i 23. Manual del propietari. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

Figura 24. Normes i reglaments per als futurs veïns

Carmen Rodríguez

9. Adjudicació dels pisos i distribució dels habitants

Sistema d'adjudicació.[a]

El sistema es basa en l'acumulació de punts segons els barems de la comissió. També es van considerar les condicions familiars i la necessitat d'habitatges segons la proporció de menors i majors de 8 anys per habitació ocupada en l'habitatge anterior al sol·licitat. El patronat va establir un sistema d'inspecció per tal d'assegurar la veracitat de les dades dels sol·licitants i dels adjudicataris.

Punts d'adjudicació segons la vinculació:

1. Sindicats.
2. Mutilats.
3. Excombatents.
4. Excaptius.
5. Familiar de caigut (amb dependència econòmica).
6. Militants de Falange Española Tradicionalista
7. Vella guàrdia.
8. Família nombrosa (per a cada fill per sobre de 4, un punt més).
9. Per any d'antiguitat de la sol·licitud.

Condicions:

1. Tenir necessitat real d'habitatge.
2. Haver viscut, o bé la dona o bé els fills, a Barcelona durant dos anys consecutius o més abans de demanar la casa.
3. Tenir ingressos suficients per poder pagar l'habitatge i no tenir-los per adquirir-ne un altre de diferent procedència.

Aspectes morals i ideològics:

1. Habitar en un lloc de superfície insuficient per als membres del nucli familiar.
2. Situació jurídica irregular respecte a l'habitatge que ocupen.
3. Viure amb possibilitat de dany moral.
4. Serveis prestats en interès de la fe, la pàtria o la família.
5. Mèrits especials, tant socials com laborals.

Les sol·licituds es van distribuir en dos blocs inicials.

1. Segons les possibilitats econòmiques:

a) Més de 8.000 ptes.
b) Menys de 8.000 ptes.

L'agrupació A es va dividir en:

A1) Famílies constituïdes (85 %).
A2) Futurs matrimonis (15 %).

2. Agrupació basada en categoria laboral, origen geogràfic i activitat sociocultural dels caps de família:

a)
- Obrers no qualificats (20 %).
- Obrers qualificats (30 %).
- Empleats administratius (30 %).
- Subalterns (5 %).
- Funcionaris (4 %).
- Professionals liberals i independents (11 %).

b)
- Naturals de Barcelona i comarques veïnes (70 %).
- Amb més de 15 anys de residència (20 %).
- Amb menys de 15 anys de residència (10 %).

c) En les mateixes condicions laborals i geogràfiques, es dóna prioritat a un contingent del 5 % al 15 % entre les famílies vinculades a entitats religioses, socioculturals i esportives.[b]

[a] Veure el treball de Martí Checa publicat el 2008.

[b] Cervantes, C./Checa, M./de Grado, A. "El procés de distribució dels primers adjudicataris de les Vivendes del Congrés Eucarístic", 2004; www.ub.edu/geocrit/checa.htm

El procés de selecció i distribució sociològica dels habitants del barri del Congrés

> "Hemos querido que en estas viviendas, en los diversos pisos de sus rascacielos, en estas torres de 14 plantas, vivan los ingenieros, abogados, etc., junto a los empleados, a los obreros. Así ellos y sus nidos desde jóvenes se acostumbrarán a convivir, a conocerse sus problemas y a ayudarse mutuamente." [1]

El conjunt d'habitatges del Congrés Eucarístic suposa també un cas excepcional pel que fa al procés de selecció sociològica dels seus habitants, dissenyat per Jaume Nualart. Aquesta selecció, que, segons Mackay, significava un dels encerts del projecte, era una experiència inèdita a la ciutat, que volia configurar el perfil humà d'un barri heterogeni i mantenir d'aquesta manera la correspondència amb la configuració de la població barcelonina de l'època. Checa interpreta la intenció com la de "formar un barri equilibrat en tots els sentits, amb una composició sociològica similar a la de Barcelona, i capaç d'integrar-se plenament dins d'ella"[2] i destaca que el perfil de la població assimilava la distribució social dels edificis de l'Eixample.

Com el cas de l'adjudicació, el sistema de selecció no fou una tasca senzilla. Hem de considerar que el fet de constituïr un barri format per individus de procedència social i laboral diversa era una temptativa que havia de justificar la seva pertinència fent front a tota classe de suspicàcies: "Hemos querido que tuvieran un carácter eminentemente social y por eso se ha buscado que en las viviendas pudieran alojarse personas de diversa condición económica y social, porque como muy bien sabemos, cuando se unen personas de una sola clase modestísima, tienen en sus vidas tanto que llorar que muchas veces juntan sus lágrimas en un mar de amargura, que fácilmente se convierte en un mar de rebelión y de odio; y esto hay que evitarlo con la convivencia de personas de distinta clase social. No ha de ser una utopía la hermandad y fraternidad que predicamos, sino que han de ser efectivas y reales, y los de arriba no han de desdeñar a los de abajo, sino que hemos de formar una verdadera fraternidad, una verdadera familia."[3]

1

2

Figures 1 i 2. Els futurs habitants del barri visitant les oficines del Patronat per recollir la sol·licitud d'habitatge, setembre de 1954. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

Seguint el criteri rector del lema "Sentido de a mayor cultura, plantas inferiores"[4], Jaume Nualart va redactar l'abril de 1954 un projecte de distribució per plantes dels habitatges. Nualart ja havia decidit no agrupar en un mateix bloc persones d'idèntica classe social o grup d'activitat laboral; d'aquesta manera, assegurava que en un mateix edifici convisquessin individus de diferent posició social "si bien procurando unas condiciones que permitan la máxima sociabilidad y vida de relación".[5] Un cop plantejada la nova forma de convivència, la planta o replà esdevindria la unitat a partir de la qual es podria distribuir els veïns segons les coincidències socials i laborals: "El rellano de la escalera tiene en la vida de vecindad una importancia extraordinaria. Los vecinos de un mismo rellano son más vecinos entre sí que los demás habitantes de la casa. [...] Se propone distribuir las plantas entre las distintas clases sociales, de forma que cada actividad laboral ocupe una planta. Con ello se consigue que los empleados tengan por vecinos directos a empleados y que los peones tengan a su vez como vecinos directos a peones, pero que en cambio la vecindad esté compuesta por todos los grupos sociales."[6]

El criteri formatiu de la distribució es basava en la situació dels treballadors qualificats, subalterns i classes "armades" a les plantes inferiors "por considerar que estas clases forman la media de la urbanización, es decir, de administrativos para arriba encontraríamos resistencia para ocupar este tipo de viviendas y de cualificados para abajo, es posible que hicieran desmerecer el tono de los jardines interiores donde estaban situadas estas viviendas. Tengamos en cuenta que los habitantes de estas viviendas acostumbran a hacer vida de calle".[7] Checa considera que "Nualart parteix de conceptes basats en el determinisme (sociològic)

Figura 3. Visita dels futurs habitants del barri als terrenys de Can Ros, 1954. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

1 Modrego, G. "Alocución del 15 de noviembre de 1953"; a *Conferencias*... Op. cit., pàg. 22

2 Cervantes, C./Checa, M./de Grado, A. (2004). Op. cit.; pàg. 168-169.

3 Modrego, G. "Alocución del 15 de noviembre de 1953"; a *Conferencias*... Op. cit., pàg. 22

4 Cervantes, C./Checa, M./de Grado, A. (2004); pàg. 168.

5 Cervantes, C./Checa, M./de Grado, A. (2004); pàg. 168.

6 Nualart, J. ; citat a Checa, M. (2008); pàg. 214.

7 Checa, M. (2008); pp. 214-215.

que l'indueixen a fixar cada 'classe social' dins un espai ben delimitat i quasi inamovible".[8] Un plantejament que l'autor titlla de "classista", especialment pel fet d'identificar els obrers no qualificats com el grup de cultura més baixa, que, en aquest cas, aniria destinat a les plantes superiors. L'objectiu principal era evitar que el Congrés arribés a tenir el perfil de barri obrer, eludint els perills que comportaven certes associacions de caràcter reivindicatiu: "Convenía ir a la creación de un barrio de composición social heterogénea, tanto para evitar los peligros de toda clase de los llamados barrios obreros como para facilitar la convivencia de los moradores del nuevo barrio. [...] Optamos por crear un barrio cuya composición humana se asemejara, todo lo posible, a la de los barrios circundantes, tanto para evitar posibles aunque inevitables fronteras divisorias, como para huir de la creación de un barrio artificial y artificioso."[9]

Continuant amb les teories que, en aquells anys, impulsaven la integració dels estudis econòmics i socials dins la pràctica de l'urbanisme, Nualart era un convençut defensor de l'aplicació de la sociologia dins el processos de planificació de la ciutat. El projecte de distribució dels veïns dels habitatges del VCE no va ser l'únic en què va participar; també va fer-ne un per al polígon del sud-oest del Besòs i va desenvolupar un estudi sobre el conjunt de Montbau que va presentar al Primer Congrés Nacional d'Urbanisme de Barcelona del 1959.[10] Més d'un cop, participava en els principals fronts del debat arquitectònic d'aquells anys –especialment des del seu càrrec de secretari de la Secció de Sociologia de l'Instituto Católico de Estudios Sociales, creat el 1951–, com ara en el curs sobre *Sociologia i urbanisme*, organitzat pel Grup R l'abril del 1959[11] o al número 60 de *Cuadernos de Arquitectura,* dedicat als suburbis (1965), on plantejava una visió global de l'urbanisme capaç de transcendir els aspectes tècnics: "Una definición juiciosa de la ciudad es la siguiente: 'Expresión de un conjunto de relaciones sociales que se funden en un organismo total'. Por extensión, cabe decir que la ciudad –este mundo de relaciones– ha de facilitar a sus habitantes su promoción individual y social. A la idea de la ciudad como punto de reunión –para trabajar, divertirse o sufrir– hemos de anteponer la ciudad como punto de unión –de solidaridad, e comunidad, de compresión–; a la ciudad que atomiza al hombre, hemos de oponer la que lo personaliza; a la que desintegra individualizando, la que integra a todos en la búsqueda de objetivos comunes."[12]

Juntament amb el bisbe Modrego i mossèn Rogeli Duocastella, director de l'Instituto de Sociología y Pastoral Aplicadas, va organitzar el que s'anomenà la Primera Semana del Suburbio (del 25 de febrer al 2 de març de 1957).[13] La setmana tenia com a objectiu "estudiar los diversos problemas que plantea el crecimiento de la ciudad en orden a la formación moral de sus habitantes".[14] Els temes que s'havien de debatre plantejaven el problema de la immigració, de l'urbanisme, de l'organització social dels barris, dels serveis socials i assistencials, de les escoles i de la formació professional i apostòlica. Dos anys abans –el 18 de desembre de 1955–, ja s'havia celebrat a Madrid el Primer Día del Suburbio, organitzat pel bisbe Eijo Garay: "El Día del Suburbio pretende ser una llamada a la caridad. La caridad, indudablemente, no tiene límites. Para remediar un problema, como el que la zona del suburbio plantea, no basta la limosna de compromiso que se deja caer en el cepillo de los templos. El suburbio necesita una caridad superior, la que redima de la miseria la vida de muchos inmigrantes que llegaron a la urbe con la ilusión de un quehacer que les asegure el triunfo o simplemente la permanencia. Es esta una de esas ocasiones en que la Iglesia exige el máximo."[15]

Modrego i el Patronat sempre havien mantingut el seu projecte a una més que prudent distància del risc que es pogués interpretar només com una acció caritativa; especialment, el bisbe insistia en canvi en la necessitat de facilitar el contacte entre tots els organismes implicats. Convençut de l'autoritat que la seva tasca havia assolit en el camí cap a la solució del problema de l'habitatge, proposava "poner en contacto a todos aquellos que se han interesado hasta el momento por los suburbios en cualquier orden de actividades; interesar a quienes puedan sentir vocación por ello; exponer sus experiencias y reflexionar en común sobre las actividades desarrolladas con el fin de mejorar sus métodos de actuación, y por último una mejor comprensión de los problemas humanos que condicionan toda actividad apostólica".[16] A més de Nualart, que analitzava els resultats de les enquestes que copsaven la realitat de la vida als suburbis, Soteras assumia la interpretació del model de l'estructura urbana i social dels conjunts d'habitatges amb la conferència "Organización social del barrio", presentant "con gran aportación de datos lo que, urbanísticamente debe ser un barrio ciudadano y los servicios sociales que ha de contener, así como el número de habitantes a los

JUEVES 29 DE ENERO DE 1953 LA VANGUARDIA ESPAÑOLA

ANTE LA PROXIMA CONSTRUCCION DE LAS VIVIENDAS DEL CONGRESO

VIVIENDAS DEL CONGRESO EUCARISTICO
MANZANA NÚMERO 1

El Instituto Nacional de la Vivienda ha aprobado el proyecto de viviendas que la entidad benéfico-constructora «Viviendas del Congreso» construirá en los terrenos de su propiedad, situados en una amplia zona lindante con la futura avenida de Felipe II (entre las barriadas de Horta y San Andrés).

Las construcciones proyectadas, que pueden verse en los dos bocetos que ilustran esta plana, constituyen varias manzanas en forma de E de cuarto bracos. Las alas de la fachada principal tienen doce pisos de altura, sobre un cuerpo central y cuatro en las perpendiculares laterales. Se acentúan los patios interiores, con lo que la situación de todas las viviendas es completa. Están previstas en el proyecto agrupado viviendas de una, cuatro y cinco habitaciones, además del comercio-sala de estar, cocina y servicios anexos.

La perspectiva de las edificaciones es de una gran modernidad, y en los cuerpos principales, grandes balcones-terraza amparan la tradicional arquitectónica mediterránea, tan olvidada en las construcciones utilitarias de los últimos años.

El proyecto es debido a los arquitectos barceloneses señores Mercadé, Picardo y Soteras, y el coste de las primeras construcciones, con un conjunto de 500 viviendas, será presupuesto en 37.500.000 pesetas. El Instituto Nacional de la Vivienda aporta su decisiva ayuda y completa con su aportación económica las posibilidades de la entidad, cuyo capital fundacional asciende, actualmente, a cerca de 21 millones de pesetas, consiguiendo en no mucho tiempo con las aportaciones donativos de 100.000 pesetas de los Socios Fundadores, al frente de los cuales se encuentra el arzobispo civil de la provincia, don Felipe Acedo Colunga, quien, desde el primer momento, ha prestado su valiosa cooperación a esta iniciativa.

Ultimada la difícil tarea de construcción y planificación de la obra, «Viviendas del Congreso» cuya denominación, con la aprobación de dicho proyecto, en el período de las realizaciones. El apoyo de los organismos oficiales y del Municipio es total y entusiástico, y la generosidad de los barceloneses flujo sin cesar. Todo ello hace posible la pronta construcción de las dos mil viviendas del primer grupo.

Estas viviendas no se cederán en arriendo, sino que serán vendidas a largos plazos y por usuarios, y las cantidades así recaudadas serán destinadas a nuevas construcciones que se cederán en las mismas condiciones. De esta manera, además de colaborar a la resolución del problema, «Viviendas del Congreso» llevará a cabo una obra de gran importancia social y económica, como es la de sustituir el régimen de propiedad de un precio bajo (factor de estabilidad social) y estimular el ahorro popular hacia la construcción de viviendas, lo que es de fundamental importancia, ante el retraimiento del capital en inversiones inmobiliarias, para afrontar la solución de la falta de viviendas. Importantes cantidades se dedicarán, de esta forma, a la construcción de viviendas, en beneficio de todos, pero, especialmente, de los precios usuales, ya que, como se dijo acertadamente en la última asamblea de arquitectos celebrada en Madrid, «la futura vivienda propia es la mejor inversión que con el ahorro puede hacerse, puesto que es un valor real que con el tiempo acusa su valor».

Mientras, en verdad, digna y acertada de perpetuar en la memoria de los barceloneses las jornadas eucarísticas del Congreso Eucarístico Internacional.

El arzobispo-obispo de la diócesis, doctor Modrego, gran propulsor de la obra de Viviendas del Congreso, entrega los títulos de Socios Fundadores, en el entierro acto celebrado en noviembre de 1952

VIVIENDAS DEL CONGRESO EUCARISTICO
MANZANA Nº 1 y 2
CROQUIS ESQUEMÁTICO

BARCELONA ENERO 1953
LOS ARQUITECTOS

Figura 4. Notícia apareguda a La Vanguardia sobre la presentació del projecte de les Vivendes del Congrés Eucarístic. La Vanguardia, 29 de gener de 1953.

que han de servir. El coloquio entablado a continuación tuvo el máximo interés por comprobarse la necesidad de dotar a los actuales suburbios de aquellos servicios, así como comprobar cómo el Ayuntamiento de Barcelona tiene en cuenta y prevé el futuro de los barrios"[17].

A la Memòria que la Junta del Patronato presenta a la Junta General de la Entidad (25 de gener de 1956),[18] el Patronat dels habitatges del Congrés Eucarístic hi resumia la seva tasca: "Se han alcanzado, con la protección divina, todas las metas

8 Cervantes, C./Checa, M./de Grado, A. (2004); pàg. 169.

9 Vidal, J. "Una más justa inversión de la riqueza"; Op. cit.; pàg. 20.

10 Checa, M. (2008); pàg. 218.

11 També hi van participar Alfred Sauvy i Pierre George, Jiménez de Parga, J. Benet, Manuel Sacristán, Antoni Serra Ramoneda, J. Vila i Valentí i Claudi Esteva. Un de les intervencions es va publicar a *Serra d'Or*, any I, núm. 1, octubre de 1959.

12 Nualart, J. "Concepto de ciudad"; a *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 60. "Suburbios I"; Barcelona: 1965; pàg. 14.

13 A més de Nualart, que impartí la conferència "El aumento de población factor determinante del problema suburbial", també hi van participar Aurelio Joaniquet ("Influencia de la estructura económica de España en los movimientos migratorios internos"); Luis Caralt ("Importancia de los inmigrantes en la vida económica de la ciudad"); José Pereña ("La adaptación del inmigrante"), i Vicente Martorell ("Los futuros barrios de la actual zona suburbial de Barcelona"), que era gerent de la Comissió d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona. També es va organitzar el "Coloquio sobre participación ciudadana", amb José María Martínez Marí, gerent del Patronat Municipal de l'Habitatge. Unes altres intervencions van ser la de Josefina R. Patau ("Problemas de la madre obrera"); Pedro Calafell ("Servicios Asistenciales"); Juan Vidal Gironella ("Servicios Sociales"); Julio García Ortega ("Servicios Culturales"); Rogelio Duocastella,("Reflexiones sobre el resultado de las encuestas religiosas en las parroquias de suburbio"), i Juan Bonet ("La acción apostólica en los suburbios").

14 *La Vanguardia Española*, Barcelona: 24-2-1957.

15 *La Vanguardia Española*, Barcelona: 18-12-1955.

16 Modrego, G. "Presentación de la Semana del Suburbio"; Barcelona: 15-2-1957; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 16-2-1957.

17 Soteras, J. "Organización social del barrio"; a *La Vanguardia Española*, Barcelona: 28-2-1957.

18 Memòria; pàg. 22.

propuestas que, si en el orden material satisfacen por la excelente calidad de las obras, alegre urbanización trazada y hermoso conjunto de fachadas, más satisface por el hecho de que allí vive una sociedad con todas sus inquietudes espirituales y humanas y, a la que se ha podido dotar, conjuntamente con su vivienda, en la que pueden desarrollar la íntima convivencia a que tiene derecho toda familia, de una atmósfera espiritual suficiente para desarrollar plenamente su vida religiosa, social y de expansión familiar cumpliendo los fervientes deseos de nuestro amado Prelado, bajo la protección de la Parroquia, símbolo perenne del amor divino."

5

6

7

Figures 5, 6 i 7. Diferents moments de les cerimònies de lliurament de títols i claus als propietaris. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

Carmen Rodríguez

10. L'anacrònica llar de la postguerra

El ajuar es la patria. Un ser humano está siempre decidido a defender su ajuar[1]

La preocupació al voltant de l'habitatge social havia de portar en conseqüència l'interès per millorar les condicions d'habitabilitat i confort dels interiors domèstics. Però, malgrat la progressiva modernització de l'arquitectura, els espais interiors i l'equipament de la llar no seguien un ritme similar: "En estos bloques de casas modernas de tipo modesto que se vienen construyendo, con arquitectos de gran prestigio y con resultados excelentes, da pena verlos una vez que se han instalado los nuevos propietarios, que se han traído sus muebles anacrónicos y sin asomo de buen gusto, amontonados en habitaciones donde no se puede dar un paso y una vivienda graciosa y sin pretensiones la han convertido en una cosa detestable donde no se puede vivir."[2] Davant aquesta situació, es feia imprescindible implantar, des de tots els fronts possibles, un intens programa pedagògic destinat a ajudar els futurs ocupants dels habitatges en l'actualització del seu escenari quotidià. Tot i que a la dècada de 1950 es féren els primers esforços doctrinals dirigits a alimentar aquesta consciència, els resultats només arribarien a ser visibles amb la progressiva assimilació de la societat de consum que es produiria ja ben entrada la dècada següent.

Figura 1. Menjador d'un habitatge. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

1 "El tierno detalle del ajuar"; a *La Casa del Español*; Ministerio de la Vivienda, Madrid: 1964.

2 Publicitat d'Aurelio Biosca a EXCO; *a Hogar y Arquitectura,* núm. 30; Madrid: 1958.

A la memòria del projecte de les Vivendes del Congrés només s'especifiquen els equipaments més elementals de la cuina i el bany, així com les característiques de les instal·lacions i de la fusteria:

*"**Banys** ("cuartos de aseo"): Vàter amb seient i tapa, lavabo amb mirall, marbre i tovalloler. Dutxa de braç horitzontal amb cisterna de ciment. S'hi col·locaran els sifons corresponents.*

***Instal·lacions**: Tubs de plom, aigua freda als banys, cuines i safareigs. Aixeta i claus de pas de llautó.*

***Cuines**: Cuina de gas. Banc de cuina i pica rentaplats. Un armari.*

***Electricitat**: Llum elèctrica amb els conductors protegits amb tubs Bergman. S'encastaran els interruptors i caixes d'empalmament (amagades al guix del sostre). Llums dobles als menjadors; llums commutats als dormitoris principals. Dos endolls per habitatge, un al menjador i l'altre a la cuina.*

***Fusteria**: Pi del Pirineu de primera qualitat, 55 mm exteriors i 40 mm interiors. Finestres i balcons a façana amb portelló.*

*Façanes exteriors amb persianes de llibret. Farratges senzills." **

* Memòria del projecte de les VCE. Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona.

Mentrestant, la realitat de la casa espanyola es mantenia molt allunyada de les aspiracions professionals. Ja hem vist com el règim franquista destinava una bona part de les seves energies a reforçar la dimensió simbòlica de la llar; però, contràriament, els programes d'habitatge social deixaven de banda la transformació de l'anacrònic espai domèstic. Aquest també era el cas dels habitatges del Congrés i de l'absència de qualsevol programa específic destinat a proposar nous models de mobiliari o d'equipament estàndard. La fotografia d'un d'aquests interiors en reforça l'evidència, com a testimoni del retard que afectava la llar a l'Espanya d'aquell moment.

La renovació de les condicions materials de la casa a la postguerra era una qüestió que preocupava només parcialment. La lenta emergència d'aquesta qüestió en el context professional no es corresponia amb l'atenció que començava a rebre des d'altres sectors socials, que denunciaven "la ominosa servidumbre que ha constituido y sigue constituyendo para el ama de casa el anacronismo, retraso y estancamiento del menaje doméstico, de la edificación, de los hábitos sociales en cuanto se relacionan con el funcionamiento interior del hogar".[3] Malgrat la incipient consciència del problema, a les conclusions del concurs del COACB del 1949 només es feia una referència superficial a la qüestió dels interiors, quan es plantejava la possibilitat de dissenyar un equipament domèstic estàndard, seguint "el amueblado racional de las viviendas, creando un mobiliario tipo, que alguna gran industria del ramo podría dar con grandes facilidades de pago. La monotonía que de ello resultara se compensaría con pequeños detalles decorativos especiales en cada una de las viviendas".[4] Sembla evident que aquest no fou un tema fonamental dins el concurs, tot i que la idea de fabricar i produir models d'equipament de la llar i d'incentivar econòmicament els industrials fos la mateixa que, més endavant, portaria a terme el programa de l'Obra Social de Ajuares Familiares –de l'Instituto Nacional de la Vivienda i de l'Obra Sindical del Hogar– per facilitar el moblament dels habitatges dels poblats d'absorció. La tasca del programa de l'Obra Sindical del Hogar anava dirigida a la renovació del disseny i a la producció d'uns models de mobiliari de baix cost però, especialment, s'orientaria a exercir una intensa activitat pedagògica i d'estricta tutela envers els usuaris. Per aquesta raó, no sembla una casualitat que, des del 1956, la responsabilitat d'aquest programa l'assumís la

Sección Femenina, segons l'encàrrec del director general de l'Instituto Nacional de la Vivienda, Luis Valero Bermejo.

Amb la voluntat d'implicar els industrials i els sindicats de la fusta, del suro i del metall, es va convocar el 1954 el primer concurs anomenat Nuevo Arte de Vivir: la intenció era la producció d'una sèrie de conjunts de mobiliari que obtindrien la qualificació oficial de "Tipo INV". Aquesta categoria implicava que el productor rebria certs beneficis econòmics de l'Administració, que, finalment, es reservava el control de la qualitat constructiva, material i estètica, i també dels costos dels objectes. Segons dades del 1956, els aixovars es produïen en 4 lots, que constaven d'un conjunt bàsic de mobles, llits, roba i estris de la llar, amb un preu que anava des de les 9.731 pessetes, que es destinava a una família de tres persones, fins a les 15.440 pessetes, per a la de 8 membres. Les condicions econòmiques de l'adquisició s'oferien als usuaris mitjançant amplis terminis de pagament. Amb relació a un dels projectes de més dimensió que l'Obra Sindical del Hogar va construir a Barcelona –el grup de 1.647 habitatges "Juan Antonio Parera" (1950-54)– es va produir un equipament bàsic de mobiliari com a fruit d'aquest programa d'aixovars domèstics. D'altra banda, cal assenyalar que aquests conjunts coincidien quant a composició amb els dels equipaments de mobiliari que els fabricants i comerciants creaven i distribuïen per a cada àmbit de la llar, com ara el dormitori o el menjador-sala d'estar. Per al consumidor espanyol era habitual adquirir l'equipament domèstic a través d'aquests conjunts de mobiliari i a la publicitat de l'època apareixien amb freqüència tota mena promocions d'aquest tipus presentades pels diferents establiments del ram.

Seguint les consignes del règim, la Sección Femenina s'havia d'encarregar de controlar la correcta definició material i espiritual de la llar. L'Estat havia decidit que fos la dona la responsable que els habitatges arribessin a ser "cómodos, estéticos

Figura 5. Mobiliari-tipus de l'Obra Sindical del Hogar per al grup d'habitatges Juan Antonio Parera de Barcelona (1950-1954).

[3] Soldevila, C. "Al margen del V Salon del Hogar Moderno"; a *Boletín del FAD,* núm. 3. Barcelona: 4t trimestre 1955-1r trimestre 1956; pàg. 11.

[4] Bassó, F./Buxó, J.M./Bohigas, O. Op. cit.; pàg. 13.

y agradables, a base de muebles adecuados a pequeñas superficies",[5] i era clar que aquesta tasca no podia portar-la a terme tota sola, sense cap ajuda externa: "Hay que trabajar a fondo en todas estas familias por su educación, cultura, formación, iniciación y capacitación profesional, sirviendo a unas constantes: el sentido religioso y patriótico y la potenciación de la dignidad individual."[6] El Servicio de Ajuares fou l'oportunitat d'augmentar la presència pública de la Sección Femenina; el control de l'equipament domèstic li oferia la possibilitat d'incidir tant en la definició ideològica de la política social del franquisme com en la seva expressió més material: "Este servicio, dentro siempre de los estrictos límites del buen gusto, de la apostura cristiana, [...] facilita muebles, ropas y enseres. Al mismo tiempo, subterráneamente, va educando... Por medio de mil recursos, este doméstico y caluroso Servicio fomenta el estímulo hacia el debido uso y conservación de la vivienda; hacia la higiene, hacia el orden, hacia la limpieza.[7] [...] Porque la vivienda es todo eso. El techo, el calor y la alegría conseguidas a través de los tiernos matices de una orientación y de una tutela que no menoscaban la dignidad familiar, antes al contrario, la hacen posible."[8]

Des del seu primer número (novembre del 1955), *Hogar y Arquitectura* –revista oficial de l'Obra Sindical del Hogar– va publicar els estudis, concursos i assaigs de mobiliari i d'aixovars per a habitatges de renda limitada i poblats d'absorció. Es donava així una primera visibilitat als interiors dels habitatges socials, que, al llarg de la dècada, es va anar estenent també a altres publicacions professionals. Però

2

3

4

Figures 2, 3 i 4. Equipaments domèstics de l'Obra Social de Ajuares Familiares. Obra Sindical del Hogar/ Instituto Nacional de la Vivienda.

malgrat la creixent presència de la casa, no podrem parlar d'una certa normalitat fins a la dècada de 1960, ja que l'àmbit domèstic ocupava a les pàgines de les revistes especialitzades un espai que podríem qualificar clarament de marginal.

Abans que arribés la normalitat, el panorama de la difusió del disseny es nodria de les escasses referències que arribaven sobre el que es produïa més enllà de les nostres fronteres. En un primer moment, les notícies sorgides del context nord-americà eren les que rebien més atenció; és el que succeïa amb alguns esdeveniments concrets que apareixien a les pàgines de la *Revista Nacional de Arquitectura*, com quan el 1949 ressenyava els resultats del concurs Organic Design for Home Furnishing del MOMA, traduït aquí com a Congreso Internacional del Mueble Barato. Aquest concurs, on es premiaren les propostes de mobiliari dels joves Charles Eames i Eero Saarinen, era considerat com un exemple modèlic del que havia de ser la confluència entre els interessos productius i culturals: "Por primera vez en la historia de la industria del mueble, los intereses de tipo educativo, industrial y económico han orientado sus fuerzas y sus intereses para dar lugar al mejor proyecto de mueble de nuestra época. Un museo dinámico, algunos de los mejores laboratorios de la nación y muchos industriales del país se han unido para dar un paso progresivo, tan vital en la futura historia de esta industria."[9] Més endavant, ja a l'abril del 1955, l'atenció se centrava en les exposicions "Good design" –patrocinades pel mateix MOMA i els magatzems Chicago Merchandise Mart–, i s'aprofitava l'ocasió per denunciar la manca d'interès sobre aquest tema a l'Estat espanyol: "Se presentan al público los productos del hogar que, por su proyecto en relación con la utilidad, con los métodos de producción, los nuevos materiales y su coste, son ejemplos que tienden a educar el gusto de las gentes y defenderlo contra los objetos horrendos. Si se hiciera algo parecido en España, sería de una grandísima utilidad. [...]No se entiende cómo las casas españolas no hacen ningún intento para la colaboración semejante, seleccionando grupos de arquitectos que puedan ayudarles eficazmente en la labor."[10] La reclamació forma part de la mateixa estratègia que havien seguit els arquitectes en demanar incrementar la seva presència dins els processos productius relacionats amb l'habitatge social. Pertany a un número monogràfic de la *Revista Nacional de Arquitectura* dedicat al disseny industrial,[11] en què es recollia el més rellevant d'aquesta disciplina amb la voluntat d'incentivar la producció autòctona. A més de publicar les intervencions del Congrés Internacional d'Estètica Industrial que s'havia celebrat a París el 1953,[12] també es presentaven una sèrie d'objectes exemplars que ja podien trobar-se al mercat espanyol: des de les cadires de Finn Juhl, Paul Kjaerholm, Hans Wegner i Marco Zanuso fins a l'estudi d'un departament per a vagó de tren de Luis Feduchi o la sèrie de bany Ideal Standard, dissenyada per Gió Ponti,[13] entre altres. L'aparició d'aquests referents forans i la presència de les primeres propostes de Feduchi formen part del que Carlos Sambricio considera com un moment favorable en el procés de recuperació de la modernitat: "La novedad radica en que los modelos que ahora presentan a los concursos españoles de muebles reflejan una clara intención por asumir un diseño moderno, acorde tanto con ejemplos nórdicos como con propuestas americanas."[14] Començaven a expressar-se les bones intencions professionals, però la realitat de la majoria de llars espanyoles seguiria encara un camí divergent del que es manifestava en aquesta incipient modernitat local.

5 Arrese, J.L. "Conferencia III Asamblea Nacional de Delegados Provinciales del Ministerio (19-12-1959); pàg. 1.223; citat a Maestrojuan. Op. cit.; pàg. 183.

6 Manteola, S. "Ajuares para los poblados de absorción"; *Hogar y Arquitectura. Revista de la Obra Sindical del Hogar,* núm. 7. Novembre-desembre 1956 pàg. 16.

7 "El tierno detalle del ajuar"; Op. cit. Madrid: 1964.

8 *Ibíd.*

9 *Revista Nacional de Arquitectura,* núm. 89; Madrid: maig de 1949.

10 "El mueble en nuestros días"; *Revista Nacional de Arquitectura*; Madrid: abril de 1955, any XV, núm. 160, pàg. 35.

11 Ibidem.

12 Dins les intervencions del Congrés, la revista española destacava especialment la conferència de Max Bill "Base y finalidad de la estética en la época del maquinismo", de la qual transcrivia el text complet.

13 "El mueble en nuestros días"; Op. cit.;

14 Sambricio, C. (2000); pàg. 42.

Probablement, el procés de renovació de l'aparell material de la casa espanyola no hauria estat possible sense la connivència dels mitjans de difusió especialitzats. En aquest sentit, destaca la labor d'activisme pedagògic portada a terme per Carlos Flores a les pàgines d'*Hogar y Arquitectura*. A partir del 1956, Flores va emprendre la seva tasca de difusió manifestant l'exigència d'actualitzar l'habitatge econòmic, d'adoptar els processos industrials i d'assumir la consciència que l'interior domèstic era una part fonamental dins l'estratègia de creació d'una arquitectura veritablement moderna: "El problema de la vivienda mínima obliga más que nunca a aguzar el ingenio en busca de soluciones que permitan una completa utilización del espacio disponible." En aquest context, la realitat de l'habitatge social obligava, tanmateix, a proposar "diseños pensados para el máximo aprovechamiento del espacio vital".[15] Des del 1958, la seva col·laboració a la revista es va fer més freqüent; una presència activa que coincidiria amb la primera obertura del món professional: "Hasta hace muy pocos años era imposible entre nosotros la instalación de una vivienda que respondiera dignamente a una expresión plástica acorde con la sensibilidad del hombre actual. En lo arquitectónico, España iba logrando sus primeros aciertos aislados, algunos de resonancia mundial, tras los difíciles tiempos de la postguerra. Al mobiliario, sin embargo, y a los objetos de uso ordinario no había llegado ese impulso creador que transforma en obra de arte el elemento más significante de cuantos nos rodean. Lo que entre nosotros fue tenido hasta ayer mismo por moderno o actual no era más que torpe reproducción de los objetos más triviales que se realizaban en otras latitudes. Nuestros fabricantes de muebles o bien seguían "fieles" a su quehacer rutinario o se aplicaban a la producción de unas formas bastardas que pomposamente denominaban 'mueble italiano' o 'mueble funcional.'"[16]

A finals de la dècada de 1950, el gir tecnocràtic del franquisme intensificava el seu caràcter mediàtic, per transmetre la imatge d'un país encaminat a la plena adopció de la societat del consum. L'estratègia de difusió havia d'abastar qualsevol aspecte de la societat espanyola i, en aquest sentit, el Ministerio de la Vivienda creà el 1958 l'Exposición Permanente e Información de la Construcción (EXCO), per fer arribar a les famílies les darreres novetats en la producció de béns per a la llar. L'exposició naixia amb la intenció de dotar els consumidors d'aquells objectes d'ús quotidià

6

7

8

Figures 6, 7 i 8. Anuncis de mobiliari i electrodomèstics publicats a la premsa a la dècada de 1950.

Figura 9. Cartell del III Salón del Hogar Moderno.

Figura 10. Anunci del V Salón del Hogar Moderno. Barcelona, 1955.

Figura 11. Imatge de la Fira de Mostres de Barcelona a la dècada de 1960. Autor desconegut.

que els permetrien participar de la cultura domèstica moderna. Però la imatge del renovat aixovar s'acompanyava d'una rància definició ideològica, mantinguda invariable des dels temps del primer franquisme; així, els productes es presentaven amb la voluntat "que la esposa trabaje con más comodidad; que el marido se encuentre agradablemente en un ambiente acogedor al volver del trabajo; que sus hijos puedan hacer sus tareas sin molestar."

Dins el context disciplinari, el valor d'aquesta primera exposició va raure en el fet que va ser una de les primeres que va presentar els dissenys de mobiliari realitzats per arquitectes espanyols, com els de C. Picardo, G. Vázquez de Castro, J. Carvajal, L. Feduchi i Bosch. El seu significat no era únicament la manifestació tangible d'una sèrie d'esforços coincidents, sinó que –segons Carlos Flores– era el senyal d'un canvi que anava més enllà de la seva expressió material: "España empieza a superar este culto a la mentira de las formas que gobernaba sin oposición en la industria de los objetos domésticos. Los arquitectos han logrado con esta exposición la primera victoria de alcance nacional contra la falsificación y la fealdad."[17]

A Barcelona, les principals novetats vinculades a la llar arribaven a través de la Fira de Mostres, que havia recuperat l'activitat l'any 1942. La fira esdevingué el principal aparador davant el qual els consumidors podien imaginar com seria en el futur el seu escenari quotidià i, alhora, satisfeia els interessos mediàtics i econòmics del règim i representava, a escala internacional, la imatge "del progreso de esta España recién pintada que se encuentran los turistas al llegar a nuestra tierra".[18]

15 Flores, C, "Para la vivienda reducida"; *Hogar y Arquitectura,* núm. 29; Madrid: 1958; pàg. 29.

16 Flores, C. "Muebles españoles para la casa actual"; *Hogar y Arquitectura,* núm. 28; Madrid: 1958; pàg. 36.

17 Flores, C. Op. cit.; pàg. 39.

18 Val, J. "Feria en Barcelona"; a *Triunfo*, núm. 106. Barcelona, 1964; pàg. 37.

Figura 12. Exposició de projectes del concurs Pro Dignificación del Hogar Popular. FAD/INV. Barcelona, 1955.

Més al marge dels circuits oficials, cal assenyalar altres iniciatives destacades, com ara el primer Salón del Hogar Moderno (1951), organitzat juntament pel Foment de les Arts Decoratives i la revista *Menaje.* Aquesta mostra era una versió molt reduïda del Salon des Arts Ménagers francès i s'havia instal·lat a les quatre plantes de la Cúpula del Coliseum, que, des del 1935, era l'espai de les activitats del FAD. Si alguna cosa no li mancava al saló eren les grans expectatives, ja que es dirigia a "orientar el buen gusto, espolear las necesidades que la civilización y el progreso imponen, elevar el nivel de vida, perfeccionar el grado de utilización de las comodidades domésticas y llegar a convertir en amable y bello lo simplemente necesario; todo esto constituye nuestra completa concepción del 'Hogar Moderno'".[19] El Salón del Hogar Moderno formava part dels objectius prioritaris del FAD per resoldre el problema de l'equipament de la casa econòmica. En aquest sentit, era part d'una estratègia de recuperació de les activitats de la preguerra i, especialment, de l'esperit del "concurs de la llar humil", que s'havia celebrat per primera vegada l'any 1923. Després d'endegar el 1946 un projecte d'habitatges protegits amb la fórmula de finançament de les aportacions de socis beneficiaris, el juny del 1954[20] el FAD convocava, juntament amb l'Instituto Nacional de la Vivienda, el concurs Pro Dignificación del Hogar Popular, per tal de fornir una casa per a 5 o 6 persones amb sala d'estar, menjador d'un mínim de 18 m^2, tres dormitoris i bany; un pressupost màxim de 15.000 pessetes per al prototip d'habitatge rural i un altre de 17.500 pessetes per a l'habitatge urbà. Els resultats del concurs, publicats al butlletí de la institució del 1955, feien explícit el neguit per renovar l'escenari de la casa segons les condicions d'una nova concepció de l'habitatge orientada a recuperar els valors dels espais de l'existència: "No es suficiente que se construyan 'recintos para vivir', es necesario que sus características de humanización y de buen gusto los hagan asequibles, no sólo a las necesidades materiales de la vida, sino a las del espíritu, que distingue al ser civilizado del que sólo al bruto se asemeja."[21] A l'apartat de l'habitatge urbà, va guanyar el projecte d'Antoni de Moragas amb el lema "Humanización del standard". L'arquitecte havia projectat 19 peces normalitzades per a la fabricació en sèrie, combinades segons les necessitats dels futurs usuaris i seguint la lògica modular de un sencillo mueble de mecano".[22] El concurs —en el qual també reberen mencions les propostes de V. Corberó, E. Taltavull i la d'un dels autors del projecte

de les Vivendes del Congrés Eucarístic, Carlos Marqués– era una conseqüència més de la necessària aproximació del disseny a la realitat d'un país que es veia obligat a "reinventar" el seu escenari quotidià. Tenint en compte les condicions productives i materials de l'època, aquest procés de reinvenció es convertiria en una llarga travessa en el desert, plena de bones intencions però també de grans entrebancs. Així ho expressava Francesc Xavier Barba Corsini quan, en la reforma dels apartaments de la Pedrera, plantejava el problema de trobar peces de mobiliari modern fabricades a l'Estat: "Ha habido que inventar todos los muebles porque no se ha encontrado nada decente en el mercado. Incluso se ha inventado la butaca 'Saarinen', ya inventada."

Prenent com a model la política dels habitatges socials als Països Baixos, els responsables del FAD veien imprescindible la intervenció immediata davant una realitat caracteritzada per la carència de cultura domèstica en el si de les classes més desvalgudes: "En barriadas recientemente construidas, (he comprobado cómo) gente que probablemente habitó en una barraca, *reconstruía* con todos sus agravantes su verdadero ambiente sucio y desvencijado en aquella vivienda limpia y saneada que se le entregó. [...] Y es inútil construir viviendas para quienes no saben apreciarlas en su verdadero valor de *hogar*. Hay que elevar un poco el nivel social de muchos de los presuntos beneficiarios; hay que estimularles a vivir con un mínimo de condiciones de civilización en estas viviendas que nuestro Estado, a través de organismos competentes, les proporciona."[23] Com en el cas dels programes estatals de producció d'aixovars, la implicació social i pedagògica dels professionals només seria possible si s'aconseguia la complicitat dels consumidors; novament, tornava a ser la mestressa de casa la principal destinatària dels missatges professionals: "Despertando en ellas un sentido estético para que, con mínimo dispendio, puedan elegir adecuadamente, no sólo los muebles necesarios para la utilización de la vivienda, sino también disponer de aquellos elementos complementarios con el buen gusto y eficiencia práctica que los haga a la vez útiles y agradables."[24]

Un altre aspecte que caracteritza el desenvolupament de la cultura del disseny a la dècada de 1950 fou la necessària actualització dels coneixements dels professionals i dels industrials, que, d'altra banda, tampoc podia ser factible sense l'inevitable consentiment i control dels organismes oficials. Quan el director de l'Instituto Nacional de la Vivienda, Federico Mayo, visitava Barcelona per inaugurar una fase de la promoció de les VCE, aprofitava l'estada per entregar els premis del concurs Pro Dignificación del Hogar Popular i reconèixer la tasca dels dissenyadors participants: "Nosotros proyectamos y planeamos la realización de esas viviendas que han de cumplir la misión cristiana y social de amparar la familia en su más legítimo y humano derecho pero vosotros habéis sabido hacer más, al lograr que, por encima de la frialdad y la rigidez de la técnica, su ambiente sea tan agradable y acogedor, tan cuidado en sus proporciones, entonación y detalle"[25]

Aquesta aparent afinitat no sempre es corresponia amb la realitat de les relacions que els arquitectes i dissenyadors mantenien amb les forces polítiques. Si, gràcies a la tasca d'activisme pacífic de Moragas (i de molts altres), el 1958 s'establirien el Concurs de Disseny Industrial de l'IDIB i els premis FAD d'Arquitectura i Interiorisme, no va ser fins al 1960 que es constituí legalment l'agrupació ADI-FAD, després de superar les reiterades negatives dels organismes oficials davant el que consideraven la formació d'una sospitosa agrupació sindical. Aquell mateix 1960

19 Cases Lamolla, M. "El V Salón del Hogar Moderno"; *Boletín del FAD,* núm. 3. Barcelona: 4t trimestre 1955-1r trimestre 1956; pàg. 1.

20 Aquell mateix any, el Grup R va organitzar l'exposició "Industria y Arquitectura" a les Galeries Laietanes de Barcelona, que va reunir 34 empreses d'industrials relacionats amb la construcció i el disseny domèstic. Vegeu: Rodríguez, C./Torres, J. *Grup R*; Barcelona: Gustavo Gili, 1994; pàg. 35.

21 Cases Lamolla, M. "Pro dignificación del hogar popular"; *Boletín del FAD,* núm. 2. Barcelona: 3r trimestre 1955; pàg. 73.

22 Cases. M. "Proyecto de D. Antonio de Moragas Gallisà. Pro dignificación del hogar popular"; *Boletín del FAD,* núm. 3; Barcelona: pàg. 42.

23 Cases, M. Op. cit.; pàg. 75.

24 Cases, M. Op. cit.; pàg. 76.

25 Mayo, Federico. Citat a Cases, M. Op. cit.; p. 83.

també es crearia a Barcelona el Centro de Información de la Construcción (CIC), després d'un seguit de temptatives frustrades, iniciades quatre anys abans.[26] L'espai d'exposició del CIC volia ser un lloc per facilitar les relacions entre els industrials, els arquitectes i els dissenyadors, per presentar-hi els nous materials i les noves tècniques de la construcció, per difondre-hi les darreres novetats als usuaris: "La finalidad es dar a conocer a los arquitectos, aparejadores, contratistas, técnicos y público en general los nuevos materiales que la arquitectura moderna precisa, indicando tipos, características y toda clase de informaciones técnicas. [...] Será un lugar de exposición, y, a la vez, de demostraciones prácticas. Tendrá un archivo completo de toda la industria de la construcción española y, asimismo, la máxima información extranjera. Estará unida a las artes plásticas y especialmente a las artes industriales."

Actualment, la saturació absoluta de tota mena de sistemes d'informació fa difícil imaginar que, en aquell temps, el problema de l'accés a les idees i als objectes de la modernitat estigués al centre de les expectatives tant dels professionals com dels consumidors. Ja hem vist que la comunicació entre fabricants, dissenyadors, distribuïdors i usuaris era una tasca complexa que, lentament, començava a donar els primers fruits. L'objectiu comú era fer tangible el nou espai domèstic, l'escenari de l'enyorada normalitat que encara trigaria a arribar.

[26] Des del 1956, els membres del Grup R treballaven en la creació d'una comissió dirigida a l'estudi dels problemes elementals de l'estandardització. Vegeu "Centro de Información de Materiales para la arquitectura y la decoración del hogar" (Barcelona, març de 1956), document mecanografiat. Arxiu Històric del COAC.

Maribel Rosselló

11. Les Cases del Governador[1] (1952)

Figura 1. Imatge de l'exposició Aportación de las Viviendas del Congreso Eucarístico a la solución del problema de la vivienda, de 1953. Fons VCE, Arxiu Diocesà de Barcelona.

Un dels episodis d'habitatge social que és pràcticament coetani a la creació de les Vivendes del Congrés Eucarístic són les anomenades Cases del Governador, construïdes el 1952 , només un any abans de l'inici de les obres del barri del Congrés. Rep el nom de Cases del Governador perquè la promoció la va engegar el governador civil de Barcelona, Felipe Acedo, per tal d'allotjar-hi famílies procedents dels barris de barraques.

L'interès d'incloure l'estudi d'aquest barri a la present publicació rau en els lligams i les coincidències que existeixen entre ambdós barris. Ambdós estan marcats per un esdeveniment religiós molt rellevant a l'època com és la celebració del Congrés Eucarístic de l'any 1952 i representen, des de dues perspectives ben diferenciades, la concepció que es té en aquell moment de l'habitatge social. A més, la promoció dels dos barris ve marcada pel paper paternalista que juguen el Govern Civil i el bisbat, respectivament. En cap dels dos casos són els organismes públics de promoció d'habitatge social els que engeguen la construcció dels barris, sinó que es fa des de les altres institucions esmentades, amb un programa de donacions de les classes benestants per construir cases per als "pobres"[2].

1 Actualment, el barri tal com va ser concebut s'ha enderrocat i s'ha substituït per nous blocs aïllats.

2 A partir de la documentació recollida per Maite Verdú a Vivenda econòmica de construcció oficial a la ciutat de Barcelona, les vivendes del Governador del barri del Verdum, Barcelona, Arxiu Municipal del Districte de Nou Barris, març del 1988, sabem que des del desembre del 1952 fins al desembre de l'any següent diferents particulars (principalment empresaris), gremis de professionals i algunes institucions (com ara el FC Barcelona) fan donacions a la Junta pro habitatges. Unes donacions que van des de les 2.000 pessetes en alguns casos fins a un milió.

I, finalment, un altre lligam és que Josep Soteras[3] és l'autor d'ambdós projectes. Però, malgrat aquestes coincidències, hi haurà diferències molt rellevants entre tots dos barris, que intentarem apuntar al llarg d'aquest escrit.

A inicis de la dècada de 1950, la ciutat de Barcelona, com ja s'ha explicat al llarg del treball, tenia un greu problema de manca d'habitatge a causa de la forta immigració. Molts dels nouvinguts només podien accedir a allotjar-se als diferents camps de barraques repartits arreu de la ciutat. La celebració del Congrés Eucarístic, com hem dit, esperona la creació d'aquests dos barris d'habitatges però des d'un plantejament ben diferenciat.

Per una banda, les Cases del Governador[4] són per acollir barraquistes, entre els quals hi ha els de la Diagonal –els que es trobaven justament a l'indret on estava previst que es fes l'altar i, per tant, tenen una finalitat immediata, d'urgència–,

Figura 2. Fotografia de les autoritats civils i religioses recorrent el barri de les Cases del Governador el dia de la inauguració oficial. El darrer de la dreta de la primera fila, amb uns documents a la mà, és l'arquitecte Josep Soteras. Arxiu Històric del COAC.

per allotjar-hi les famílies que s'expulsen dels terrenys afectats per l'obertura de la Diagonal cap al Llobregat. Es tracta de fer un barri en poc temps (poc més d'onze mesos des que s'adjudica l'obra fins que tots els habitatges estan ocupats) per traslladar-hi les famílies. El requisit que es plantegen els promotors és donar un habitatge amb les condicions mínimes, ja que van dirigides a barraquistes, és a dir, no es plantegen anar més enllà d'un nivell molt bàsic. Les superfícies dels habitatges s'aprofiten fins a límits extrems (com veurem, l'habitatge mitjà és de 20 m^2), els equipaments i els serveis que es proporcionen al barri són molt limitats i, a més, la construcció era molt precària. Probablement des de la mentalitat de l'oligarquia de l'època el fet d'atorgar a les famílies un habitatge de millors condicions que les barraques ja era suficient.

Per l'altra, les Vivendes del Congrés Eucarístic constitueixen una iniciativa molt més ambiciosa, que busca eixugar una part del dèficit d'habitatge de l'època però que no té la penúria immediata de la necessitat del trasllat dels barraquistes. Quan el bisbe Modrego promou la creació d'un nou barri ho fa, com ja hem dit,[5] amb un plantejament de futur, amb la voluntat de crear un barri modèlic, tant formalment com pel que fa a l'estructura social i familiar, que pretén perpetuar, com així ha estat, l'esdeveniment religiós del Congrés Eucarístic en la memòria de la ciutat.

Pel que hem dit fins ara, pensem que introduir l'estudi de les Cases del Governador té molt interès, ja que ens permet col·locar-lo en paral·lel amb el del barri del Congrés, en el sentit de mostrar dos barris d'habitatge social amb objectius, per part de qui els promou, ben diferents i amb resultats molt allunyats l'un de l'altre.

El barri de les Cases del Governador ha estat objecte, durant els últims anys, de diferents estudis[6] esperonats des dels organismes de les administracions que han participat en la seva transformació i per les associacions de veïns que n'han reivindicat la millora. Per tant, les circumstàncies polítiques i socials que en marquen la creació, les condicions de vida i l'evolució del barri han estat analitzades i exposades als estudis esmentats. És per aquesta raó que el que ens proposem ara és puntualitzar alguns dels aspectes que creiem que són rellevants i que s'han emprat com a argument en moltes ocasions però que no sempre s'han abordat detingudament. Amb aquesta voluntat ens centrarem en les qüestions que exposem a continuació:

- El valor dels espais exteriors.
- La (no) dotació de serveis.
- Les característiques dels habitatges.
- Les característiques constructives, raonar constructivament per què es deien "cases de paper".[7]

---

[3] Dada extreta de la publicació *De les cases barates als grans polígons: el Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*, a cura de Ferran Sagarra, amb la participació de Mercè Carreras, Josep Maria Huertas i Jordi Oliveras. Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Patronat Municipal de l'Habitatge, 2003.

L'autoria del projecte de Soteras s'esmenta poques vegades a la bibliografia existent, fins al punt que ens ha fet dubtar si realment l'autor del projecte és Josep Soteras. De fet, el mateix Emili Donato, a l'article "Barrios altos de San Andrés", Quaderns d'arquitectura, núm. 60, del 1965, es refereix a l'absència d'aquesta dada a l'expedient que consulta (expedient que actualment no hem localitzat).

Entre els documents que hem consultat, on s'expressa més clarament aquesta dada és a les actes de la Junta pro habitatges que cita Maite Verdú, *op. cit.* A l'acta del 24 d'octubre de 1952 es diu que el governador i la Junta pro habitatges visiten les obres. S'hi esmenta que els arquitectes són el Sr. Ros Vila, degà del Col·legi d'Arquitectes, i el Sr. Soteras Mauri, arquitecte de l'Ajuntament.

[5] Vegeu l'article de Carme Rodríguez en aquesta mateixa publicació.

[6] Pradas, Rafel: *Vivendes del Governador: una història urbana*. Barcelona. Institut Català del Sol, REURSA, 2008.

Prosperitat-Verdum. Barcelona, Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris, 2002.

Nou Barris en lluita: Prosperitat i Verdum als anys 70. Barcelona, Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris,1998.

Carrasco, Jesús: *Verdum des de l'any 1952*. Barcelona, Associació de Veïns de Verdum, 1994.

Argemí, Roser: *El Verdum, Barcelona*. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social,1995.

Verdú, Maite: *Vivenda econòmica de construcció oficial a la ciutat de Barcelona, les vivendes del Governador del barri del Verdum. op. cit.*

[7] Terme emprat per primera vegada per Luis Marsillach a l'article publicat el 17 de juliol de 1953 a *Solidaridad Nacional*, amb el títol "Las casas de papel".

El valor dels espais exteriors

Les Cases del Governador es basteixen en uns terrenys cedits per l'Ajuntament de Barcelona situats entre Roquetes i Prosperitat, a la banda de muntanya del barri de Sant Andreu, en un indret proper a una zona de torretes d'estiueig que havia anat emergint entre les dècades de 1920 i 1930. Eren uns terrenys aleshores molt allunyats de la ciutat i fins i tot del barri de Sant Andreu, ja que la línia del ferrocarril de Sabadell, en un primer moment, i després l'avinguda Meridiana, que seguirà el traçat del tren, formen unes barreres físiques força inflanquejables.

A inicis de la dècada de 1950, aquesta zona, tal com es pot veure al plànol de Barcelona del 1947 (figura 3), encara té un marcat caràcter rural, tot i que ja s'hi entreveuen els traçats de dues vies fonamentals per a la urbanització de la zona: la Via Júlia i la Via Favència. Justament els terrenys cedits per l'Ajuntament s'ubiquen entre aquestes dues vies i el torrent de Canyelles. La trama urbana de tota la zona es consolidarà posteriorment amb la redacció de plans parcials (Prosperitat i Verdum, 1956; Les Roquetes, 1957), que permetran la incorporació d'aquestes parcel·lacions al sòl considerat urbà.

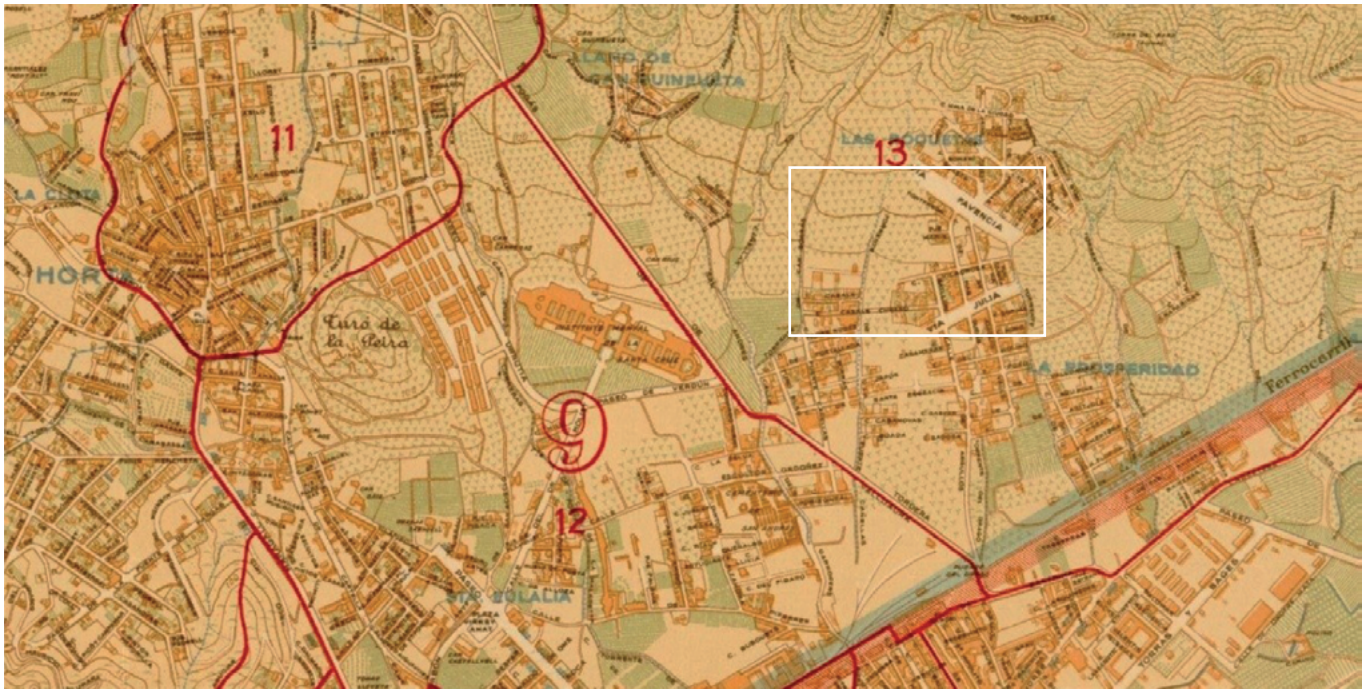

Figura3. Plànol de Barcelona de 1947. Detall de la zona de Nou Barris. L'àrea emmarcada amb blanc correspon als terrenys on s'ubicaran les Cases del Governador. Institut Cartogràfic de Catalunya.

El lloc on es construirà el barri és un terreny en pendent i lliure d'edificacions. Les úniques edificacions veïnes existents eren les que es trobaven als carrers Viladrosa i Góngora. S'urbanitza la zona a partir de la prolongació dels carrers existents i se'n creen alguns de nous seguint les característiques urbanes pròpies de la zona, de manera que es dóna continuïtat a la trama urbana existent i el nou barri hi queda perfectament integrat. Les dimensions i característiques de les illes que formen el barri són molt semblants a les de l'entorn. Els carrers que actualment emmarquen el barri són Almansa, Viladrosa, Via Favència i Mas Duran.

A finals de la dècada de 1950, com es pot observar al fragment del plànol del 1958 (figura 4), la zona ja estava consolidada. Hi apareix el barri de les Cases del Governador i al seu costat també s'ha construït el barri de Verdum, promogut per l'Obra Sindical del Hogar i que se situa des del carrer Almansa cap al torrent de Canyelles (actualment és el parc de la Guineueta) i també per sobre de la Via Favència.

Figura 4. Plànol de Barcelona de 1958. Detall de la zona de Nou Barris on es poden apreciar, zona emmarcada en vermell, les edificacions de les Cases del Governador. Institut Cartogràfic de Catalunya.

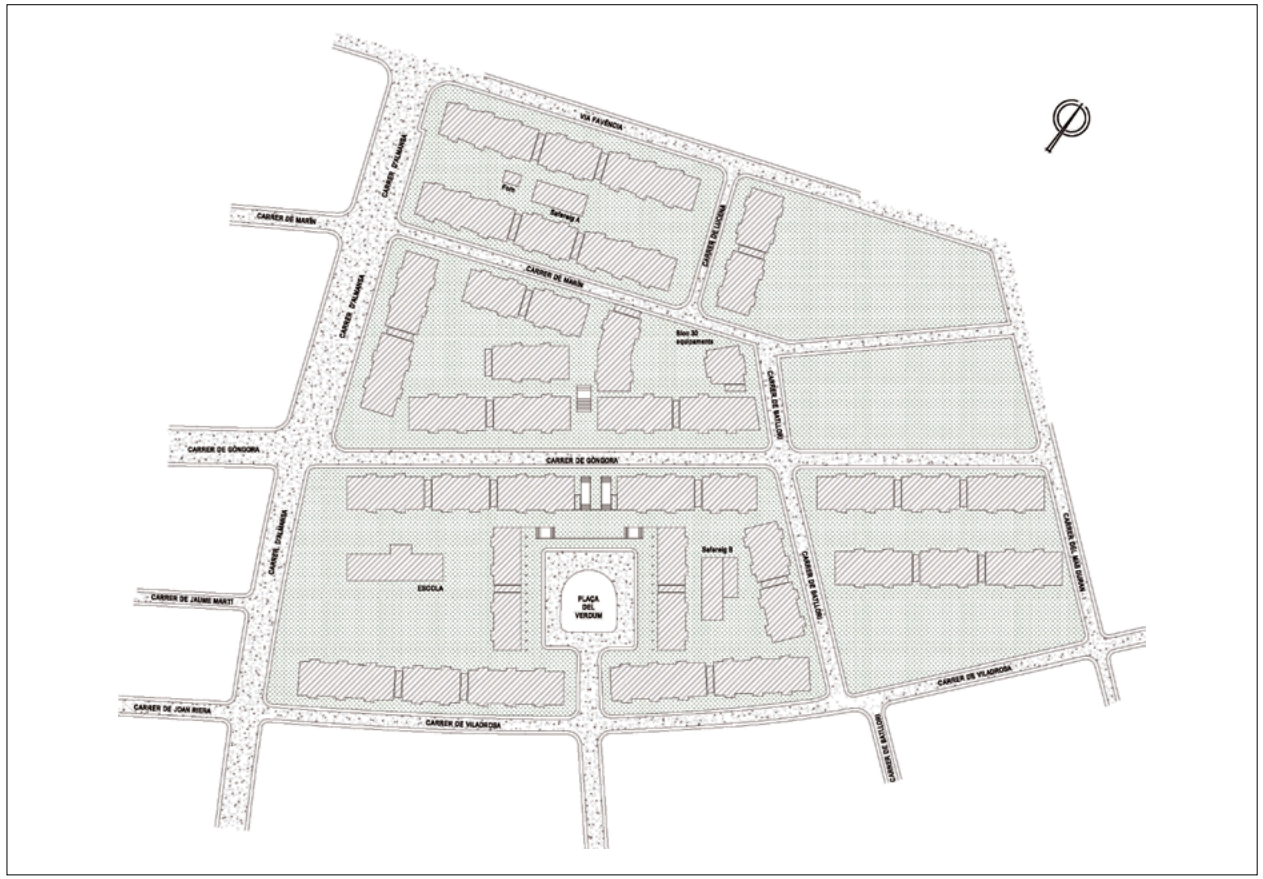

Figura 5. Plànol de la disposició dels edificis i de les zones comunes del barri de les Cases del Governador tal com era en l'estat original. Plànol elaborat per Blanca Viñas.

L'ordenament del barri i l'organització dels espais constituïen, com ja exposava Emili Donato al seu article del 1965,[8] el valor del conjunt. Com ja hem apuntat inicialment i comentarem més detingudament en els propers paràgrafs, el barri de les Cases del Governador presentava moltíssimes mancances, però se li ha de reconèixer la forta qualitat de l'ordenament urbà. Com es pot veure al plànol adjunt (figura 5) el barri estava ordenat a partir de quatre illes de cases, i, parcialment, d'una cinquena, que s'entrellaçaven amb la incipient trama preexistent, que donava continuïtat als carrers que hi havia i generava una comunicació còmoda amb la resta del barri. Al mateix temps, hi havia una clara voluntat de l'arquitecte de dotar el barri d'un lloc significatiu i representatiu com és la plaça central, oberta al mar

6

7

Figures 6 i 7. Fotografies del dia de la inauguració oficial. A la figura 6 es poden apreciar les escales per adaptar-se al fort pendent dels terrenys. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

i amb els edificis porticats que l'emmarquen a banda i banda. A més, des de la plaça s'estructuraven els diferents vials interns del barri. Com hem dit, la zona és molt costeruda, fet que va obligar a estructurar el terreny amb un joc de terrasses i escales que anaven formant un eix de referència per al barri. Tal com deia Josep Maria Huertas, la plaça era l'únic indret amb un cert encís.[9]

[8] Donato, Emili: "Barrios altos de San Andrés"; a *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, op.* Cit.

[9] Huertas, Josep Maria; Fabré, Jaume: Els barris de Barcelona, volum 3: Gràcia, Horta-Guinardo, Nou Barris. Ramón Alberch i Fugueras, director. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999.

La plaça era el focus de la vida local i constituïa, en paraules d'Amador Ferrer,[10] un exemple de projecte d'un grup d'habitatges al voltant d'un espai central com a lloc de relació.

Seguint amb la classificació proposada per Amador Ferrer, aquest barri partia d'una idea global d'ordenació tal com també trobem al barri de les Vivendes del Congrés. La jerarquia dels espais, la relació de l'espai central amb els eixos del barri i la rotunditat que conferien escales i terrasses en la seva disposició esglaonada feien que aquest barri, dins del panorama de barris d'habitatge social de l'època, fos un dels exemples d'espai comú més cuidats i tractats. Aquest és un dels aspectes coincidents amb el barri del Congrés i que probablement hem d'atribuir a l'aportació de Soteras.

Dins d'aquest ordenament, els blocs d'habitatges se situaven al perímetre de les diferents illes i generaven uns espais comuns intersticials que durant les primeres dècades de la vida del barri varen constituir un lloc de relació i de joc però que a partir de la greu degradació del barri que es va viure des de la dècada de 1980 seran llocs abandonats i residuals.

Figura 8. Imatge del barri als anys vuitanta. Arxiu Històric Roquetes Nou-Barris.

La (no) dotació de serveis

La dotació o no al barri de diferents serveis i equipaments és una altra de les dades que sovint s'ha prestat a confusió i a fer-ne lectures gairebé oposades. A la bibliografia existent trobem que en alguns casos, com a l'article d'Emili Donato, es fa referència al barri com un dels més dotats pel que fa a serveis i equipaments. El mateix Amador Ferrer remarca que aquest és un punt important que cal tenir en compte en aquest barri ja que, precisament, dels construïts a la dècada de 1950, només aquí i a les Vivendes del Congrés es va plantejar el problema de les dotacions col·lectives. En canvi, al llibre de Rafel Prades es parla de la penúria del barri quant a serveis i de les grans dificultats que van tenir els habitants per accedir-hi. Per tot plegat, creiem que és important aturar-nos en aquest punt i intentar esbrinar quina va ser realment la situació.

La distància entre una percepció i l'altra ve donada per la diferència entre el projecte i la realització. A l'expedient del projecte[11] apareixia la proposta inicial, que era construir 934 habitatges i 18 botigues. D'altra banda, estava prevista la construcció d'un bloc destinat a equipaments, en què hi havia d'haver una centraleta de telèfons, una caserna de policia, l'oficina del Patronat Municipal de l'Habitatge, un espai destinat a atenció sanitària (metge i practicant) i una biblioteca. A més, s'havia de dotar el barri de safareigs públics, d'un forn i d'una escola. De tot aquest programa tan complet només podem afirmar amb certesa que es van construir els safareigs, que varen constituir durant els anys que va existir el barri una de les imatges més característiques i un dels llocs de més activitat i intercanvi social. El bloc d'equipaments no es va arribar a fer mai i això va suposar que la gent del barri quedés molt allunyada dels serveis bàsics. Només uns anys més tard, a partir de la iniciativa de l'associació de veïns, es van crear diferents serveis, entre els quals hi havia la biblioteca. Tampoc es va construir l'escola i l'escolarització dels nens i nenes només va ser possible a partir de la iniciativa de particulars que van crear l'escola Ton i Guida.[12]

Aquesta mateixa situació es dóna amb els comerços: el projecte assumia una ràtio de comerços per habitant molt favorable però no es varen construir inicialment. Durant anys s'havien de comprar els queviures a Sant Andreu o altres barris, fet que significava llargs desplaçaments. Sense poder precisar exactament la data, sabem que anys més tard al bloc 16 (vegeu la figura 9) es van habilitar les plantes baixes com a local amb habitatge. D'altra banda, la plaça també va anar assumint, a poc a poc, l'activitat comercial als locals de planta baixa.

Figura 9. Imatge dels comerços oberts en la planta baixa d'alguns dels edificis. Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris.

10 Ferrer, Amador: *Els Polígons de Barcelona*. Barcelona, Edicions UPC, 1996.

11 Expedient de juliol i agost de 1952 i que consulta Emili Donato, tot i que nosaltres no hi hem tingut accés.

12 Per conèixer millor aquesta iniciativa vegeu el llibre de Rafel Prades *Viviendas del Governador. Una hisòria urbana, op. cit.*

Les característiques dels habitatges

Conèixer com eren els edificis d'habitatges i els mateixos habitatges és una de les aportacions que podem fer des d'aquest treball.[13] Com hem dit, els edificis d'habitatges es disposaven als perímetres de les illes. En total eren 41 blocs (majoritàriament de dues alçàries i alguns de tres) d'habitatges units pels cossos de les escales com si fossin peces d'un joc de construcció. Les escales exteriors eren els elements de connexió; tot plegat constituïa edificis de dos i tres blocs d'habitatges (19 en total). Aquest és un recurs enginyós i econòmic que atorga una important varietat i una notable qualitat al conjunt del barri (vegeu la figura 10 i 11).

[13] Blanca Viñas ha centrat el seu projecte de fi de grau dels estudis d'Enginyeria de l'Edificació en l'estudi de les Cases del Governador. A partir de les diferents fonts documentals ha dibuixat tot el barri, en què ha definit cadascun dels blocs i dels habitatges. Aquest treball ens permet conèixer molts aspectes concrets del barri i, molt concretament, com eren els habitatges.

Figura 10. Alçat lateral dels edificis a l'entorn de la plaça. Plànol elaborat per Blanca Viñas.

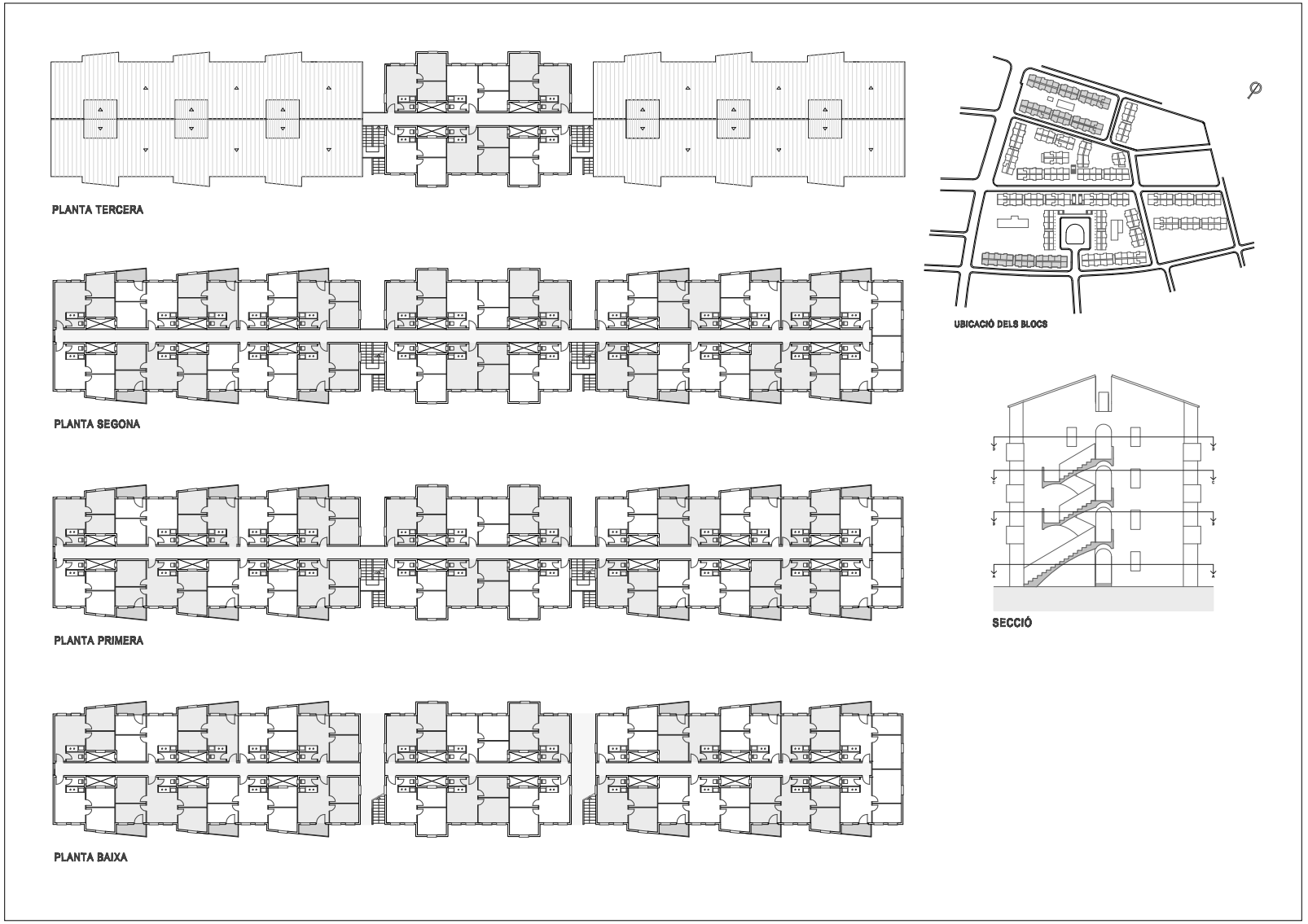

Figura 11. Plantes i secció dels edificis constituïts per tres blocs. S'hi pot apreciar que els elements d'unió entre un bloc i l'altre són les escales d'accés a cada un dels pisos. Plànol elaborat per Blanca Viñas.

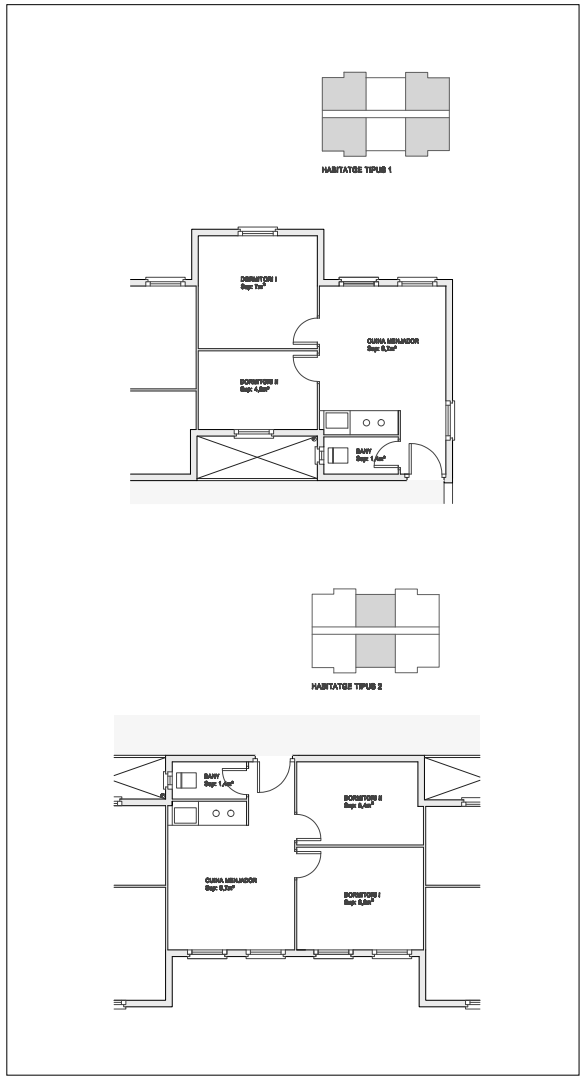

Figura 12. Plànol del tipus d'habitatge més habitual (ubicació central i cantonada): dues habitacions, sala-menjador-cuina i petit espai per a l'inodor, en total uns 20 m2. Plànol elaborat per Blanca Viñas.

Però les bondats d'aquesta solució pel que fa a la qualitat dels exteriors no té una contrapartida en la disposició dels interiors, ja que s'aprofita fins a límits inadmissibles. Cadascuna de les plantes del bloc està organitzada a partir d'un passadís central d'1,20 m d'amplada que la travessa de banda a banda i que dóna accés a tres, quatre o cinc habitatges per banda segons el bloc. Per tant, es tracta d'un passadís interior, llarg i estret que assumeix el tràfec diari de fins a deu famílies. A més, a banda i banda del passadís s'obren els patis de ventilació dels habitatges on es ventilen els serveis i, com a mínim, una habitació (vegeu la figura 11). Tot plegat forma un espai promiscu i sense cap mena de privacitat i, de ben segur, de continus conflictes de convivència.

Aturant-nos en l'anàlisi dels habitatges podem determinar que hi ha 19 tipus de plantes diferents que oscil·len entre 19,5 m^2 i 50 m^2, d'1, 2 i 3 habitacions.[14] Els tipus més habituals, al voltant del 80 %, són els habitatges d'aproximadament 20 m^2 de 2 habitacions (fig. 12). A més, tenia una estança que era alhora cuina, menjador i sala. La cuina és mínima: es limita a un banc amb una pica i un fogonet de petroli.[15] Els serveis es limiten a un espai reduït per al vàter si bé és cert que a la dècada de 1950 el bany com a estança diferenciada no era, en absolut, un fet habitual als habitatges populars, però sí que en molts casos es disposava d'una petita cambra amb vàter, rentamans i, a vegades, una dutxa. D'altra banda, també hem de tenir present que en el moment de la construcció de les Cases del Governador encara s'hauria d'esperar força per tenir aigua corrent.[16] No hi ha cap espai destinat a safareig perquè, com hem esmentat anteriorment, s'havien previst dos safareigs comuns en una solució pròpia de la ciutat del segle XIX.

Les característiques constructives. Raonar constructivament perquè es deien "cases de paper"

Com s'ha esmentat en algunes de les publicacions que s'han fet a l'entorn de les Cases del Governador, el 17 de juliol de 1953 Luis Marsillach, amb el pseudònim d'*Hector*, va escriure a la publicació *Solidaridad Nacional* un article on qüestionava la

13

14

15

Figures 13, 14 i 15. Imatges del barri als anys vuitanta. Arxiu Històric Roquetes Nou-Barris.

construcció dels habitatges de Verdum i descrivia la seva construcció com de "cases de paper". A més, plantejava que la mala construcció era deguda a algunes males pràctiques d'algunes de les persones implicades i s'hi referia amb aquestes paraules:

> "Según mis informes, las viviendas que para los ex barraqueros se han construido en la barriada de Verdún dejan bastante que desear. Son casas tan endebles que, recién inauguradas, a duras penas han podido resistir el primer temporal de lluvia. Las casas son de tres pisos, y, en muchas penetró

[14] Segons dades d'Amador Ferrer, les Cases del Governador tenen una densitat altíssima com a conseqüència de les petites superfícies edificades per habitatge, tot i la normalitat aparent dels índexs d'edificabilitat. Les Cases del Governador tenen un coeficient d'edificabilitat d'1,04 m2 i una densitat de 302 habitatges per hectàrea.

[15] Prades, Rafel: *Viviendas del Governador. Una història urbana, op. cit.*

[16] A partir del 1967, amb la captació de l'aigua del Ter, es pot assegurar l'arribada d'aigua a una bona part de la geografia barcelonina. Vegeu l'exposició "La revolució de l'aigua a Barcelona. Aigua corrent i ciutat moderna 1967-1967" , MUHBA, 2011.

> el agua en el más alto, por lo que hubo que acudir apresuradamente a reparar el daño. Si empezarnos así las reparaciones van a costar más que le construcción. Será un gasto continuo y para no tener nunca nada un poco seguro. Sale más a cuenta hacer las cosas bien; el deber se cumple mejor y, a la larga, se ahorran dinero y preocupaciones."

Val a dir que aquestes paraules li van suposar a Marsillach una dura resposta del governador civil, que va fer pública a través de diversos mitjans la seva queixa i amenaça (vegeu *La Vanguardia,* 19 de juliol de 1953).

El que ens interessa apuntar a partir d'ara són les raons que van conduir Marsillach a definir aquestes construccions com a "cases de paper". A partir de la memòria constructiva elaborada el 1987[17] i de l'anàlisi d'un únic fragment d'edifici que queda dret (vegeu les figures 16 i 17), anirem descrivint i valorant algunes de les característiques constructives de les cases.

Estructuralment, els edificis estaven resolts a partir de quatre parets de càrrega disposades en sentit longitudinal, de manera que formen dues crugies, una a cada banda del passadís central, que són les que encabeixen els habitatges. Ambdues crugies estan unides pel passadís, de manera que constitueix el nexe d'unió entre crugia i crugia. És a dir, per a cadascuna de les bandes hi ha les parets de càrrega, que suporten un sostre de bigues pretesades de formigó com dos elements independents, i al mig, el passadís, cobert amb una volta de maó de pla que les lligava i d'aquesta manera s'estalviaven emprar bigues per cobrir el passadís.

Tot plegat era una solució de mínims. D'una banda, les parets de càrrega eren de 15 cm tan a l'interior com a l'exterior. D'altra banda, els sostres eren de bigues de 21 cm de cantell, a sobre de les quals es disposava un encadellat ceràmic i una rajola, que era el paviment de l'habitatge superior. Per la cara inferior les bigues quedaven vistes i l'entrebigat, enguixat. Per acabar, la solució de la volta de maó de pla tal com estava plantejada suposava la degradació de la solució constructiva tradicional, ja que pel senzillat es feia servir maó de 5 cm perforat i el full doble era de rajola prima. Els materials emprats eren els mínims i estaven disposats als límits de la seva capacitat portant (vegeu la figura 17).

A l'últim habitatge el sostre estava constituït per la mateixa coberta de l'edifici, que estava formada per unes bigues triangulades de fusta que donaven el pendent; a sobre d'aquestes les llates i els cabirons per aguantar les teules i per sota hi havia un encanyissat enguixat que era alhora l'acabat del sostre de l'habitatge (vegeu la figura 16). Aquesta solució suposava un aïllament mínim dels habitatges de l'últim pis, que eren marcadament freds a l'hivern i molt calorosos a l'estiu.

Les divisions entre habitatges i entre estances eren envans de 5 cm enguixats, cosa que suposava l'absència total d'uns mínims de privacitat entre veïns d'un mateix bloc. Una característica que també trobem als terres, ja que, com s'ha dit, la separació entre un habitatge amb el superior era només d'un encadellat i una rajola prima.

Els acabats eren molt senzills, les parets eren enguixades, els sostres amb les bigues vistes i els terres de la planta baixa eren uns trespols de ciment, i els altres, com ja s'ha dit, de rajola ceràmica prima.

De fet, del que hem dit fins aquí en traspua una idea clara: la d'una construcció molt senzilla, gairebé vorejant els límits de l'habitabilitat pel que fa a aïllament i al confort, sense cap tipus de privacitat. Una pobresa de materials i de solucions que també la trobem a les instal·lacions i als equipaments tal com hem vist quan hem parlat dels habitatges. Davant d'aquest panorama el qualificatiu de "cases de paper" que va emprar Marsillach és ben pertinent. El que sorprèn és que s'atrevís a denunciar-ho a la Barcelona de l'època.

De tot el que hem dit fins aquí es desprèn que el barri de les Cases del Governador presentava mancances molt rellevants ja des del començament, els habitatges eren ínfims i la seva construcció era ben deficient. Unes característiques que amb el temps i la degradació del barri es van anar accentuant fins a fer d'aquests edificis llocs immunds i insalubres.

16

17

Figures 16 i 17. Fotografies actuals de l'únic dels blocs que encara no s'ha enderrocat completament.

Dit això, però, també volem remarcar que hi havia un aspecte singular i de qualitat, que era l'ordenament del barri i la configuració de l'espai exterior. De fet, l'any 1987 en una proposta d'intervenció al barri que es fa des de l'Administració es defensa la rehabilitació del barri en aquests termes: enderrocar els edificis existents i construir-ne de nous mantenint la grossària dels blocs i l'ordenament del conjunt. Finalment, després de moltes gestions fetes per les diferents administracions i amb l'acord de totes, tal com explica detalladament el llibre de Prades, a partir del 1993 es procedí a substituir aquestes construccions per nous blocs d'habitatges, el 90 % dels quals als mateixos solars. El primer bloc va quedar enllestit el 1994. Uns blocs que han esborrat qualsevol petjada del que hi havia hagut tant pel que fa a les coses que eren absolutament rebutjables com a les que haurien estat fonamentals de mantenir per a la memòria de la ciutat.

Ara com ara, de les Cases del Governador només en queda un tros d'un dels blocs, un fragment a mig enderrocar, que és un testimoni efímer del que hi havia i també de la seva decrepitud. Tant de bo que el que en quedés fossin els espais comuns i l'ordenament.

---

[17] Diagnosi del barri i proposta d'intervenció realitzats el setembre del 1987. Patronat Municipal de l'Habitatge.

Departament de Composició Arquitectònica
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE CATALUNYA

iniciativa digital politècnica
Publicacions Acadèmiques UPC

Amb el suport de
Generalitat de Catalunya

ISBN 84-7653-892-0